

rum och rörelse

- analys av alléns betydelse för människa och landskap

SANDRA LENNARTSSON

Examensarbete för avläggande av filosofie mastersexamen i
Kulturvård,
30 hp
Institutionen för kulturvård
Göteborgs Universitet

2012:01

rum *och rörelse*

- analys av alléns betydelse för människa och landskap

SANDRA LENNARTSSON

Handledare: Ulrich Lange

Examensarbete för Mastersexamen 30 hp
Kulturvård

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för kulturvård

ISSN 1101-3303
ISRN GU/KUV – 12/01 - SE

GOTHENBURG UNIVERSITY

Department of conservation

P.O Box 130

SE - 405 30 Göteborg

<http://www.conservation.gu.se>

Fax: +46 31-786 47 03

Tel: +46 31-786 47 00

Master's program in Conservation, 120 ect.

By: Sandra Lennartsson

Mentor: Ulrich Lange

Room and movement – an analysis on the importance of tree avenues.

ABSTRACT

Within literature, politics and science, there is a claim that “*tree avenues are important*”. But the question and the goal for this essay are to explore the pretext to how and why. Planting tree avenues is a 4000 year old tradition and they are a common element in the Swedish and Scanian landscape since the 18th century. They were first mainly planted by aristocratic land-owners or on their initiative, but since the 19th century also by farmers. In the essay the aspects of tree avenues importance is divided into three categories: visual, social and functional. Visually avenues can be experienced both externally and internally, they are architectural structures built of

living components and they can be seen as a line across the landscape. In the social aspect, man's relation to avenues are discussed through for example; landscape-preference, avenues as a room, as a cultural heritage and *genus loci*. Functionally avenues for e.g. help preventing wind erosion, works as a landmark and helps orient when driving. A case study was made in an area with six estates and a well developed system of avenues. The study showed that the avenues are important for the area's identity as a cultural heritage and as a place. Their importance has changed over time and has probably meant and symbolized different things to different people at different times. As part of a cultural heritage and a developing landscape they enhance the readability of the landscape and the context. Visually they enhance the experience of the estate and works as important optical borders among the big fields. Functionally they are as important as in any open landscape – but especially they lead the way and explain the infrastructure. The visual and functional importance's can enrich the social, but the social cannot do the reverse. Finally avenues have been planted in Scania for 300 years, which means that it is a tradition. This means that it is not only a physical cultural heritage, but also an intangible. A 300 year old tradition must mean that avenues are of importance to both man and his landscape.

Title in original language: Rum och rörelse – analys av alléns betydelse för människa och landskap.

Language of text: Swedish

Number of pages: 109

Keywords: Tree avenues, landscape, The European Landscape Convention, cultural heritage, Scania.

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV-12/01-SE

FÖRORD

Detta är en mastersuppsats, på 30 hp, inom kulturvård, skriven vid institutionen för kulturvård vid Göteborgs Universitet. Den är skriven under våren 2011, baserat på frågor initierade av Trafikverket. Uppsatsen hade aldrig varit möjlig utan hjälp från dessa människor:

Hans Åström, miljöspecialist vid Trafikverket i Kristianstad, inspiratör till uppsatsämnet och bottenlös kunskapskälla. Tack!

Ulrich Lange, FD i agrarhistoria, universitetslektor i kulturvård och handledare i uppsatsen. Tack för all hjälp!

Patrik Olsson, doktorand inom alléer samt handledare vid praktik på Regionmuseet Kristianstad. Tack för alla tips och tålmodiga svar på mina frågor!

Allan Gunnarsson, professor i agrarhistoria samt mentor under de två åren vid Göteborgs Universitet. Tack för inspirerande samtal och lätta knuffningar i rätt riktning.

Samt **familj** och **vänner** som varit ovärderliga i hela processen. Tack för all läsning, diskussioner och inspiration!

Samt alla andra som stått ut med ett evigt tjat om träd.

Sandra Lennartsson

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING.....	11
1.1 Bakgrund.....	11
1.2 Problemformulering & mål.....	11
1.3 Syfte & frågeställningar.....	12
1.4 Metod.....	12
1.5 Teoretisk referensram.....	13
1.6 Tidigare forskning & källor.....	15
1.7 Material.....	15
1.7.1 Teoretisk studie.....	15
1.7.2 Fallstudie.....	18
1.8 Avgränsningar.....	20
1.9 Disposition.....	20
2. LANDSKAPET – och dess konvention.....	22
2.1 Landskap.....	22
2.1.1 Ett ungt begrepp.....	22
2.1.2 Landskap som en helhet.....	22
2.1.3 Människan och landskapet.....	22
2.2 Europeiska landskapskonventionen.....	23
2.2.1 Bakgrund.....	23
2.2.2 Konventionen.....	23
3. ALLÉN OCH LANDSKAPET.....	25
3.1 De tidigaste alléerna.....	25
3.2 1700-tal – utveckling och konsekvenser.....	26
3.2.1 Landskapets karaktär.....	26
3.2.2 Försök till förändring.....	27
3.2.3 Vägarnas utveckling och väghållning.....	27
3.3 1800-tal - agrar utveckling och nya alléer.....	28
3.3.1 Den agrara revolutionen.....	28
3.3.2 Godsens nya jordbruk.....	29
3.3.3 Böndernas egna alléer.....	30
3.4 1900-tal – effektivisering och rörlighet.....	30
3.4.1 Industrin och järnvägen.....	30
3.4.2 Modernt jordbrukslandskap.....	31
3.4.3 Vägen och nya ideal.....	31
3.4.4 Nya ideal och 1900-talets träd.....	32
3.5 2000-tal – expansion och värdering.....	32
3.5.1 Samtidens landskap.....	32
3.5.2 Länsstyrelsens landskapskaraktärsanalys.....	33
3.5.3 Alléer och Trafikverket.....	33
3.5.4 Lagligt skydd.....	33
3.5.5 Hot – ideologiskt, biologiskt och tekniskt.....	34
4. ALLÉNS BETYDELSE.....	36
4.1 Visuellt.....	36
4.1.1 Utifrån och inifrån.....	36
4.1.2 En allé är arkitektur.....	36
4.1.3 Linjer i landskapet.....	38
4.2 Socialt.....	39
4.2.1 Landskapspreferens.....	39
4.2.2 Allén i landskapet.....	40
4.2.3 Allén som kulturmiljö.....	41
4.2.4 Allérummet.....	43
4.2.5 Genius loci.....	43
4.3 Funktionellt.....	44
4.3.1 Alléns funktionella fördelar.....	44
4.3.2 Dagens tekniska betydelse.....	45
5. FALLSTUDIE.....	47
5.1 Landskapet.....	47

5.2 Alléerna	48	9.1.1 Arkiv	100
5.2.1 Skarhult	49	9.1.2 Informanter	100
5.2.2 Ellinge	56	9.1.3 Kartor	101
5.2.3 Viderup	64	9.1.4 Opublicerat	101
5.2.4 Örtofta	70	9.2 Tryckta källor och litteratur	101
5.3 Sammanfattningsvis	75	9.2.1 Litteratur	101
6. FALLSTUDIE - analys	78	9.2.2 Internet	105
6.1 Visuellt	78	9.3 Figurregister	106
6.1.1 Alléernas plats i landskapet	78	Bilaga 1. Riksintressen	108
6.1.2 Rummet och rörelsen	80		
6.1.3 Förbindar och förmedlar	83		
6.2 Socialt	83		
6.2.1 Den mänskliga relationen	83		
6.2.2 Kulturmiljö	84		
6.2.3 Identitet	86		
6.3 Funktionellt	87		
6.3.1 Orientering	87		
6.3.2 Mikroklimat	87		
6.4 Störningar?	88		
6.5 Slutsatser	89		
7. DISKUSSION	91		
7.1 Alléns betydelse	91		
7.2 Framtiden	95		
7.3 Sammanfattningsvis	96		
7.4 Fortsatt forskning	96		
8. SAMMANFATTNING	97		
9. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	100		
9.1 Otryckta källor	100		

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund

Landskap förändras. Mark uppodlas, skog planteras, skog huggs ned, hus byggs, hus rivs, nya vägar dras och gamla förfaller. Växterna och människorna åldras. Tiden går framåt och med denna lämnas spår efter varje generation. Allas bidrag till ett av människan format landskap. Vissa former finns kvar länge och blir något speciellt, något uppskattat av människan, något som förmedlar historia och bidrar till förståelse av omgivningen, något människan vill spara – *ett kulturarv*. Alléer är ett levande kulturarv som befinner sig i en omgivning vilket ständigt förändras. Hur bevarar man ett kulturarv, som både i sig själv och i kontext, ständigt förändras?

Längs den 8 kilometer långa färden från mitt barndomshem till min familjs torp i mellersta Skåne, fanns det under min uppväxt flera *alléer* – korta och långa, de man åker igenom och de man ser på avstånd. Dessa rader med träd som både skapar ett inre rum och ett större rum i landskapet, så fascinerande och kittlande att åka genom. Ett efter ett började träden i alléerna se dåliga ut, hela träd vissnade. Almsjukan är troligen den största orsaken till att de skånska alléerna försvinner. Som med mycket annat, så är det när något försvinner som man inser *hur värdefullt det var*.

De äldsta alléerna genomgår idag ett generationsskifte. Många har nått sin maxålder medan många drabbats av almsjukan. Almsjukan har ensam förändrat landskapsbilden runt om i södra Sverige: såväl alléer vid infarten till mindre gårdar och stora godsalléer har

försvunnit. De ökande luckorna motarbetas av att Trafikverket varje år genomför stora återplanteringar längs de skånska landsvägarna. Sakta återplanteras många alléer, kanske framförallt de tillhörande godsens allésystem, och landskapsbilden förändras åter igen.

Efter studier till Landskapsingenjör(kandidat i landskapsplanering) vid SLU Alnarp och kulturvård vid Göteborgs Universitet, har mitt intresse för landskap vuxit. Alléer, liksom min egen utbildning, är en kombination av natur och kultur. För mig har alléer länge varit ett intressant ämne, vilket är anledningen till att jag under våren 2010 tog kontakt med Hans Åström vid Trafikverket i Kristianstad. Åström har hand om alléerna utmed de skånska vägarna och i samtal med honom växte ett potentiellt uppsatsämne fram som kan vara intressant både akademiskt och för Trafikverket. Ämnet är därför inspirerat av samtalet med Åström och har vidareutvecklats för att passa som akademiskt uppsatsämne.

1.2 Problemformulering & mål

Alléer har betydelse. Eller det är i alla fall vad de flesta böcker, broschyrer och personer inom branschen påstår – men på få ställen ges påståendet någon vidare motivering eller analys. Ett påstående är inte användbart utan någon grund bakom det. Varje år lägger Trafikverket stora pengar på att återplantera och vårda de skånska alléerna, utifrån förutsättningarna att de är något värt att bevara. Trafikverket i sig måste motivera varför staten ska finansiera alléprojekt. En utredning av alléns betydelse för människa, landskap och bygd ger tyngd till påståendet ”*en allé har betydelse*”. Målet med uppsatsen är därför att utreda alléns betydelse för att ge en grund till påståendet.

1.3 Syfte & frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att utreda alléns betydelse, vad den är kopplad till samt hur den har och kan komma att förändras.

Alléns betydelse är kopplat till människans värderingar och därmed handlar frågeställningarna både om alléns betydelse för landskap *och* för människa. Den huvudsakliga frågeställningen lyder därför:

- *Hur har allén betydelse för landskap och människa?*

Men det är även därtill intressant att diskutera:

- *Vilken roll omgivningen spelar för alléns betydelse?*
- *Samt huruvida betydelsen har förändrats under de senaste 300 åren?*

1.4 Metod

Alléer är byggda av människan och för människan, vilket innebär att studien av en allés betydelse bör vara en kvalitativ process. Visserligen kan deras vinddämpande och kylande egenskaper mätas kvantitativt, men för att förstå allén som plats, måste de studeras med sin kontext: historia, utseende och kopplingar till sin omgivning. Uppsatsen är därför uppdelad i en teoretisk studie och en fallstudie.

Med människan som den gemensamma utgångspunkten delas alléns betydelse in i visuellt, socialt och funktionellt. Dessa tre aspekter hjälper till att både ordna upp och förtydliga alléns olika innebörder. Den *visuella* aspekten täcker in alléns estetiska och arkitektoniska upplevelse, vilken kan vara grund för en *social* betydelse. Människans relation till alléer kan bygga både på de visuella och på de funktionella egenskaperna. Den *funktionella*, liksom de två

tidigare, är beroende av den betydelse människan tillskriver den. De tre aspekterna används både i den teoretiska studien, fallstudien och i analys och diskussion.

Den teoretiska studien studerar alléernas relation till landskapet, vad båda begreppen innebär och hur dessa utvecklats tillsammans. Litteraturen i studien relaterar både till trädgårdshistoria, landskap och kulturvård och dess främsta syfte är att teoretiskt diskutera objekt, kontext och betydelse. Fallstudien är ett komplement till den teoretiska studien, där istället ett verkligt exempel studeras och definieras i sin kontext. Området som undersöks ligger i Eslövs kommun och täcker de sex gods: Skarhult, Ellinge, Viderup, Örtofta, Kristineberg och Gårdstånga Nygård. Fallstudien bygger på arkivmaterial och direkta observationer, vilka tillsammans *beskriver* alléerna och omgivningens utveckling och system. Fallstudiens analysdel *tolkar* och, om möjligt, *värderar*. Fallstudien innehåller främst en typ av alléer: de som tillhör godslandskapet. Detta innebär att mycket fokus ges hela allésystem och inte enbart enskilda alléer. Fallstudien kan besvara *hur* och *varför* områdets alléer har betydelse. I fallstudien används ingen landskapsanalysmetod, men tillvägagångssättet påminner om DIVE. Anledningen till att det saknas en officiell analysmetod är begränsningen i tid och utrymme samt det faktum att få metoder helt passar ämnets syfte.

Det valda området gavs på förslag av Hans Åström och är intressant för Trafikverket eftersom många återplanteringar gjorts vid Skarhult och Viderup. Att alléns betydelse utreds i det specifika området kan också vara intressant för framtida planteringar.

Gränsen för rätta mängden och väsentlig information kan vara smal. Antingen kan det historiska materialet bli för omfattande eller fakta otillräcklig. Är dessutom den valda metoden den rätta för problemet?

Det hade varit intressant att använda triangulering och komplettera fallstudien med till exempel intervjuer. Detta hade gett ytterligare grund för påståenden om alléns betydelse för en människa. Men kategorierna av intressenter är många och insamlingsarbetet av forskningsmaterial hade blivit omfattande. Detta hade inte varit möjligt i en uppsats av denna storlek. Att använda kartor, notiser och egna observationer innebär att även alléns kontext utreds, vilket i sig är en viktig grundsten i betydelsen.

I enlighet med kvalitativ teori, så utreder denna uppsats hur det *troligen är*. Betydelse är något relativt och högst individuellt för individ och plats. Därför är det också viktigt att vara medveten om hur ens egna erfarenheter, uppväxt och preferenser kan påverka tolkningar och iakttagelser. Såväl utbildning inom landskap och kulturvård, kan innebära att jag ser saker på ett visst sätt och kan skilja sig från andras. Att sedan dessutom vara skåning och göra en fallstudie på ett skånskt landskap, är ytterligare en risk. Visserligen innebär detta en familjaritet med regionen, men det kan också innebära partiskhet och svårighet i att vara objektiv. Det måste inte vara negativt att ha en nära relation till ett fallstudieobjekt, det kan till och med innebära en fördel, men det krävs en medvetenhet om riskerna.

1.5 Teoretisk referensram

De teorier som är väsentliga i denna uppsats har gemensamt att de utgår från människans relation till landskapet. Eftersom uppsatsen studerar alléns betydelse från flera aspekter används även flera olika disciplinära teorier som stöd för förståelsen av relationen mellan människa, allé och landskap.

Den viktigaste grundstenen i uppsatsen är den *europiska landskapskonventionen* och dess syn på landskap. Konventionen skapades år 2000 av Europarådet, för att ge de europeiska medlemsstaterna en gemensam ideologisk grund för arbetet med landskap (CoE 2000). Konventionen bygger på tanken att *allt är landskap*, inte bara de extraordinära miljöerna ska ta fokus utan landskapet ses som ett komplext system där alla delar är viktiga (CoE 2000). Konventionen anger att landskap är *”as perceived by people”* (CoE 2000), det vill säga att utgångspunkten för landskapet är människan. Konventionen identifierar landskap som en viktig del i den lokala identiteten och en basingrediens i Europas kultur- och naturarv och är nyckeln till människans välmående och är den arena i vilken mycket av samhällets utveckling sker (CoE 2000). På många sätt utgör dessa tankar en grundläggande filosofi för hur man ska se på landskap, och runt om i Europa pågår arbetet att omsätta detta i praktiken. Det är därför viktigt, och intressant, att ha konventionen som utgångspunkt för att resultatet eventuellt ska kunna vara del i framtida utvecklingsarbeten. Det viktigaste från konventionen är teorin kring relationen mellan människa och landskap, eftersom en allés betydelse handlar om det värde människan tillskriver den.

Diskussionerna kring *vad landskap är* är ett återkommande tema hos flera landskapsforskare – i denna uppsats representerar bland annat Graham Fairclough mycket av den samtida forskning som sker utanför konventionen. Fairclough bidrar med teorin om hur det inte finns kultur- och naturlandskap, utan att allt är skapat av människan (Fairclough, 2011-04-12). Mycket av dagens forskning utgår från att det inte finns gränser i landskapet och att det ska hanteras som en *helhet*. Mattias Qviström representerar denna syn på landskap, då han, i sin avhandling *”Vägar till landskapet”* (2003), menar att landskap är komplext, bestående av både naturliga och kulturella företeelser. Birgitta Svensson skriver med utgångspunkt från det

skånska slättlandskapet i sin artikel *Vardagsmiljöer och söndagskulisser. Landskapets naturliga förflutenhet och kulturella samtid*, om att dagens landskap har utvecklats från arbetslandskap till ett kulisslandskap (Svensson 1997, s 43). Svenssons tanke om hur människans förhållande till landskapet förändrats och distanserats är en viktig synvinkel när det gäller en passerandes förhållande till sin omgivning.

Inom länsstyrelsen i Skåne har man arbetat med *landskapskaraktärsanalys*, vilket både är en metod och en teori. Teorin kring landskapskaraktären utgår från tanken att en region kan delas in i olika mindre områden bestående av samma landskapstyp (Länsstyrelsen 2007, s 6-10). Att landskap kan delas upp är centralt för hanteringen och analysen av landskap inom länsstyrelsen. Teorin om landskapskaraktärer är intressant för uppsatsen då alléns betydelse skulle kunna vara olika inom de olika landskapstyperna. Likaså handlar Åke Campbells forskning från början av 1900-talet om att dela in Skåne i landskapstyper (Campbell 1928, s 26) – även om hans områden var större och med tydligare gränser. Campbells teori kan ses som omodern, men är ändå intressant för att förklara regionella skillnader.

Inom *landskapsarkitektur* och landskapsplanering finns teorier kring alléns visuella aspekt. Per Friberg beskriver i artikeln *Linjer i landskapet* från 1985 hur en landsvägsallé kan ses både inifrån och utifrån. Friberg kallar det exteriör och interiör och illustrerar, liksom vid ett hus, hur olika upplevelsen kan vara vid ett och samma objekt (Friberg 1985, s 8). Teorin är användbar för att visa på vilka olika sätt allén kan ha betydelse och dessutom utgör det bra sätt att dela upp alléupplevelsen pedagogiskt. Friberg lägger i samma artikel fram en annan teori, där han menar att det finns två olika sorters alléer – den som ingår i en plan och den som kommer sporadiskt.

Inom landskapsforskning är även *miljöpsykologi* intressant – ett ämne som diskuterar hur och varför människan föredrar vissa miljöer. Caroline Hägerhäll har en teori kring hur preferens kan delas upp i två förklaringsmodeller – den biologiska och den kulturella (Hägerhäll 2005, s 214). Speciellt intressant är den kulturella, vilken identifierar landskapets värde som något beroende av människan, samt att preferens beror på dennes erfarenhet, värderingar och kulturella bakgrund. Detta stämmer överens med landskapskonventionens teori om landskapets utgångspunkt i människan. Kathlen och Stephen Kaplan är två forskare inom miljöpsykologi och står i denna uppsats för ytterligare en teori om *landskapspreferens*. Kaplan & Kaplan menar att preferens handlar om två basala informationsbehov – den att förstå och den att engagera (Hägerhäll 2005, s 216). Dessa yttrar sig i fyra egenskaper som en plats kan ha och är därför intressant att applicera på allén. En tredje teori inom miljöpsykologin står Jay Appleton för – *prospect-refuge*-teori (Hägerhäll 2005, s 215-216). Enligt denna teori är landskapspreferens direkt kopplat till människans önskan att se men inte bli sedd. Denna är speciellt användbar i uppsatsen eftersom den kopplad till allén som rum, förklarar vad i alléns arkitektoniska uppbyggnad som kan ligga till grund för deras betydelse.

Cecilia Fredriksson presenterar i sin artikel *Ursäkta var är skogen?* Henri Lefabvres teori om rummets tre dimensioner (Fredriksson 1997, s 205). Fredriksson har tolkat de tre dimensionerna och översatt dessa till en svensk motsvarighet, men de bygger på Lefabvres teori. Idén om rummets många parallella betydelser passar in på allén och förtydligar de olika sätt allén kan upplevas på.

Allén är på många sätt inte bara ett rum och ett landskapsarkitektoniskt objekt utan också en *kulturmiljö*. Peter

Howard menar i sin bok *Heritage* att till vare kulturmiljö finns det intressenter och enligt hans teori kan dessa delas in i sex kategorier (Howard 2003, s 102-145). Dessa kategorier är intressanta när det handlar om människans relation till allén förändrats, eftersom den kan förtydliga samhällets utveckling och hur de olika kategorierna av intressenter bör växlat. Peter Howard har även utvecklat en teori om *autenticitet* – ett begrepp som är komplicerat i landskapssammanhang. Men denna teori ger en bra insyn på hur en plats eller ett objekt kan ha autenticitet och till vad den kan vara bunden (Howard 2003, s 226). Även denna teori presenteras i hans bok *Heritage*. Det är en teori som skulle kunna ge stöd för en eventuell diskussion om när en allé är förstörd.

1.6 Tidigare forskning & källor

Det finns ont om tidigare svensk forskning om just alléer, men en av de främsta referenserna i Sverige idag är kulturgeografen Patrik Olsson som doktorerar om alléer. Olsson har tillsammans med biologen Åsa Jakobsson gett ut *Alléhandboken* 2005 genom Regionmuseet i Kristianstad. Boken är en bra samtida källa som tar upp både alléns biologiska och kulturella värden. Genom regionmuseet har Olsson också gett ut mindre rapporter, däribland en om allésystemen vid Övedskloster. 1996 gav Rune Bengtsson, Eivor Bucht, Siv Degerman och Ylva Pålstam ut boken *Svenska landsvägsalléer* genom Moviums Stad & Land och SLU Alnarp. Boken tar upp alléernas allmänna historia och problematik, men presenterar även alléer som finns runt om i Sverige. Samma år skrevs också en *Allévårdsplan* för Skåne, ett projekt drivet av Vägverket, region Skåne. Planen beskriver och klassificerar alla alléer längs det statliga vägnätet i Skåne. 1987 gav Allan

Gunnarsson ut boken *Frukträdsallén: om fruktträd utmed Lundabygdens, Skånes, Sveriges och Tankens vägar*.

Efter att den europeiska landskapskonventionen skrevs år 2000, har nya utredningar om landskapet och dess värden inletts hos flera myndigheter. Som del i Europarådets arbetsprogram för landskapskonvention har den franska civilingenjören Chantal Pradines skrivit en rapport om alléer – *Road infrastructures: Tree avenues in the landscape*. Denna beskriver alléer med utgångspunkt från konventionen och diskuterar hur man i Europa kan arbeta för att bevara ett kulturarv. Ytterligare ett resultat av konventionen är den publikation som 2006 gavs ut av Statens Vegvesen i Norge i samband med ett projekt rörande alléer och äldre solitära träd utmed de norska vägarna. Även den är en del i arbetet med konventionen och är en heltäckande studie som utgår från vardagslandskapet och alléns betydelse för människan.

1.7 Material

Uppsatsen har krävt mycket material, speciellt eftersom det finns få verk som diskuterar *alla* sidor av alléer och eftersom uppsatsen diskuterar flera olika aspekter, studerade av olika professioner, har det krävts en stor bredd i litteraturen. Materialet är uppdelat mellan den *teoretiska studiens* studiematerial; vilket syftar diskutera de mer generella frågorna kring alléer; samt *fallstudiens*, vilken syftar att beskriva fallstudieområdets alléer, landskap och utveckling.

1.7.1 Teoretisk studie

Kulturgeografen Patrik Olsson och biologen Åsa Jakobsson har, genom regionmuseet i Kristianstad, skrivit *Alléhandboken*. Denna är en av de senaste svenska böckerna om alléer, publicerad 2005, tar

upp både alléernas biologiska och kulturhistoriska aspekter. Olsson doktorerar även inom ämnet.

Hortonomen Rune Bengtsson och landskapsarkitekterna Eivor Bucht, Siv Degerman och Ylva Pålstams bok *Svenska landsvägsalléer*, från 1996, är också en viktig källa för information om de svenska alléernas historia. De tar upp flera aspekter av alléer; estetiska, historiska, tekniska samt hortonomiska. I boken diskuteras alléer från runt om i landet och ett kapitel är tilldelat Viderups alléer.

Landskapsarkitekternas riksförbunds tidning *Utblick landskap*, gav 1985 ut ett temanummer om alléer. Detta lilla nummer har artiklar av de främsta inom ämnets alla olika frågor. Landskapsarkitekten Per Fribergs filosofiska artikel ”*Linjer i landskapet*” om bland annat upplevelsen och deras uppbyggnad, är speciellt intressant i sammanhanget. Men även landskapsarkitekten Pär-Inge Gustafssons artikel ”*Drömmar i verkligheten*” är intressant med sina funderingar kring hur en allé ska se ut och hur han söker allén som bryter mot regler och mönster. Atle Håbjörg har skrivit en artikel, ”*Hur mår allén?*”, vilken fokuserar mer på träden och deras tillstånd, till exempel diskuterar Håbjörg skillnaden mellan olika arters livslängd. Med i tidningen finns även en lite essä av poeten Staffan Söderblom, ”*Allén*”, vilken illustrerar alléns symbolik historiskt sett, genom att beskriva en mans färd genom ett landskap.

Många andra böcker har konsulterats för information om alléns trädgårdshistoria. Några av dessa är; Thorbjörn Andersson, Tove Jonstoj och Kjell Lundquists bok *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*(2000); Anna-Maria Blennows *Europas trädgårdar*(2002); Vägverkets *Allévårdsplan*(1996); samt Geoffrey och Susan Jellicoes böcker: *Landscape of man*(1987) och *Oxford*

companion to Gardens(1986), skriven tillsammans med Peter Goode och Michael Lancaster.

Uppsatsens fokus ligger till stor del på alléns plats i landskapet, vilket innebär att även en del litteratur om modern samt viss äldre landskapsforskning varit intressant. För att befästa *vad landskap är* används bland annat John Wylies bok *Landscape*(2007). Men som grund genom hela arbetet ligger den *Europiska Landskapskonventionen*, skriven 2000 av Europarådet. Denna står för en samtida och framtida relation till landskap. Sverige ratificerade denna i december 2010, vilket innebär att de svenska myndigheterna och regionerna är i processen att tillämpa konventionen. Den 12 april 2011 hölls en konferens i ämnet: *Den europeiska landskapskonventionen och det skånska landskapet*, på regionmuseet i Kristianstad. Regionen, länsstyrelsen, kommunförbundet och Regionmuseet organiserade tillsammans konferensen för att kunna diskutera framtidens arbete med landskap. Inbjudna var framförallt forskare och tjänstemän. Som talare på konferensen fanns bland annat Graham Fairclough från *English Heritage* och Leif Gren från *Riksantikvarieämbetet*. Anteckningar från föreläsningarna används i kapitel 2.

I Europarådets arbete med att ta fram ett arbetsprogram för landskapskonventionen mellan åren 2006-2007, har Chantal Pradines skrivit rapporten *Roads infrastructure: tree avenues in the landscape*(2009). Där diskuterar Pradines alléernas olika aspekter och roller: tekniska, estetiska, biologiska, arbetet med dem i olika länder samt även lagar och regler. Exempel och problem tas från hela Europa, mycket material kommer även från Sverige.

Den norska motsvarigheten till det svenska Trafikverket – Norska Statens Vegvesen, gav 2006 ut en broschyr om träd och alléers

betydelse i landskapet längs vägarna. Broschyren, *Trær & alleer*, är kortfattad, men belyser ändå på det sätt en allé kan ha betydelse för sin omgivning.

Mattias Qviströms avhandling *Vägar till landskapet*, från 2003, diskuterar vägens betydelse i landskapet. Eftersom vägarna är en grundläggande förutsättning för allén, så är Qviströms tankar kring förändringen av rörelse, betydelsen av vägar och uppkomsten av nya platser intressanta. Qviström fokuserar på rörelsen och hur denna är del i landskapet.

Mycket skedde på 1800-talet, i samband med skiften förändrades landskapet grundläggande – nya vägar drogs, gårdar flyttades osv. Jens Möller skriver i sin avhandling, *Godsen och den agrara revolutionen*, från 1989, om hur godsen genomförde nya stora omdaningar av sitt jordbruk. Dagsverksskyldighet upphörde och på godsen arbetade istället statare – drängar och pigor. Möller diskuterar den tekniska utvecklingen, omorganisationen i landskapet och dess konsekvenser för de boende. Till exempel tar Möller upp Ramels förändringar kring Gårdstånga.

Flera böcker om natur och -kulturlandskap användes för att bidra till bilden av landskapets utveckling. Till exempel Urban Emanuelsson, Claes Bergendorff, Magnus Billqvist, Bengt Carlsson och Nils Lewans bok om *Det skånska kulturlandskapet*, från 2002. Även Naturskyddsföreningen i Skånes bok av Nils Lewan, *Perspektiv på skånska landskap*(2004), är till hjälp i förståelsen av tankarna om landskap. Skånes hembygdsförbunds årsbok från 1983 innehåller även intressant fakta om den regionala landskapsutvecklingen. Den tidigare stora landskapsforskaren Åke Campbell tillhör en annan fas i landskapsbegreppets historia, men ändå har informationen i hans avhandling, *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet*(1928),

gett en bild av landskapets resursanvändning. Campbell är även den som myntade begreppen *slättbygd*, *risbygd* och *skogsbygd* om de olika skånska områdena, vilket länge fungerade som de skånska landskapstyperna. Tankarna om landskap är idag mer komplexa, men fortfarande delas landskapet in i olika typer.

Det skånska landsbygdsprogrammet, gjord av länsstyrelsen i Skåne län år 2007, är en beskrivning av Skånes olika landskapstyper och områden. Programmet beskriver natur, kultur, näring och framtid och är ett preventivt steg mot att goda beslut ska kunna fattas i landskapet. Årsrapporten 2002 har även använts, framförallt för att nå länsstyrelsens bild av alléns roll i landskapet. Trafikverkets publikationer om alléer och landskap är även viktiga i sammanhanget, däribland årsredovisningar och inriktningsdokument för natur, kulturmiljö och friluftsliv i vägghållning.

Landskapsarkitekten Caroline Hägerhäll har skrivit artikeln ”Naturen i landskapsupplevelsen och landskapsupplevelsens natur” i antologin *Svensk miljöpsykologi*, där landskapspreferens diskuteras. Hägerhäll diskuterar hur människan tycks föredra viss natur framför annan och presenterar olika teorier inom preferens. Speciellt fokus får paret Stephen och Kathlen Kaplan, pionjärer inom miljöpsykologin. Miljöpsykologin är intressant i förhållande till alléer eftersom det kan erbjuda en förklaring till alléns betydelse för människan.

Antologin *Moderna landskap* erbjuder många spännande artiklar skrivna av etnologer med landskap som fokus. Redaktörer är Birgitta Svensson och Katarina Saltzman, vilka kanske skrivit de mest väsentliga artiklarna i sammanhanget. Boken, som kom ut 1997, beskriver hur människan har förändrat landskapet men även hur människans förhållande till det förändrats. Birgitta Svenssons artikel

”Vardagsmiljöer och söndagskulisser. Landskapets naturliga förflutenhet och kulturella samtid” tar upp slätten och det sätt människan förhåller sig till det öppna landskapet. Svensson filosoferar även kring hur människan längtar till det enkla förflutna och kontrasten mellan nu och då, gott och ont, vackert och fult, arbete och fritid, framsteg och förfall. Katrina Saltzmans artikel ”’En stilla och enfallig landsbygd’ Konsten att beskriva ett vanligt landskap” belyser beskrivandet av ett område vid Stödesjön i Medelpad och diskuterar vad landskap egentligen är. Från samma antologi har även Cecilia Frederikssons artikel ”Ursäkta var är skogen?: konsumtionslandskapets kulturella konstruktion?” samt Per-Markku Ristilammis artikel ”Strandvisioner: omskapelsen av ett modernt stadsrum” varit användbara.

Även antologin *Topos*, utgiven 2007, med Erland Mårald och Christer Nordlund som redaktörer, erbjuder spännande diskussioner, men istället om platsen. Boken består av 17 essäer, skrivna av idéhistoriker, som handlar om allt från små till stora platser och med utgångspunkt från idé och miljöhistorisk forskning.

Geografen Peter Howard gav 2003 ut boken *Heritage*, i vilken han diskuterar olika typer av kulturarv, hur dessa presenteras och hur de skapar identitet. Boken tar även upp diskussionen kring värden och problematik kring kulturarvet. Peter Howard gav tillsammans med Brian Graham ut antologin *The Ashgate Companion to Heritage and Identity*, vilken erbjuder flera intressanta artiklar om allt från framställningen av ”naturliga” landskap, obekväma kulturarv osv. Iain J.m. Robertson har skrivit artikeln ”*Heritage from below: Class, Social Protest and resistance*”, i vilken han diskuterar den lokala skötseln av ett kulturarv och hur detta skapar mer en lokal identitet än en nationell. Även andra böcker inom kulturvård har använts, kanske specifikt Ulrich Langes avhandling *Experimentalfältet*(2000)

samt hans bok *Ekonomibyggnader på skånska gårdar*(2009). Även Tomas Germundssons artikel ”*Regional cultural heritage versus national heritage in Scania’s disputed national landscape*”, från 2005, är intressant i uppsatsen. Denna diskuterar framställningen av ett unisont nationellt landskap, en slags norm och ideal. Germundsson menar att genom en nationell bild av hur ett landskap ska se ut, finns en risk att regionala landskapstyper som den i Skåne distanseras från landets identitet.

1.7.2 Fallstudie

Fallstudien kräver ett mångfasetterat material som kan täcka ett långt tidspann. Materialet syftar till att illustrera hur landskap, alléer och samhälle utvecklats i området och på detta sätt kunna beskriva alléernas förhållande till landskapet.

En av de viktigaste källorna för den äldre tiden är de många reseskildringar som gjordes på 1700-talet. Kanske den mest kända är Carl von Linnés *Skånska resa*, vilken beskriver både landskap, jordbruk, gods med mera. Linné passerar aldrig fallstudieområdet utan kommer närmast i sydväst där han besöker Svenstorp gods, precis söder om Viderup. Johan Lorentz Gillberg gör under 1760-talet en bok, *Beskrivning över Malmöhus län*(1765), i vilket en förteckning över de skånska byarna finns, antalet boende och liknande noteras. Han gör även kortare beskrivningar av de större gårdarna eller godsen i området. Beskrivningarna är korta och precisa och är en värdefull källa till att förstå hur alléerna upplevdes då. En fascinerande samtidsbeskrivning är Carl August Ehrensvärds reseskildringar från sin skånska resa 1795. Ehrensvärd var en f.d. militär som både skrev och tecknade av det dagliga livet i Skåne, vilket finns samlat i den lilla boken ”*Fem dagars resa i Skåne för att se, och hämta rörelse och förargelse*”. Speciellt intresserad var Ehrensvärd av jordbruket och dess ineffektivitet.

Adolf Fredrik Barnekow, som hade släktband till flera av godsens i området, har skissat av trädgårdsanläggningarna på många gods i Sverige och utomlands under 1760-talet. Dessa finns tyvärr inte publicerade. Anders Rålamb, även han släkt med några av godsägarna, målade av många gods i Sverige, däribland de fyra i fallstudieområdet. Akvarellerna är från slutet av 1700-talet och visar tydligt alléernas sträckningar.

På Universitetsbiblioteket i Lunds arkiv finns Mårten Sjöbecks samlingar arkiverade. Sjöbeck var under 1920 och 30-talet anställd av SJ för att resa runt och skildra landskap. En del av materialet finns återgivet i boken ”*Skåne. En landskaplig orientering*”(1936), men resten finns i arkiv. Arkivet innehåller framförallt en del intressanta bilder. Sedan våren 2011 är Sjöbecks digitaliserade genom projektet *Europeana Travels* och finns att nå via deras hemsida: www.europeana.eu.

Även de olika godsens arkiv kan vara intressanta, men har i detta fall gett väldigt lite. Skarhult och Örtoftas godsarkiv finns vid Landsarkivet i Lund, medan Ellinges finns på universitetsbiblioteket. Viderups har tyvärr inte undersökts, eftersom detta arkiv är placerat på Riksarkivet i Stockholm.

Landshövdingens femårsberättelser gavs ut framförallt på 1800-talet i Skåne. Underlagen till dessa berättelser samlades in av kronofogden i varje fögderi och finns idag på Landsarkivet i Lund. Dessa är speciellt intressanta eftersom området beskrevs med fem års intervall, förändringar preciseras och detta med en samtida men distanserad blick. Dessa papper är värdefulla i förståelsen av områdets framväxt och i förståelsen av dåtidens anda.

Folklivsarkivet i Lund har framförallt mycket bra bildmaterial, insamlat vid inventeringar under tidigt 1900-tal. Regionmuseet Kristianstads arkiv i Lund, har även många bilder samt mycket samtida dokumentation.

Till fallstudien har även en del litteratur används, framförallt för historiska fakta och de framtida planerna. Sven T. Kjellbergs stora verk ”*Slott och herresäten i Sverige*” från 1966, beskriver godsens historia och ger bra bakgrundinformation. Varje region eller härad har dessutom mycket informativ lokallitteratur, en sådan för är till exempel Gottfrid Björkelunds *Frosta härads historia: kulturhistorisk framställning*. När det gäller de mer framtida planerna, är den främsta informationen hämtad via Eslövs kommuns hemsida. Till exempel kring planerna kraftvärmeverket i Örtofta finns miljökonsekvensbeskrivningar och detaljplaner, samt även en del notiser i dagstidningarna.

Men viktiga källor har också varit kartor. Speciellt den *Skånska rekognosceringskartan* framställd av fältbrigaden mellan åren 1812-1820. Till detta kartverk finns även beskrivningar, vilka visar antalet boende i socknarna samt ibland andelen öppen mark. De historiska kartor som finns tillgängliga via lantmäteriets webbtjänst *Historiska kartor*, kan också vara användbara: den häradsekonomiska kartan från 1910 är ett bra komplement, samt de skifteskartor eller avmätningsskartor som kan finnas på sidan. Olika lantmätare återger informationen olika och kartorna är därför olika användbara – men de ger ändå en viss skildring av hur landskapet förändrats. Dessutom kan det sätt vägar och alléer är utritade på visa alléns betydelse. Kartorna publiceras enligt tillstånd från Lantmäteriet: Medgivande I 2011/0075.

Under fallstudien har också många besök gjorts i området – vilket framförallt redovisas i det bildmaterial som kompletterar texten och kartorna i fallstudien. Det är två vitt skilda tolkningsprocesser att var i landskapet och titta på det via bilder, och det kan hjälpa förståelsen eller tolkningen på olika vis. Upplevelsen av att åka genom en allé eller allésystemens sammanhållning är svårt att fånga med kameran – men däremot är det lättare att förstå trädens betydelse i det öppna landskapet genom linsen. Bilderna visar även hur olika alla alléer är och vilka andra faktorer som spelar in i upplevelse. Bilderna visar hur allén fungerar i sin omgivning – dominerande, osynlig, stark karaktär eller förlorad form, arter, ålder, uppbyggnad osv. Fotografierna tillåter mig att se saker som missats och kan jämföras med äldre fotografier. Dessutom dokumenterade bilderna hur landskapet och allén såg ut vid tiden för arbetet.

1.8 Avgränsningar

Alléer är ett brett ämne som går att knyta till många frågor. I denna uppsats kommer alléer diskuteras utifrån det visuella, sociala och funktionella, vilket innebär att frågor om biologiska värden inte tas upp. Den tekniska aspekten av alléer; avstånd, planteringsdjup och liknande kommer inte heller tas upp. Däremot tas de tekniska konsekvenserna upp i diskussionen kring *alléns betydelse*. Alléernas lagskydd kommer inte att nämnas mer än i begränsad omfattning i den teoretiska studien. Alléträdens arter och därmed eventuellt skiftande betydelse diskuteras inte närmre i den teoretiska studien men nämns i den avslutande diskussionen om alléernas betydelse.

Uppsatsen är avgränsad till den svenska, eller specifikt den skånska alléns historia och betydelse. Främsta orsaken är Trafikverket i Skånes intresse för frågorna, vilket gör det naturligt att fallstudien

också sker i Skåne. *Men detta innebär inte att frågorna och dess svar kan användas i resten av Sverige.* Begränsningen till den skånska alléns historik innebär en avgränsning i tid – uppsatsen och fallstudien kommer diskutera perioden från alléns intåg i Sverige, ca 1700, till den närmsta framtiden.

Fallstudieområdet avgränsas geografiskt till de sex gods; Skarhult, Ellinge, Kristineberg, Viderup, Gårdstånga Nygård samt Öртоfta. Mot sydväst går gränsen vid Kävlingeån, främst för att landskapet där övergår i den stora lundslätten och därmed är alléerna vid Svenstorp och Tågarp inte med i studien. Det valda området och dess allésystem ligger i liknande typ av landskap och är därmed sammanhängande som undersökningsobjekt och passande som fallstudieområde.

Slutligen så behandlar uppsatsen uteslutande de alléer som finns i landskapet. Detta innefattar landsvägsalléer, infartsalléer, alléer som leder till gods eller herrgårdar samt övriga alléer som blivit planterade av allmoge, gods eller stat *utanför* staden och trädgården.

1.9 Disposition

Uppsatsens teoretiska studie och fallstudie är båda uppdelade i flera kapitel. Den teoretiska studien omfattar kapitel 2-4, fallstudien kapitel 5-6, samt diskussion under avslutande kapitel 7.

Andra kapitlet, och det inledande i den teoretiska studien, beskriver begreppet landskap samt den europeiska landskapskonventionen. Detta kapitel syftar till att ge en gemensam utgångspunkt till *vad landskap är*, och alléns plats i det. Detta är speciellt viktigt eftersom

konventionen är högaktuell för såväl Trafikverket som alla aktiva inom branschen.

Tredje kapitlet beskriver alléns historia i Skåne och Sverige. Eftersom allt är kopplat till vartannat och planteringen av alléer sker som konsekvens av ekonomiska, politiska, samhällsliga eller agrara förändringar så beskrivs även landskapets utveckling. Detta kapitel, precis som det förra ger en grundförståelse för vad en allé är, vilka förändringar de genomgått och deras roll i ett större sammanhang.

Fjärde kapitlet tar upp tre aspekter av alléer – visuellt, socialt och funktionellt. Den visuella innehåller tankar kring alléns fysiska och estetiska betydelse för en landskapsbild. Det sociala rör människans koppling till en allé som plats och kulturmiljö, samt hur hon upplever landskap. Den funktionella innebär den betydelse som allén och dess träd kan ha rent fysiskt för närmiljön och de som färdas längs vägen. Slutligen, i en mindre fjärde del, tas några hot som kan påverka alléns betydelse.

Femte kapitlet är en beskrivning av fallstudieområdet, historiskt, samtida och framtida samt både alléer och omgivning. Kapitlet är indelat i de fyra godsen eftersom detta faller sig naturligt i beskrivningarna av landskapet och allésystemen. Beskrivningarna tar upp den väsentliga historiska kontexten, de större utvecklingar som skett i området, viktiga personer och alléernas utbredningar och situation.

Sjätte kapitlet är en analys av fallstudien, där den framtagna informationen diskuteras utifrån de tre aspekterna. Tankarna som presenteras i kapitel 4, studeras i förhållande till fallstudieområdet. Eventuella störningar diskuteras även. Kapitlet avslutas med slutsatser för fallstudien.

Sjunde kapitlet är diskussionen, det kapitel som besvarar de generella frågorna kring alléns betydelse och binder samman fallstudiens resultat med nya frågor.

Åttonde kapitlet är en sammanfattning.

Nionde kapitlet är käll- och litteraturförteckning över arkiv, litteratur samt innehåller en förteckning över uppsatsens bilder och figurer.

Det finns även en bilaga med *riksintressemotiveringen* för områdena.

2. LANDSKAPET – och dess konvention

2.1 Landskap

2.1.1 Ett ungt begrepp

Landskap som begrepp är ungt, under de senaste 100 åren har uppfattningen och definitionen av vad det är utvecklats. Landskap har och används fortfarande i viss utsträckning som en term för regional uppdelning, till exempel Skåne, Halland, Småland och så vidare (Nordisk familjebok 1911). Det har också talats om mentala landskap (Mårald & Nordlund 2006, s 12). En annan aspekt är hur människan placerar sig i förhållande till det – är det något som syns på avstånd eller något som människan befinner sig i (Wylie 2007, s 7). Länge sågs det som något som kunde ses på avstånd – en målning och region kunde ha flera små landskap (ibid.). Ett exempel är det lagliga skyddet av en landskapsbild från 1909 (Gren 2011-04-12). Under en lång tid har landskapets natur- och kulturvärden hanterats separat, och med speciellt fokus på de mest värdefulla platserna. Arbetet med värdefulla natur- och kulturmiljöer innebar ett lapptäcke med stora luckor (Gren 2011-04-12), där natur- och kulturfälten ofta existerade parallellt (och fortfarande gör). Under 1900-talet har arbetet med landskap skiftat fokus – från det storskaliga på 1970-talet då helst hela Sverige studerades på en gång, till idag där fokus ligger på lokal och regional nivå (ibid.).

2.1.2 Landskap som en helhet

Dagens syn på landskap utgår framförallt från människor, där landskap ses som en produkt av såväl natur och kultur och ambitionen är att dessa aspekter ska hanteras integrerat (Qviström 2003, s 15). Landskap ses som en *helhet* (ibid.). Den holistiska synen

på landskap innebär att varje plats skapas av unika kombinationer av naturliga förutsättningar, och ekonomiska, politiska och sociala faktorer (Saltzman & Svensson 1997, s 11). Den ständiga föränderligheten i förhållandet mellan landskap och samhälle innebär att landskap alltid förändras och aldrig har ett konstant uttryck (ibid.). Till exempel så ökar ”naturligheten” vid minskad mänsklig inblandning i ett grönområde eller hur nya infrastruktursplaner omformar ett befintligt landskap. Dessa skeenden är oundvikliga eftersom både människa och natur utvecklas och landskapet är dess arena. En holistisk syn innebär att det inte går att förstå ett element genom att enbart studera en aspekt av dem, utan för att kunna studera landskap måste även andra påverkande faktorer analyseras (Qviström 2003, s 15). Något som Åke Campbell, en av de tidiga svenska landskapsforskarna, konstaterade under 1930-talet då han talade om landskapets odelbara ”*högre enhet*” (ibid.). Alléer har tidigare hanterats som ett enskilt objekt inom kulturmiljövården men den förändrade landskapssynen innebär därför en förändring i alléns förhållande till dess omgivning. Alléer är en del i en helhet, beroende av både naturliga och kulturella krafter. Katarina Saltzman menar i sin artikel *En stilla och enfaldig landsbygd* att ”*varje landskap är en uppsättning högst konkreta, materiella företeelser*”, men att landskapet är mer än summan av dess delar (Saltzman 1997, s. 174-179). Saltzman menar att det är nästintill omöjligt att komplett beskriva ett landskap – dess ”innersta väsen”, om det existerar, går inte att fullständigt beskriva (ibid. s 179).

2.1.3 Människan och landskapet

Liksom att landskap ständigt förändras, ändras även människans förhållande till landskap. John Wylie skriver i sin bok *Landscape* om att se landskap inte bara handlar om *vad* man ser utan *hur* (Wylie 2007, s 7). Wylie menar att varje människas bakgrund påverkar det

sätt hon ser landskap, exempelvis var betraktaren kommer ifrån och vilka erfarenheter denne har (ibid.). Vad som anses vackert har också förändrats – äldre ideologier som förespråkade det vilda som fult och det hävdade som vackert är idag ersatt av nästintill motsatsen (Svensson 1997, s 42). Hot mot den vilda vackra växtligheten engagerar och odlings- och produktionslandskap ses som något fult och onaturligt (ibid.). Graham Fairclough menade på en föreläsning under konferensen *Skånska landskap och den europeiska landskapskonventionen* på Regionmuseet i Kristianstad, april 2011, att landskap inte måste vara synligt (Fairclough 2011-04-12). Landskap har lager, men inte alla är synliga eftersom de är kopplade till människans kunskap, minnen och känslor (ibid.). En plats eller ett landskap förstärks av de minnen eller historier som kan knytas till dem (Saltzman & Svensson 1997, s 11). Ofta finns det flera historier knutna till varje plats (ibid.) – vilket kan liknas vid Faircloughs olika lager i landskapet. Saltzman och Svensson menar att diskutera platsens historia blir också att diskutera samtidigt (Saltzman & Svensson 1997, s 11). ”*Landskapet tillskrivs en historia och genom att befinna sig i landskapet rör sig människor ofta i det förflutna och i nuet på en och samma gång*” (Saltzman & Svensson 1997, s 11). Ofta har det förflutna landskapet återspeglats som något enkelt och naturligt, traditionellt och autentiskt (Svensson 1997, s 41). Den moderna samtiden romantiserar dåtidens landskap och det förflutna blir åtråvärt likt främmande länder (Saltzman & Svensson 1997, s 11). Samtiden ses som mer komplex, medan dåtiden är mer begriplig (Svensson 1997, s 42). Men, menar Fairclough, inget är naturligt – utan allt har vuxit fram som konsekvens av tidigare generationer (Fairclough 2011-04-12).

Landskap som kulturmiljö skiljer sig från andra byggda miljöer inom branschen eftersom det består av levande materia och är kopplad till människan. Det faktum att landskap ständigt förändras, oberoende

om det är önskvärt eller inte, innebär att människan varken kan eller bör frysa landskap (Fairclough 2011-04-12). Däremot kan dess exploatering och utveckling kontrolleras, vårdas till att inte förlora sin betydelse som kulturmiljö (ibid.).

2.2 Europeiska landskapskonventionen

2.2.1 Bakgrund

Landskapskonventionen skapades av Europarådet i oktober år 2000 i Florens. Den skapades för att ge medlemsstaterna en gemensam (ideologisk) grund när det gäller skydd av deras vardagliga kulturarv - landskapet. Landskap ses som en *resurs* och konventionen syftar till att skapa gemensamma verktyg för dess planering, skötsel och skydd. Konventionen utgår från tankarna om hållbar utveckling. Genomgående i konventionen och också direkt kopplat till hållbar utveckling är konstaterandet att landskap är av betydelse för flera olika fält; kulturella, ekologiska, miljö, sociala men även ekonomiska. Landskap är därför som egenskap av gemensam arena för många näringar, ständigt i utveckling. Allt landskap är av betydelse för människan och har historiskt sett gett upphov till olika kulturer och är en av grundstenarna i den europeiska identiteten. Konventionen gör ingen skillnad på landskap; vardagslandskap, extraordinära miljöer, i staden eller på landsbygden är alla landskap. Men den anser att landskap är avgörande för människans välmående och därför är allas rättighet såväl som ansvar. (CoE 2000, s 1)

2.2.2 Konventionen

I landskapskonventionens första kapitel och artikel definieras landskap som “*an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors*” (CoE 2000). Specifikt strofen “*as perceived by people*”

tillhör ett av de mest avgörande i konventionen eftersom den anger människan som utgångspunkten för vad som uppfattas som landskap. I den andra artikeln under första kapitlet stärks tanken om att *allt* är landskap – urbana, semiurbana, rurala, marina och naturliga landskap, inräknat såväl ”högt värderade” landskap som vardagslandskap (CoE 2000).

Konventionen etablerar landskap som begrepp och ger riktlinjer för en gemensam arbetsgrund för landskap i Europa (CoE 2000). Varje land som ratificerar konventionen ska i sitt lagsystem erkänna landskap (ibid., artikel 5a). Likaså ska landskap, enligt konventionen, vara en fråga som är aktuell på flera nivåer och ska därför vara ett aktuellt begrepp inom regional och lokala styrorgan, men samtidigt också vara något som engagerar gemene man (ibid., artikel 5b-d). Konventionens utgångspunkt är människan (Gren 2011-04-12). Under artikel 6 beskrivs åtgärder som varje ratificerat land lovar att genomföra. Vilket är att först och främst öka medvetenheten om landskapets värde bland samhället, privata organisationer och offentliga myndigheter (CoE 2000, artikel 6a). För det andra att öka medvetenheten och kunskapen om landskap – ska finnas tillgänglig i grundskola och högskola, vara en del i utbildningen på tvärvetenskapliga landskapsprogram samt i utbildningen av landskapsspecialister (ibid., artikel 6b). Inom varje land ska också dess landskap identifieras och värderas, varav i värderingen landskapets betydelse för allmänheten ska räknas in (ibid., artikel 6c-d). De som beslutar och utvärderar landskap ska inte enbart vara ”experter”, utan konventionen bjuder in allmänheten att besluta landskapets kvaliteter (Gren 2011-04-12). På detta vis förstärks gemene man och vardagslandskapet mot tekniska och ekonomiska flöden (ibid.). I den kompletterande och förklarande rapporten till landskapskonventionen beskrivs att den kvalitet landskap tillskrivs bestäms av de känslor som landskapet väcker

(ibid.)(CoE 2000b, s 4). Arbetet med landskap ska ges verktyg för skydd, planering och skötsel (CoE 2000, artikel 6e-7). Konventionen förespråkar ökad *integration*, samarbete mellan sektioner och att multidisciplinära planer och program görs på lokal och regional nivå (ibid.). Konventionen förespråkar utbyte av kunskap, expertis och verktyg mellan medlemsländerna (ibid., artikel 8).

För att ett land ska kunna följa konventionen, det vill säga ratificera den, krävs att landets lagar anpassas till konventionens riktlinjer (Gren 2011-04-12). Riktlinjerna i sig fungerar inte som ett regelverk, utan det krävs att landets rättsystem följer konventionen för att kunna styra arbetet med landskap (ibid.). Sverige signerade redan 2001, men ratificerade först december 2010 och träder i juridisk kraft den 1 maj 2011 (ibid.). Runt om i Sverige diskuteras landskapskonventionen och hur varje region ska kunna börja arbeta med den. Ett sådant exempel i Skåne var konferensen *Skånska landskap och den europeiska landskapskonventionen*, vilken hölls på Regionmuseet i Kristianstad den 12 april 2011. Med på denna fanns representanter från lokal och regional nivå, privata företag och universitet/högskolor samt föreläsningar med representanter från nationell och europeisk nivå.

Sammanfattningsvis handlar landskapskonventionen om människan och dennes vardagliga landskap, om kunskapsspridning och medvetandegörande, integration samt att allt är landskap och en produkt av kulturella och naturliga faktorer.

3. ALLÉN OCH LANDSKAPET

3.1 De tidigaste alléerna

Tankar om symmetri och djupperspektiv har funnits länge, vare sig det förverkligats med kolonner, sfinxer eller med träd. På väggmålningar och reliefer i de 4000 år gamla egyptiska pyramiderna syns avbildat trädader och alléer (Bengtsson et al 1997, s 11). Drottning Hatchepsut och hennes arkitekt planterade en allé på den stora platån framför dödstemplet i Thebes berglandskap, där träden var hämtade från Afrikas inre regioner och transporterade längs Nilen (Friberg 1985, s 8). Alléer syns även på målningar och reliefer i de samtida kulturerna mellan Eufrat och Tigris (Bengtsson et al 1996, s 12) och tycks varit starkt kopplade till symbolik. I Egypten symboliserade en enkel eller dubbel rad av sfinxer, längs en gång, prästerskapets makt (Jellicoe et al 1986, s 30). *The Oxford Companion to Gardens* beskriver hur trädalléer i det Romerska och Persiska riket liknats vid soldater i givakt (ibid.). Under delar av medeltiden förlorade alléns sin betydelse, för att under renässansen återfå sin betydelse – återigen som en symbol för makt (ibid.). Även denna gång var det i regionerna kring Medelhavet, speciellt Italien, och skedde i samband med ”*the revival of the concept of individual power*” (Jellicoe et al 1986, s 30). Dessa alléer var ofta av cypress och syftade till att visa en individuell mans makt (ibid.). Per Friberg återger i sin artikel *Linjer i landskapet* hur italienaren Palladio i *Fyra böcker om Arkitekturen*, från 1570, beskriver hur vägarna utanför staden skulle anläggas:

”Vägarna utanför staden bör man göra breda och bekväma och på båda sidor om dem plantera träd,

som på sommaren skydda de vägfarande mot solens hetta och med sin grönska vederkvicka deras ögon.”
(Friberg 1985, s 8)

Alléns intåg i trädgårdsanläggningarna skedde under barocken, ca 1650-1730 (Friberg 1985, s 8). Denna period dominerades av dess symmetri med en central axel, och oändliga perspektiv genom de olika axlarna (Andersson et al 2000, s 309). Huvudbyggnaden var den centrala punkten till vilken axlarna knöt an, till exempel i form av en gåsfot och infartsvägen gick från byggnaden rakt ut i landskapet och ibland vidare in i den närliggande staden (Bengtsson et al 1996, s 12). Alléerna i barockträdgården underströk ideologins tankar om geometri, perspektiv och det monumentala (ibid.). De främsta exemplen är kanske Versailles, Vaux-le-Vicomte och Chantilly i Frankrike, skapade under Ludvig XIV:s tid, men även i Sverige finns goda exempel på barocken – däribland Drottningholm (ibid.). 1700-talet dominerades av tre, mer eller mindre samtida, skolor eller ideologier inom landskapsarkitekturen; den västklassicistiska, den engelska och den kinesiska skolan (Jellicoe 1987, s 205). Den västklassicistiska, vilken var den franska och italienska barocken, med sina raka linjer, symmetri och siktlinjer, var raka motsatsen till den kinesiska skolans idé om asymmetri, små rum och de mindre tingens mystik (ibid. s 223). Den engelska skolan förespråkade också asymmetri, men framförallt ett mer naturligt landskap med träd i grupperingar och inte på raka led (ibid.) – en skola som skulle få stort genomslag även i Sverige under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Under den klassiska stilens ideal anlades många av de skånska godsens alléer, med inspiration från slott och herresäten runt om i Europa (Olsson & Jakobsson 2005, s 8). Dessa alléer var främst utav avenbok eller lind (ibid.). Det kan redan på 1500-talet funnits alléplanteringar i Skåne, men då i trädgårdsanläggningarna på de större godsen (ibid.). 1600-talets

Skåne som hade präglats av krig och oro, övergick i ett 1700-tal med uppsving för den skånska adeln (ibid. s 9). De var gynnade av den kvarvarande danska *Skånelagen* och en ökad efterfrågan på jordbruksprodukter (Skånes hembygdsförbund 1983). 1700-talet innebar att allén började synas utanför godsens parker, dess landsvägar rätades och kantades med alléer (Olsson & Jakobsson 2005, s 9). Detta betydde att en besökare långt innan godsens närområde kunde ana godsherrens rikedom och makt. Linné skriver 1749 i sin sammanfattning i inledningen av sin Skånska resa att ”Alléer av hästkastanjer, linder, almer, asker, poppelpil, vit och grön pil pryda landet” (Linné 1975, s 24).

3.2 1700-tal – utveckling och konsekvenser

3.2.1 Landskapets karaktär

Det äldre skånska landskapet var mycket annorlunda mot dagens, visserligen med vissa regionala skillnader. En stor skillnad under 1700-talet mot senare landskap, var den mängd småvatten som fanns ute i landskapet (Vägverket 1997, s 12). Mossar, kärr, åar och sumpmarker låg tätt i landskapet och större andel mark var outnyttjade (ibid.). I flera källor påpekas också ådalarna som de bördigaste delarna av regionen med sina återkommande översvämningar och var därför optimalt som ängsmark (Sjöbeck 1936, s 23). Gårdarna låg samlade i byarna, med åkrar, ängar och byns gemensamma fäladsmark(betesmark) runt omkring (Skansjö 1997, s 50). Inom Skåne fanns liksom idag stora skillnader i naturen och därmed också i byggnadskultur och livnäring (Campbell 1928). Detta grundar sig dels i de olika geologiska förutsättningarna, med lera och sand i de västra, södra samt delvis östra delarna, och framförallt morän i de inre och norra delarna av Skåne (Skansjö, 1997, s 18). Lerans bördighet och närhet till kusten innebar att dessa

sträckor exploaterades först och de övriga delarna behöll sin skogliga karaktär längre (ibid., s 21-22). De bördigare markerna dominerades av odling, var rika på gods och med tiden skapades ett mer öppet landskap (Bengtsson et al 1996, s 21). Många alléer anlades därför i eller på gränsen till slättbygd, i anslutning till gods, slott och herrgårdar (ibid.).

Åke Campbell försökte i sitt verk *Skånska bygder* att beskriva 1700-talets skånska landskap genom att dela in det i tre delar; slättbygd, risbygd och skogsbygd (Campbell 1928). I 1700-tals samtidsskildringar stöter man ofta på begreppet slätt, men användes då som motsats till skog (Svensson 1997, s 23). *Slättbygden* enligt Campbell var den västra, sydvästra, södra, sydöstra delen av Skåne samt Kristianstadslätten (Campbell 1928. s 9-17). Dessa delar dominerades av åkermark och byarna beskrevs ligga omgivna av bebyggelsefria odlingsmarker och de sankare partierna användes som ängsmark (Skånes hembygdsförbund 1983, s 43). Hägnaderna var här oftast jorddiken eftersom det oftast var ont om såväl virke som sten (Campbell 1928, s 18-33). Carl von Linné beskriver i sin *Skånska resa* utsikten från Rammeleklint (Romeleklint) i sydväst, där slätten sträcker ut sig och han kan se inte mindre än 22 kyrkor, men det märks också tydligt att den skog som syntes åt söder tillhörde de skånska godsens Skabersjö, Häckeberga och Björnstorp (Linné 1749. s 196). *Risbygden* sträckte sig som ett diagonalt bälte tvärs över Skåne, med start på Bjärehalvön i nordväst, kring Ringsjön och med slut i sydost. Dess största utbredning var i Mellanskåne och karaktäriserades av lågskog, lövtäckt, ängar, spridda åkrar och fäladsmarker med solitära träd av ek och bok (Sjöbeck 1936, s 47). Den kallades risbygd eller mellanbygd eftersom det var det dit slätten expanderade och var periodvis utsatt för röjning och därför fått ett buskigt utseende med mycket ris (ibid.). Risbygden var rik på fäladsmark och livnärde sig främst på

boskap, vilket också bidragit till dess säregna karaktär (Skånes hembygdsförbund 1983, s 43). I risbygden skildes markerna framförallt genom stengården eller risgården (Campbell 1928, s 18-33). De stora betesmarkerna blev senare antingen upplöjda eller fick växa igen till skog (Skånes hembygdsförbund 1983, s 43). *Skogsbygden* var framförallt delarna norr och nordost om risbygden och vilket främst dominerades av skog (Campbell 1928, s 9-33). Liksom i risbygden var det rikt på ene, vilket både Linné och Carl-August Ehrensvärd omnämner. Ehrensvärd beskriver i sin reseskildring *Fem dagars resa i Skåne för att se, och hämta rörelse och förargelse* från 1795 hur de norra delarna av Skåne var rikt på lövskog men även hade ett stort sammanhängande område av hedar (Ehrensvärd 1959-1960, s 13). Ljunghedarna uppkom mellan skog och vång där betetrycket varit störst (Nilsson 1982, s 41) och i äldre källor(- 1570), återgavs en resa genom Skåne som att ”*draga heden*”, vilket troligen referera till att man fördelaktigt valde att resa på dessa högre torra marker (Vägverket 1997, s 11). Ehrensvärd beskriver hur det fanns stora lövskogar varvat med mindre åkrar, vilka var utan hägn (ibid.). Ehrensvärd noterar att ”*på dessa trackter växa ingen Gran och ingen Tall*” (Ehrensvärd 1959-1960, s 13). Den huvudsakliga näringen var skogsbruk och därför var åkerarealen i minskande (Campbell 1928, s 16). Campbells indelning av regionen ses idag med kritiska ögon inom forskningen, då landskap ses som mer komplext.

3.2.2 Försök till förändring

Det skånska landskapet under 1700-talet hade större odlingsareal än tidigare, men betydligt mindre än dagens landskap (Svensson 1997, s.23). Den ökande befolkningen skulle leda till att större efterfrågan på jordbruksprodukter, vilket betyder att skog huggs ned och mark läggs under plog, speciellt i de bördigare trakterna (Skånes hembygdsförbund 1983). Flera resskildrare beskriver hur kalt

landskapet var, till exempel Linné beskriver hur det vid Gärnsnäs på Österlen ”*sågos inga trän förutan några få vid byarna*” (Linné 1749, s 177). I samband med att slätten blev kalare, försökte staten genom lagar och förordningar få igenom planteringar längs med vägarna i de trädlösa regionerna (Bengtsson et al 1996, s 13). Man ville samtidigt påverka materialvalet i hägnaderna, genom att rekommendera sten istället för att material skulle hämtas i skogarna (Campbell 1928, s 26). Genom att plantera träd, såsom pil, alm, lind, ask och lönn, kring sina hus, i utmarker, längs gården eller i lundar sökte man ge bonden en källa till ved, virke och vinterfoder samtidigt som den vinderosionutsatta jorden binds (Bengtsson et al 1996, s 13). Det ansågs fördelaktigt att plantera längs vägarna eftersom det besparade den värdefulla odlingsmarken (ibid., s 19) samt gav ett bättre linjeformat skydd. Liknande påbud ska ha skett redan under Skånes danska tid, Drottning Margareta ska ha beordrat plantering av pil och äppleträd men utan någon större dokumenterad effekt (Campbell 1928, s 26). Påtryckningarna från staten på 1700-talet hade inget heller något större genomslag, trots hot om straff (Bengtsson et al 1996, s.14). En av orsakerna var byarnas uppbyggnad(ibid. s 14), vilket tas upp ytterligare i stycket om skiftena. En annan var bristen på växtmaterial (Olsson & Jakobsson 2005, s 12). De få ställen där förordningarna uppfylldes var det oftast i anslutning till godsens, där godsherrn kunnat påverka bönderna samt material kunnat hämtas i godsens skogar (ibid.). Detta innebär att den mesta alléplantering som skedde i landskapet under 1700-talet gjordes av adeln eller på deras order, oavsett om det var på konstideologiska eller funktionella skäl.

3.2.3 Vägarnas utveckling och väghållning

Under stormaktstiden, 1600- och 1700-tal, gjordes stora satsningar på att förbättra vägarna runt om i Sverige för att transporten av

soldater och material skulle förenklas (Vägverket 1997, s 13). Speciellt satsades det på de större vägarna som användes för längre färder, till exempel sträckan Malmö – Ringsjön, nuvarande E22:an (ibid.). Man byggde om broarna, från träkonstruktion till sten, och de första milstolparna restes (ibid.). Diken skapades, man breddade och grusade vägarna (ibid.). Annars hölls oftast de mindre, lokala vägarna i bäst skick eftersom de ingick i det dagliga livet och behövde vara välfungerande (ibid. s 12). Ehrensvärd skissar under sin resa svårigheterna på vägarna i dåligt väder, regn skapade lervällning som var nästintill oframkomlig och dessutom var de väldigt smala och möten var svåra (Nilsson 1982, s 28). I övrigt hade vägarna oftast bevarat sin ursprungliga sträckning (Vägverket 1997, s 12), med undantag för de vägar som ingått i godsens landskapsarkitektoniska ambitioner.

Vägarna under 1700-talet (och fram till 1900-talet) var uppdelade i delar för vilka bönderna hade väghållningsskyldighet för (Olsson & Jakobsson 2005, s 12). Om det skulle planteras en allé enligt *någons* direktiv, planterade varje bonde alléträd utmed den del som han hade ansvar för (ibid.). Vid studier av äldre kartor, till exempel Skånska rekognoseringskartan, tycks ibland alléerna inte kompletta och detta kanske på grund av att vissa väghållningsskyldiga bönder inte har planterat (Olsson, 2010-11-30). Godsens alléer som anlades längre från gården var ofta friväxande blandalléer, medan de i direkt anslutning var enartsalléer och krävde oftast kontinuerlig underhåll (Olsson & Jakobsson 2005, s 10). Blandalléerna anlades ofta av bönderna på uppdrag av godsherren, och där träden ofta hämtades i närliggande skogspartier (Pradines 2009, s 21). Fram på 2000-talet består enbart 39 % av alla alléer i Skåne av en art, resten är blandalléer med upp till 9 olika arter (ibid.).

3.3 1800-tal - agrar utveckling och nya alléer

3.3.1 Den agrara revolutionen

Huruvida folkökningen eller förändringen av jordbruket kom först är omtvistat (Emanuelsson et al 2002, s 139). Men i slutet av 1700-talet var jordbruket i behov av förändring. Man hade odlat upp stora ytor, men effektiviteten var låg enligt Ehrensvärd, som reagerade mot girigheten när det gällde yta, men att marken sedan inte sköttes (Ehrensvärd 1959-1960, s 37). Ehrensvärd kritiserade de rika jordägarna, vilka plågade sina bönder för bättre resultat – som ett exempel på en adelsman som utvecklat sitt jordbruk pekar Ehrensvärd mot Rutger Maclean på Svaneholm (ibid. s 37-38). För att effektiviteten och avkastningen på den goda jorden skulle ökas krävdes en förändring i uppbyggnaden av byn och åkermarken. Maclean banade vägen med enskifte av byarna i Skurup socken under 1780-talet och fram på 1800-talet hade enskifte, storskifte och laga skifte skett på de flesta håll i Skåne (Bengtsson et al 1996, s 17). Skiftena innebar att det skånska landskapet drastiskt förändrades, inom loppet av några tiotal år hade byarna sprängts och gårdarna låg nu spridda ute i landskapet (ibid.). Gårdarna fick sin mark samlad och bonden behövde därför inte färdas till sina spridda åkerplättar runt om i byns marker längre (ibid.). I skiftena tog man också upp ny mark, på bekostnad av ängs- och betesmark, och åkerarealen ökade från ca 12 procent till 50 procent av Skånes totalareal (Emanuelsson et al 2002, s 139).

Skiften var början till den agrara revolution som helt förändrade jordbruk, teknik, landskap. Efter skiftena kom ständigt nya förbättringar, nya uppfinningar. Man hade innan sett fördelarna med kalkning(kalkhaltig lera) och runt om på ägorerna i södra och västra Skåne grävdes mangelgravar för att få fram lera att sprida på åkrarna (ibid.). En annan trend som kom att förändra landskapet fullständigt

var den dränering som skedde i mitten av 1800-talet (ibid.). En landskapsbild som tidigare varit starkt präglad av småvatten dikades ur och ökade odlingsmarken ytterligare. Tidigare hade man haft öppna diken med glest mellanrum, men nu hade man under åkrarna täckta diken, vilket innebar möjlighet till stora dränerade odlingsytor (Emanuelsson et al 2002, s 140). De nya markerna skapade också bättre förutsättningar att experimentera med växtföljder och nya grödor (ibid. s 141). Teknikens utveckling karaktäriserar 18- och 1900-talet, nya redskap och maskiner uppfanns ständigt för att förenkla jordbruket (ibid.). I Färs och Frostas fögderis underlag till landshövdingens femårsberättelse från 1822, beskrivs hur jordbruket förbättrats tack vare enskifte, odlarens flit och alla nya redskap och maskiner (Anderborg 1822, Lunds Landsarkiv). Under 1800-talet växer även ett modernt skogsbruk fram, orsaken var framförallt avskaffandet av statens rättighet till exempelvis ek och bok, den så kallade regalrätten (Emanuelsson et al 2002, s 159). Till grund låg troligen också den ökade efterfrågan på timmer, till följd av industrialiseringen och urbaniseringen. Eftersom markägare, både adel och bönder nu själva ägde sina träd, hade de alla efter år 1830 rättighet att anlägga sågar (ibid.). Under andra halvan av 1800-talet kom planteringen av skog igång på riktigt på de större egendomarna i Skåne, då huvudsakligen i bestånd av bok eller gran (ibid. s 160). På många håll var det de savannlika fäladsmarkerna med enstaka större träd som planterades med skog, och förändringen måste vara dramatisk (ibid.). Ett landskap som varit nästintill kalt hundra år tidigare började nu mer och mer täckas av skog (ibid.).

Lantbruksakademien ville under 1800-talet anlägga så kallade ”engelska farmer”, dessa skulle som gott exempel visa de skånska slättbönderna hur ett modernt jordbruk skulle drivas (Lange 2000, s 48). Trots att inga av de tre som var planerade i Lund blev anlagda, visar ändå farmernas upplägg hur idealet såg ut på början av 1800-

talet (ibid., 48-49). Ulrich Lange återger i sin avhandling *Experimentalfältet*, hur en engelsk farm ser ut enligt den svenska uppfattningen genom fem punkter med utgång från ägornas markanvändning;

- en del träd planteras för att bilda skog;
- en annan, mindre, markareal eller på vallar skulle besås eller planteras med träd och buskar för att använda till hägnader eller för att ge till de mer skogslösa områdena;
- en del skulle användas till odling av frö och gräs;
- resten av markarealen skulle läggas i ett för Skåne lämpligt cirkulationsbruk;
- slutligen skulle alla ägor omges av en jordvall med planterade träd och buskar på (Lange 2000, s 48-49).

Dessa fem punkter visar återigen att trädbristen var ett stort problem, men Lange menar att alléer och trädrader ska räknas in under punkt ett (Lange 2000, s 49) och visar därmed på hur träd längs med vägarna var en del i 1800-talets samtida ideal.

3.3.2 Godsens nya jordbruk

Godsen stod också inför förändring under den agrara revolutionen och har till viss del haft stort inflytande på den (Möller 1989, s 16). Det var hos godsen som kapital, arbetskraft, areal, kunskap och kontakter fanns att genomföra förändringarna (ibid.). Huvudsakligen utvecklades jordbruken från feodalsystem där produktion och avkastning användes inom godset, till att fungera som en kapitalistisk verksamhet där den ekonomiska motorn var kapitalinvesteringar (ibid.). Godsen drevs nu som ett företag. Denna utveckling innebar också förändring för frälsebönderna – istället för dagsverksbönder (frälsebönder med dagsverksskyldighet under godsen) hade man istället landproletariat (lönearbetare, statare; drängar och pigor) (ibid. s 17-18). Majoriteten av de skånska godsen följde en ”klassisk-engelsk” väg, vilket innebar att markerna

styckades upp till stora arrendegårdar, varifrån jordbruksdriften koncentrerades (ibid. s 18-19). Som en slags fysisk *utlokalisering* av godsens jordbruk, även om de fortfarande var nära kopplade till godsen. Plattgårdar är en sorts exempel på stora arrendegårdar enligt den engelska modellen, exempel på en större sådan är Gårdstånga Nygård (Möller 1989, s 69). I anslutning till dessa plattgårdar anlades ofta alléer som förband plattgårdarna med varandra, men också till själva huvudgården (Olsson & Jakobsson 2005, s 9). Godsens förändring innebar även att situationen för bönderna grundligt förändrades, i många fall avhystes frälsebönder i förmån för dessa större planer (Möller 1989, s 20). Antalet frälsebönder minskade kraftigt under början av 1800-talet, både på grund av plattgårdarna och för att en del bönder kunde köpa fri mark (ibid. s 62). Jens Möller nämner i sin avhandling *Godsen och den agrara revolutionen* från 1989 att de samtida jordbruksskribenterna under 1800-talet var positiva till plattgårdsstrukturen, men ”*få berörde de sociala konsekvenser systemet fick för inblandade parter*” (Möller 1989, s 63). Efter skiftena ökade fattigdomen, främst hos de egendomslösa och på gamla gårdstomter, på svåra marker och utmed vägarna växte torp- och backstugubebyggelse fram (Svensson 1997, s 25).

Godsens nya blomstringstid hade liksom under 1700-talet inverkan på godsens anläggningar, i form av renoveringar och satsningar på design och utseende. Många av de skånska godsen fick sina mer slottslika utseende i romantisk stil, till exempel Trolleholm, Sövdeborg och Örtofta (Bjurklint-Rosenblad 2005). Dessa extravaganta renoveringar skedde kanske i många fall som ett sätt att sticka ut och legitimera sig i den nya tiden efter att de fyra stånden tagits bort på 1860-talet (ibid. s 35).

3.3.3 Böndernas egna alléer

Utvecklingen gick snabbt under 1800-talet, på bara hundra år hade landskapet, ekonomi, teknik och en hel samhällsstruktur förändrats. Bondens plats i världen förändras och den ca 700 år gamla relationen mellan bonde och godsherre har börjat förändras. Bonden var mer klassmedveten än tidigare och med ståndsupplösningen på 1860-talet börjar bondens ställning förändras, något som de gärna ville visa (Svensson 1997, s 25). Efter skiftena hade nya räta vägar dragits längs med ägorna och många av gårdarna fick egna infarter (Olsson & Jakobsson 2005, s 12). Att plantera alléer längs med sina raka infarter var ett ypperligt tillfälle att visa status, precis som godsen gjorde (ibid.). Under 1700-talet hade Skåne fått ett ökande bestånd av alm, ett träd som spreds dels bland allmogen genom handelsresande tyska trädförsäljare (Emanuelsson et al 2002, s 163). Trädet blev populärt och hela skogsbestånd fanns under 1800-talet (ibid.). Dess egenskaper var perfekta för alléer och kom att tillsammans med den hamlade pilen bli de främsta arterna i böndernas egna alléer (Olsson & Jakobsson 2005, s 13).

Från mitten av 1800-talet och framåt förs mycket propaganda över fördelarna med alléer (Bengtsson et al 1996, s 17). Detta hörs främst genom de i Sverige nygrundade Svenska trädgårdsföreningen och Hushållningssällskapen (ibid.). I artiklar hänvisas det till utveckling utomlands och till de många alléerna i till exempel Frankrike (ibid.).

3.4 1900-tal – effektivisering och rörlighet

3.4.1 Industrin och järnvägen

Slutet av 1800-talet och början av 1900-talet innebar stora förändringar i samhället, en tid som karaktäriseras av industrialisering och urbanisering. Industrier kopplade till jordbruket

växte fram; tegelbruk, kvarnar, sockerbruk och torvbrytning (Emanuelsson et al 2002, s 174-175). Den södra stambanan mellan Malmö och Hässleholm (och vidare) anlades av staten 1856-1859 och upp till 50 olika privata järnvägsbolag anlade flera mindre järnvägar över hela Skåne (Länsstyrelsen i Skåne läns hemsida, 2011-05-21). Tillsammans med banor kopplade till industrin växte ett tätt järnvägsnät fram i Skåne och år 1919 fanns i Skåne 164 mil järnväg (en tiondel av hela Sveriges nät) (ibid.). 90 % av alla skånska järnvägar var anlagda av privata företag (ibid.). I samband med järnvägens framväxt och skapandet av knutpunkter mellan statliga och privata järnvägar växte järnvägssamhällen såsom Eslöv fram (ibid.). Godsen hade i sitt jordbruk större och större behov av transporter för sina varor och tycks ofta haft ekonomiskt inflytande över var järnvägarna skulle dras (Emanuelsson et al 2002, s 145). Till exempel den så kallade ”grevebanan” mellan Malmö och Ystad och andra flera lokala järnvägsspår leddes förbi gods och deras industrier (ibid.). Mårten Sjöbeck, anställd av den Kungliga järnvägsstyrelsen (SJ) på 1930-talet, beskriver att några av de sydska järnvägarna till 70 % drevs av sockerindustrins transporter (Sjöbeck 1936, s 62). Järnvägen var en stark symbol för dåtidens utvecklingsanda och var efter skiftena ännu en händelse att påverka strukturen i landskapet (Lewan 2004, s 91-103).

3.4.2 Modernt jordbrukslandskap

Fram på 1900-talet utvecklades det skånska jordbruket ytterligare, bättre redskap och sedan även traktorn effektiviserade jordbruket och öppnade upp för expansion (Ihse & Nordberg 1984, s 54). Driften rationaliserades genom mekanisering när bönderna satsade på maskiner istället för avlönade gårdsarbetare (ibid.). Utvecklingen påverkade det öppna landskapet, samhället och gårdarna (Lewan 2002, s 9). Landskapet förändrades då de nya maskinerna inte gynnades av åkerstorlekarna, och man tog bort gården och skapade

fullåkerlandskap (Skånes hembygdsförbund 1983, s 41). Detta tog bort många av de linjer med träd och buskar som fanns i landskapet och det skånska landskapet fick sina karaktäristiska stora öppna fält. Totalt sätt minskade mängden odlingsmark efter 1930, men utvecklingen gick mot mer homogena markanvändningsområden (Lewan 2002, s 9) och småbruksdriften minskade. Mycket mark planterades igen med skog, speciellt gran och mot mitten av århundradet var en tredjedel av Skåne täckt av skog (ibid.). I skogsbygden gynnades inte de mindre åkerbruken utan åkrarna planterades ofta igen för att istället satsa på skogsbruk (ibid.). Liknande utveckling skedde på slätten där det inte längre lönade sig med boskap, och bonden satsade istället enbart på åkerbruk (ibid.). Detta har resulterat i att Skåne som region fått kontrasterande områden – slutna skogsbygd med mycket gran och en öppen slättbygd (ibid.).

3.4.3 Vägen och nya ideal

Vägnätet växte och upprustades under hela 1900-talet för att möta den ökande biltrafiken, den växande tätortsbebyggelsen och ny bebyggelse, såsom industrier och flygplatser (Vägverket 1997, s 14). Under 1930-talet gjordes en upprustning av det befintliga vägnätet, och från 1950-talet och framåt har det skett en konstant utbyggnad av nätet (ibid.). Framförallt det stormaskiga snabba vägsystemet med motorvägar och trafikleder byggs ut, medan det mindre och långsammare vägnätet på landsbygden påverkas mindre (ibid.). Äldre vägnät var i större grad anpassade till det lokala samhället, dess behov och naturliga förutsättningar (Vägverket 1997, s 14), medan motorvägarna från 1950-talet ska binda ihop en hel region och ofta dominerar landskapsbilden (Lewan 2002, s 98).

En aspekt som blivit viktigare under århundradets gång är säkerheten i trafiken, vilket inte minst haft stor inverkan på de skånska alléerna (Bengtsson et al 1996, s 22-23). Under 20- och 30-talet planterades många alléer i samband med utbyggnad och upprustning av vägnätet (ibid.). Men redan vid mitten av 40-talet och framöver minskade antalet alléer (ibid.). Många alléer togs bort till förmån för rätare, bredare och förbättrade vägar, anpassade till den ökande trafiken (ibid.). Träd nära vägen ansågs som en trafikfara (ibid.). Dessa alléer, som en gång varit anlagda med bredden anpassade till den tidens jordbruksmaskiner, var nu för smala och ersattes av bredare effektivare vägar (ibid.). Likaså hade pilalléer växt ur sin tid – det fanns inte längre behov av dess skott och hamling blev därför enbart en kostnadssam och tidskrävande åtgärd (ibid.).

3.4.4 Nya ideal och 1900-talets träd

Trädgårdsidealerna hade förändrats. Under 1800-talets andra hälft hade landskapsarkitekturen fokuserat på exotiska växter och starka former, men framemot sekelskiftet fick detta ge vika för mer nationalistiska ideal (Blennow 2002, s 267-311). Liksom i resten av samhället fokuserades det i landskapsarkitekturen på det nordiska, inhemska och valde gärna växter som björk och syren (ibid.). Samtidigt var även nyttoväxter och självhushållning viktiga ideal (ibid.). Under andra halvan av 1800-talet och in på 1900-talet propagerade Hushållningssällskapen i Skåne för plantering av fruktträdsalléer (Olsson & Jakobsson 2005, s 13-14). Inspirationen kom från Tyskland och bönderna fick ekonomiskt stöd från Hushållningssällskapen för att plantera fruktträdsalléer, framförallt av päron och äpple (ibid.). Den mesta planteringen skedde i sydvästra Skåne, och huvudsakligen kring sekelskiftet och 20 år framåt (ibid.). Olsson och Jakobsson menar att dessa planterades vid såväl större gårdar som mindre och ”blev likställda de stora lövträdsalléerna i status” (Olsson & Jakobsson 2005, s 14).

Under 20- och 30-talet blev oxeln väldigt vanlig och syns fortfarande i slättlandskapet (Bengtsson et al, s 22-23). Trots ökningen i nyplantering av alléer under första halvan av 1900-talet, så minskade antalet landsvägsalléer från 1945 och framåt (ibid., s 23). Mot slutet av 1900-talet, från 1980 och in på 2000-talet är lind onekligen det mest populära trädslaget (ibid., s 140-143). Under hela alléns historia i Sverige har lind varit ett av de mest använda trädslagen, populär för sin formbarhet och friska grönska (Gustafsson 1985, s 16). Linden är ett friskt och bra trädslag, men det krävs kunskap om de olika lindarternas egenskaper, ett felaktigt beslut kan ha kostbara konsekvenser (Bengtsson et al 1996, s 142). Det ligger också en risk i att låta en trädfamilj dominera de skånska alléerna, precis som almen gjort innan (Lennartsson 2010, s 6-12).

3.5 2000-tal – expansion och värdering

3.5.1 Samtidens landskap

Dagens skånska landskap karaktäriseras av storskaligt jordbruk, vid få men större gårdar än tidigare (40 000 bönder för 50 år sedan motsvarande ett par tusen idag) (Lewan 2002, s 10). Jordbruken är oftast specialiserade och landskapet domineras av monokulturer (ibid.). Men en förändring är kanske på väg, framförallt på grund av en större medvetenhet och kunskapsspridning. Ett exempel är att dräneringen av Skåne verkar fått sitt slut, flera småvatten återanläggs menar Nils Lewan i Länsstyrelsens årsrapport från 2001 (ibid.). Under 1900-talet skogplanterades många av de marker som plöjts upp på 17- och 1800-talen, fast detta märks kanske mindre i Skåne än i resten av landet (Svensson 1997, s 27). I Skåne är det idag snarare *städerna* som invaderar odlingsmarkerna (ibid.). Runt om i Skåne pågår projekt för att ersätta granskogarna med ädellövträd (Emanuelsson et al 2002, 259-266). I landskapet växer också antalet

vindkraftverk, kanske mest framträdande i slättbygden, men antalet ökar också i de mer slutna områdena (Länsstyrelsen 2007). Den stora utmaningen i det skånska landskapet idag är utrymme och hållbar utveckling – hur landskapet ska räcka till för både produktion och en ökande bebyggelse, utan att förlora sitt natur- och kulturarv (Lewan 2002, s 10).

3.5.2 Länsstyrelsens landskapskaraktärsanalys

Länsstyrelsen i Skåne presenterar i *Det skånska landsbygdsprogrammet* från 2007, ett samtida skånskt landskap uppdelat i 26 olika karaktärsområden och 9 landskapstyper. Med hjälp av en karaktärsanalys, syftar man öka förståelsen för det skånska landskapet samt ha en kartläggning av miljöer för bevarande och utveckling. Landskapskaraktärsanalysen är inspirerad av det brittiska redskapet *Landscape Character Assessment*, vilken syftar till att identifiera vad som kännetecknar ett område och vad som särskiljer den mot andra områden. Varje område delar samma sorts karaktär och platskänsla, i vissa fall är gränsen mellan olika områden tydligare och i andra en gradvis övergång. För varje område beskrivs utöver geologi, landform, marktäcke, markanvändning, bosättning, ägostruktur och även nyckelelement. Dessa nyckelelement är ”sådana landskapselement eller karaktärsdrag som, om de förändras, radikalt påverkar landskapets nuvarande karaktär” (Länsstyrelsen 2007, s 9). Bedömningen av landskapet baseras på dess; visuella kvaliteter, integritet, identitet och sällsynthet. (Länsstyrelsen 2007, s 6-10)

3.5.3 Alléer och Trafikverket

Vid slutet av 1900-talet förändrades synen på landsvägsalléer och idag värderas deras kulturmiljö- och biologiska värden högt (Bengtsson et al 1996, s 23)(Olsson & Jakobsson 2005). Detta har resulterat i förändring för deras förutsättningar; under några år på

1990-talet kunde markägarna få ekonomiskt stöd från EU för att vårda alléer (Bengtsson et al 1996, s 23); idag, 2011, finns det möjlighet att få mindre ekonomiskt stöd för plantering av alléträd (Åström 2011-10-06). Den vända trenden resulterar i flera nya alléer, både privata och statliga. Nils Lewan påstod i Naturskyddsföreningens årsbok för 2004, *Perspektiv på skånska landskap* att ”Vägverket[nuvarande Trafikverket] efterträtt jordbruket som landskapets verkliga formgivare” (Lewan 2004, s 99), kanske är det så - för idag är Trafikverket en av de största upphovsmakarna till ny- och återplantering av alléer.

I Sverige har Trafikverket ansvar för alléerna utmed de statliga vägarna (Vägverket 2007, s 19). I trafikverkets årsredovisning för 2010, står beskrivet att Trafikverket under 2010 har restaurerat 18 alléer i Sverige, och de menar att den dominerande delen av det svenska allébeståndet är gammalt och i behov av restaurering (Trafikverket 2011, s 54). De menar också att nya alléer måste planteras för kommande generationer (ibid.). Trafikverket arbetar utifrån målen att natur- och kulturmiljöer ska bibehållas eller förbättras samt att ”vägen och dess omgivning ska samspela så att viktiga karaktärsdrag, funktioner och samband i natur- och kulturmiljön upprätthålls” (Vägverket 2007, s 17). Mer specifikt står det beskrivet under inriktningsmål D3 i *Vägverkets inriktningsdokument för natur, kulturmiljö och friluftsliv i väghållning* från 2006 att ”Alléer vårdas så att kulturhistoriska och estetiska kvaliteter utvecklas i samspel med omgivande miljö och bebyggelse” (Vägverket 2007, s 19).

3.5.4 Lagligt skydd

Alléns lagliga skydd finns i egenskap av kulturmiljö eller som biotop. I enlighet med den förra kan en allé skyddas i egenskap av arkitektonisk helhet eller som del i en kulturmiljö genom

kulturminneslagen, SFS 1988:950 (Bengtsson et al 1996, s 23). I det fallet förklaras allén byggnadsminne, fast detta är sällsynt (1996 hade enbart en i Sverige blivit förklarad byggnadsminne) (ibid.). Alléerna är även skyddade som biotoper genom miljöbalken (kapitel 7, Skydd av områden, § 11), eftersom de kan vara en viktig livsmiljö för hotade växter och djur (Olsson & Jakobsson 2005, s 31). Det är inte bara alléträden som kan skyddas på detta vis, utan även småvatten, stenmurar, pilevallar osv. (ibid.). Som biotop bevaras alléträden som en del i ”*naturens ekologiska nätverk*” (ibid., s 32). Skyddet innebär att det inte får ”*bedrivas verksamhet eller vidtas åtgärder som kan skada naturmiljön*” i närheten av det skyddade området (ibid.). Det krävs tillstånd från Länsstyrelse för att få göra en förändring inom biotopsområdet – vilket innebär att en allé inte får tas ned utan tillstånd (ibid.). När dispens ges för att ta ned till exempel en sjuk almällé, måste de i många fall ersättas av en ny (ibid.).

3.5.5 Hot – ideologiskt, biologiskt och tekniskt

De många planteringsvägar av alléer som förekommit under de senaste 300 åren har även haft motreaktioner – skeenden som enbart hotat eller orsakat deras borttagning. Ett av de starkaste hoten var och är skiftningarna i trender och ideologier, det vill säga att människan vänder sig emot deras existens. Ett exempel är övergången mellan den klassiska skolan till den engelska vilket omnämns i kapitel 3.1. I England hade den engelska skolans ideal om asymmetri och naturlighet brutit så kraftigt med barockanläggningarnas raka rader att alléer togs bort till förmån för mer oregelbundna planteringar (Jellicoe et al 1986, s 30). Många av de skånska godsens parker anlade under sent 1700-tal eller under 1800-talet en ”*engelsk park*”, men stilidealet tycks inte haft så stor inverkan att alléer faktiskt tagits bort likt i England (Blennow 2002, s 237-245). Idag är även vandalism ett stort hot, kanske framförallt för nyplanterade träd (Pradines 2009, s 17).

Ett annat hot har varit den tekniska utvecklingen; nya maskiner och fordon, högre hastigheter, behovet av bredare vägar och anpassning till jordbruksdriftens vardagliga transporter (Bengtsson et al 1996, s 10-23). Trafikskador, både vid väg och åker, beskärning och miljöföroreningar (Håbjörg 1985, s 20). Även förändringen i markbeläggning kan påverka alléerna, skillnaderna mellan asfalt, stenbeläggning och grus är ytvattenavrinningen och infiltrationen av regnvatten (ibid.). Ett annat hot är också okunskap om skötseln, till exempel när det gäller beskärning, trädstöd och etableringsskötsel (Pradines 2009, s 15). Felaktig beskärning och skador av maskiner och fordon samt kemiska medel såsom salt, stressar träden och förkortar deras livslängd (ibid. s 15-16).

Slutligen de biologiska hoten, vilket infattar främst ålder och sjukdom. I Skåne finns det idag flera skadedjur och sjukdomar som hotar alléträden. Den som gett störst konsekvenser är onekligen almsjukan (Östberg et al 2010, s 18). Eftersom almen varit populär och använts både i bonde- och godslandskapet, i såväl alléer som skogsplanteringar har sjukdomen haft stor inverkan på den skånska landskapsbilden (Emanuelsson et al 2002, s 163). Sjukdomen orsakas av en svamp vilken får hela trädet till att vissna och har sedan 1980-talet varit fram över det ansenliga skånska almbeståndet (Östberg et al 2010, s 21). 2003 kom ytterligare en allvarlig trädssjukdom till Sverige – askskottsjukan (ibid. s 18). Denna orsakas också av en svamp, men kunskapen om den är liten (ibid.). Sjukdomen yttrar sig genom att de nya, yttre skotten dör och kan resultera att hela träd dör (ibid.). Vissa kloner verkar vara mer resistenta än andra (ibid.). Två andra åkommor drabbar hästkastanjen, Kastanjeblödarsjukan och kastanjemalen, vilket orsakas av en bakterie respektive en insekt (Östberg et al 2010, s 18-20). Den förra kan döda mindre träd och den senare försvagar dem och kan på sikt påverka deras vitalitet (ibid. s 19-20).

När almsjukan tagit ut större delen av 1800-talets allébestånd så tar åldern ut sin rätt på övriga. De alléer som planterades under mitten av 1700-talet börjar nu nå sin maximala ålder(i en utsatt miljö) (Bengtsson et al 1996, s 112-128). Linden som nu är det främsta alléträdet efter almen kan bli väldigt gamla, uppåt hela 1000 år (Rydberg et al 2003, s 149), men förhållandena i en allé minskar detta spann till ca 300 år (Håbjörg 1985, s 20). En frisk alm i en allé blir ungefär 300 år (ibid.). Ask blir vanligast ungefär 250 år i en allé, medan hästkastanj, avenbok och lönn sällan överstiger 150 år (Bengtsson et al 1996, s 112-128) (Rydberg et al 2003, s 39-162). Eken kan skapa den äldsta allén, med sina 400 år (Håbjörg 1985, s 20). De alléträd som planterades kring sekelskiftet 1900 och därefter; äpple- och päronträd samt oxel, har alla en ålderspann på ungefär 100 år i alléer (Bengtsson et al 1996, s 112-128). Päron oftast lite längre än äpple, vilka kan påverkas av huruvida de beskärs eller inte (ibid.). Oxel vilka planterades i stor skala under 1920- och 30-talet når i sina utsatta lägen på slätten sällan över 100 år (ibid.).

4. ALLÉNS BETYDELSE

En allés betydelse handlar om det värde en människa tillskriver den. Hur den ses och i vilket sammanhang, vilka känslor de genererar och vilka funktionella effekter den kan ha för en människas närmiljö.

4.1 Visuellt

4.1.1 Utifrån och inifrån

Landskapsarkitekten Per Friberg beskriver i sin artikel *Linjer i landskapet*, i *Utblick Landskaps* temanummer från 1985, att en ”allé är rum och rörelse” på en och samma gång (Friberg 1985, s 7). Den har väggar och ibland tak, men framförallt skärmar den av mot omgivningen samtidigt som upplevelsen av en allé kräver att betraktaren rör sig framåt (ibid.). Det ett rum som kräver rörelse – själva ordet *allé* definierar det genom sitt ursprung: från franskans *alleer*, vilket betyder gå (Ne 2000). Allén är därför enligt denna definition, ett grönt rum skapt av och för människan. En allé förstärker djupet i landskapet, och leder betraktarens blick mot slutet av tunneln och det som kan tänkas finnas där (Gustafsson 1985, s 16). Landskapsplanering längs med vägar idag går oftast ut på att få vägen att smälta ihop med det omgivande landskapet, men alléer gör tvärt om – de definierar vägen (Pradines 2009, s 23). En allé ger vägen karaktär och skapar ytterligare en dimension av volym (ibid.). Den ger även karaktär åt det omgivande landskapet, förtydligar vägarna som linjer i landskapet och förtydligar den lokala infrastrukturen (ibid.).

En landsvägsallé har två roller – den sedd utifrån och den inifrån (Friberg 1985, s 8). Friberg kallar dessa den *exteriöra*(sedd utifrån)

och den *interiöra*(sedd inifrån) (ibid.). Alléns exteriör syns som ett linjeelement i landskapet, vägen blir tydligt markerad (ibid.) och skapar tillsammans med gården, hägn och diken landskapsrum i ett öppet landskap. Den exteriöra inverkan på landskapsbildningen är beroende av alléns förhållande till topografi, höjd, skala, volym, trädart och likande (ibid.). Den interiöra aspekten av en allé handlar om ett mer eller mindre slutet rum som, vilket nämnts tidigare, är skapt för en rörelse framåt (ibid.). Alléns interiör är ett linjärt, arkitektoniskt rum (ibid.). Beroende på trädens avstånd i sidled samt i bredd, så kan en allé ses som en tunnel, med både väggar och tak eller en gles kolonnad (ibid.). Med allé syftar Friberg på en väg kantad med träd på båda sidor, träd på enbart ena sidan är en trädrad (ibid., 7-8). Men åsikterna är skilda och i många fall används ordet ensidig allé (Statens Vegvesen 2006, s 3). Patrik Olsson menar att ensidiga alléer även har betydelse för landskapets rumsliga uppdelning (Olsson 2006, s 84). Exteriören och interiören placeras allén i olika sammanhang beroende på hur den ses (Friberg 1985, s 8), den förra som del i en landskapsbild och den senare mer interaktiv. De två aspekterna har olika verkan (ibid.) och därmed kanske också olika sorters betydelse.

4.1.2 En allé är arkitektur

Friberg skriver även att ”Allén är arkitektur – arkitektonisk miljö med allt vad det innebär: längd, bredd, höjd, proportioner, relationer, ljus och skugga, detaljer och helhet” (Friberg 1985, s 7). Med detta menar Friberg att alléns uppbyggnad bestämmer upplevelsen av allén och kanske även dess betydelse. Landskapsarkitekten Pär Inge Gustafsson skriver i sin artikel *Drömmar i verkligheten*, att en allé består av två delar – den oregelbundna naturliga och den regelbundna mänskliga (Gustafsson 1985, s 16). Allén är en arkitektonisk byggnad med levande byggstenar (Friberg 1985, s 7-8), vilket gör att dess utseende

förändras med tiden och är oförutsägbar. Alléer är ett exempel på kultur och natur i symbios. Chantal Pradines menar i sin rapport om alléer till Europarådet, att alléer till skillnad från annan arkitektur blir bättre med tiden (Pradines 2009, s 24). En allé uppfyller den arkitektoniska visionen först när träden är fullvuxna, kanske 50 år efter plantering.

Figur 2. Interiör i Spargodt allé vid Tågerup – rörelsen rakt fram med fönster ut över landskapet. Foto: Sandra Lennartsson

Formen av raka stammar på ömse sidor av vägen väcker många associationer – i kapitel 3.1 liknades de vid soldater i givakt (Jellicoe et al 1986, s 30). Både Gustafsson och Pradines anknyter färden genom en allé till musik, där stammarna och hastigheten bestämmer rytmen (Gustafsson 1985, s 17) (Pradines 2009, s 22). Avståndet mellan stammarna, bredden på vägen, höjden på träden och trädens habitus är alla faktorer som bestämmer upplevelsen av en allé. Friberg menar att en allé måste ha ordning och enhetlighet; den

måste bestå av samma trädart där alla är så lika varandra som möjligt, stående på jämt avstånd och på rak linje – inget får mildra den stränga regelbundenheten (Friberg 1985, s 8). Fribergs syn på allén är sträng och han kan enbart se den arkitektoniska allén som en ”riktig” allé (ibid.). Gustafsson däremot söker ständigt alléer som är avvikande och inte följer reglerna, utan vilka varierar i avstånd och därmed blir mer originella i sin karaktär (Gustafsson 1985, s 18). Ibland finns det även stengärden i anslutning till allén och även dessa bestämmer upplevelsen av en allé. Alléns intensitet varierar beroende på om träden är planterade innanför eller utanför en mur (Olsson & Jakobsson 2005, s 21). När träden står nära vägen och deras kronor växer ihop bildas en grön tunnel, Pradines påstår att liknelsen till en katedral går att finna i litteratur redan 1794 (Pradines 2009, s 24). En regelrätt allé följer samma mått som kolonner i kyrkor eller katedraler (ibid.). Dessa mått är inte bara viktiga för arkitekturen utan de är också avgörande för hur ljuset faller mellan stammarna (ibid.). Pradines menar också att alléns trädstammar bildar fönster mot det kringliggande landskapet; i en allé är människan inte helt avskärmd från omvärlden, såsom hon varit om vägen varit kantad av en häck eller mur; inte heller slukas människan upp av landskapet utan upplever det portionsvis (ibid., s 25).

En allés karaktär bestäms av vilka arter den består utav och hur den har vårdats (Bengtsson et al 1996, s 112). Ett enkelt exempel är skillnaden mellan en allé av hamlad pil och friväxande lind. En smal väg planterad med friväxande lindar bildar ett arkitektoniskt landskapselement med grönt tak (ibid.), medan en hamlad pilallé ger en helt annan upplevelse. För att bevara upplevelsen av en allé, bör den hanteras som en helhet, menar Siv Degerman i *Svenska landsvägsalléer* (ibid., s 27). I *The Oxford Companion to Gardens* står det att: ”*The problems with avenues lies in their restoration, for trees does not die simultaneously*” (Jellicoe 1986, s 30). Degerman

menar att för att bevara det kulturhistoriska och landskapsarkitektoniska värdet och upplevelsen, måste dess biologiska värden bli sekundära (Bengtsson et al 1996, s 27). Rune Bengtsson menar samtidigt att luckor efter döda eller sjuka träd i landsvägsalléerna inte gör så stor skada eftersom sådana landsvägsalléer är mer informella i sin karaktär än slottsalléer (ibid., s 112).

Figur 3. Linjer i landskapet – allé till gård, väg och åkergränser utan hägn. Foto: Sandra Lennartsson

4.1.3 Linjer i landskapet

Det finns två olika sorters alléer; de som är planterade som del i en anläggning, och sedan finns det dem som är planterade sporadiskt längs med landsvägarna (Friberg 1985, s 8). Skillnaden mellan dessa två är att den planerade allén ofta uppkom längs med renoverade eller helt nydragna, räta vägar samt att alléns uppbyggnad ofta var

mer homogen och formstark (Olsson & Jakobsson 2005, s 8-14). Den senare, den som ofta är planterad av allmogen, planterades utmed de befintliga vägarna och bestod framförallt av friväxande träd och ofta av varierande arter (ibid.). Huvuddelen av Skånes alléer finns i slättbygden samt i mellanbygden (Bengtsson et al 1996, s 21), vilket innebär att de är synliga från långt avstånd. Det skånska landskapet, framförallt de öppnare delarna på slättbygden, är en komposition av flera linjer och beskrivs som storskaligt och linjärt (Vägverket 1997, s 12). De stora, bördiga markerna används huvudsakligen som åker och ofta är de enda avbrotten vägar och hägnader. Detta innebär att linjer löper över landskapet och skapar struktur och ridåer i landskapet. Den norska *Statens Vegvesen* (motsv. Trafikverket) menar i *Trær & alleer* att alléer förtydligar landskapsformen och skapar rum och djup i landskapsbilden (Statens Vegvesen 2006, s 9).

Alléerna är landmärken (Statens Vegvesen 2006, s 9), både sedda exteriört och interiört. Som alla landmärken hjälper alléer till rekognosering och ger platser en identitet (Pradines 2009, s 19-20), längs en väg eller sedd på avstånd. Ett exempel på en allé som ett tydligt landmärke är Spargodt gårds allé utanför Tågarp i nordvästra Skåne. Denna långa lindallé ligger uppe längs en backe och syns från långt avstånd (se bild framsida). En annan viktig egenskap är att allén håller ihop samhällsbilden då den länkar mellan gods, mellan byar och mellan enskilda element i landsbygden (Gustafsson 1985, s 17). En allés början och slut har ofta en strategisk placering menar Patrik Olsson (Olsson & Jakobsson 2005, s 22). Alléer som leder in till ett gods har ofta sin början ute i landskapet och då ofta vid en gräns, å, bro, en annan byggnad eller en by (ibid.). Skiftena och annan utveckling har orsakat samhällsbilden att förändras och ibland kan alléerna vara det sista som visar på den gamla strukturen (Gustafsson 1985, s 17). De skånska godsen beskrivs som mer

fysiskt inåtvända än de i resten av Sverige (Lange 2008, s 108-110), vilket innebar att godsets alléer var länkarna ut i landskapet.

4.2 Socialt

4.2.1 Landskapspreferens

För att förstå alléns betydelse för människan krävs en förståelse på hennes förhållande till natur och landskap. Inom ämnet miljöpsykologi finns många teorier om vilka miljöer människan föredrar och varför: detta benämns landskapspreferens. Teorierna som presenteras kan inte ensamt förklara människans relation till alléer, men de kan tillsammans öka förståelsen. Doktorn i landskapsarkitektur Caroline Hägerhäll beskriver i sin artikel *Naturen i landskapsupplevelsen och landskapsupplevelsens natur*, i antologin *Svensk miljöpsykologi*, just människans landskapspreferenser (Hägerhäll 2005, s 209-223). Hägerhäll beskriver två förklaringsmodeller – den biologiska och den kulturella (ibid., s 214). Den biologiska utgår från den fysiska miljön och försöker hitta något som är allmänmänskligt (ibid.). Den hänvisar oftast till naturmiljöer och naturen ses som en nödvändighet för människan (ibid.). Den kulturella förklaringsmodellen ser inte en naturmiljö som mer nödvändig för människan än andra miljöer och utgår från att en miljöes värde bestäms utav vad samhälle och människa tillskriver den (ibid., s 214-215). Landskapspreferens är beroende av den individuella människans erfarenhet, övertygelser och värderingar, vilka skapas i en kulturell kontext och kan därmed förändras (ibid., s 215). Denna förklaring innebär att *”upplevelsen av landskapet inte bestäms helt av det fysiska landskapets utseende utan också av mentala bilder och föreställningar”* (Hägerhäll 2005, s 215). Två människor som vid samma tidpunkt studerar ett landskap, skulle därmed kunna ha olika upplevelser (ibid.). Den kulturella

modellens utgångspunkt i människan har många likheter med den europeiska landskapskonventionen.

En annan miljöpsykologiteori som är intressant för alléns betydelse är Jay Appletons teori om utsikt och skydd (prospect-refuge teorin) (Hägerhäll 2005, s 215). Appleton menar att det finns medfött hos människan, precis som hos djuren, att föredra vissa miljöer där det var större sannolikhet till *”framgångsrik anpassning och överlevnad”* (Hägerhäll 2005, s 215). Enligt Appleton så kan det som uppfattas vackert härstamma från liknelser i färg, form och ordning, till miljöer gynnsamma för överlevnad (ibid.). Speciellt två typer av landskapselement är viktiga – möjligheten till att gömma sig och att se (ibid.). Landskap som hade både utsikt och skydd borde, enligt Appleton, vara mer omtyckta och hävdade att *”den mest omtyckta platsen i landskapet var den där man kunde se utan att bli sedd”* (Hägerhäll 2005, s 216). Att jämföra med alléns slutenhet med fönster mot det omgivande landskapet.

Forskarparet Kathlen och Stephen Kaplans teori utgår från hur människan hanterar information (Hägerhäll 2005, s 216). Enligt Kaplan och Kaplan skapas landskapspreferens av två basala informationsbehov hos människan – att *förstå* och att *engagera* (ibid.). Dessa tillsammans med en tidsaspekt, skapar fyra kombinationer de egenskaper ett landskap kan ha; komplexitet (complexity), sammanhållning (coherence), läsbarhet (legibility) och mystik (mystery) (ibid.). Komplexitet har med antalet beståndsdelar att göra och sammanhållning hur ordnat dessa upplevs. En plats med stor läsbarhet är lätt att förstå och komma ihåg, den har tydliga rum och element (ibid.). En plats med mystik har något som lockar in betraktaren i bilden och inbjuder till att utforska miljön vidare (ibid.).

4.2.2 Allén i landskapet

Människans preferens till landskapsmiljöer kanske är konstant, men det praktiska förhållandet mellan människa och landskap är föränderligt (Svensson 1997, s 26). Mattias Qviström skriver till exempel i sin avhandling *Vägar till landskapet* om hur landskap krymper på grund av att rörelsen och hastigheten i landskapet ökat (Qviström 2003, s. 9-11). Människans uppfattning av vad som är det lokala landskapet ökas (ibid.). Inte bara människans rörelsemönster har förändrats, utan även människans relation till omgivningen. För hundra år sedan bodde fortfarande majoriteten av den svenska befolkningen på landsbygden och arbetade i landskapet (Skånes hembygdsförbund 1983). Ytterligare hundra år bakåt var landskapet oskiftat och andelen fria bönder i Skåne liten (ibid.). Detta landskap var ett arbetets landskap, där människans dagliga slit var förutsättningen för dess utseende (Svensson 1997, s 26). I takt med maskinernas utveckling och att landsbygden avfolkades förändrades människans förhållande till landskapet (ibid., 43). Idag domineras slätten av de stora fälten, vilka är bondens domän (ibid.). Landskapet har blivit något otillgängligt, en kuliss (ibid.), där majoriteten av befolkningen har gått från deltagare till betraktare (Gren 2011-04-12). Människan rör sig längs vägarna och betraktar landskapet utifrån dessa linjer. Alléerna har funnits med under skiftet mellan arbetslandskap och kulisslandskap. De ses som en viktig del i vardagslandskapet och är av betydelse för människans vardagsliv (Statens Vegvesen 2006, s 9).

Chantal Pradines menar att alléer är ett starkt landskapselement som formar en slags karaktär till landskapet – ger det en identitet (Pradines 2009, s 19-20). Birgitta Svenssons beskrivning av det moderna slättlandskapet i artikeln *Vardagsmiljöer och söndagskulisser* återger ett landskap dominerat av öppna fält, med gårdar som öar eller noder mellan åkrarna (Svensson 1997, s 21-22).

Stengården, pilevallar och häckar tillsammans med alléer skapar perspektiv, rum och ridåer i landskapet. Svensson skriver att alléer: ”bildar sammanhängande linjer och avgränsande skydd mellan åkerfälten och är en betydelsefull del av slättlandskapets identitet” (Svensson 1997, s 22). Trots att Skåne inte enbart är slättlandskap, så har alléer i åkerlandskap blivit identifierbart med det godstäta Skåne (Germundsson 2005, 21-37). En bildsökning på ”skånskt landskap” via Google, ger ett bildresultat där redan de två första bilderna illustrerar ett jordbrukslandskap med alléer (Google, 2011-04-29: 08.30). Alléer är med i en regional landskapsidentitet, en stereotyp av ett komplext landskap (Germundsson 2005, s 21-37). Starka landskapselement eller kulturmiljöer kan också spela roll för den *lokala* identiteten (Robertson 2005, s 143-156).

Figur 4. Den norra allén vid Övedskloster, en av de kändaste inom forskningen, är ett viktigt identitetskapande landskapselement. Med sin kraftfulla arkitektur och höga mur utgör lindallén en viktig förmedlare av platsen som kulturmiljö.
Foto: Sandra Lennartsson

4.2.3 Allén som kulturmiljö

Poeten och författaren Staffan Söderblom skrev 1985 essän *Allén* till tidningen Utblick Landskaps temanummer om alléer från samma år, där han beskriver en mans färd genom en allé (Söderblom 1985, s 14-15). Ett litet stycke ur texten illustrerar den symbolik en allé kan inneha:

”nu går han genom allén, den artificiella skogen, den som tuktats till ordning och militärisk disciplin, en nådlöst entydig kurs mellan paren av träd, in i ett system av herrar, den mänskliga makten av ägande, dess hantlangare och undersåtar, allt detta avläsbart som ett slags naturlag: den som nalkas gården skall veta att här paraderar själva naturen inför herrskapet”
(Söderblom 1985, s 15).

Även om Söderbloms essä är en 17-1800-tals skildring skriven 1985, trycker den på hur allén kan ha haft betydelse i en äldre samhällsstruktur. Catharina Svala menar i sitt bidrag om *”Gårdsmiljön och arbetsfolket”* till boken *Slottet och landskapet* att olika människor kan ha olika relationer till samma plats eller föremål (Svala 2002, s 192). Precis i den kulturella förklaringsmodellen (se kap 4.2.1), menar Svala att olika människors kulturella bakgrund; uppväxt, erfarenhet och samhällstillhörighet påverkar vilken relation denna har till ett landskap, en plats eller ett föremål (Hägerhäll 2005, s 215). Likaväl som att friherrinnans relation till orangeriet inte var detsamma som trädgårdspojkens (Svala 2002, s 192), så är troligen inte godsherrens relation till godsets alléer densamma som arrendebondens.

Saltzman och Svensson menar att historia är en del i varje plats betydelse (Saltzman & Svensson 1997, s 11). Varje plats kan ha flera historier knutna till dem och därmed ha olika betydelser för olika människor (ibid.). De menar även att *”Landskapet tillskrivs en historia, och genom att befinna sig i landskap rör sig människor ofta i det förflutna och i nuet på en och samma gång”* (Saltzman & Svensson 1997, s 11). Alléer är en del av vår samtid, men kan samtidigt visa på en kontinuitet till tidigare generationer – de materialiserar ett förflutet. De symboliserar tidigare människor och samtidsideal (Gustafsson 1985, s 16). Ibland kan alléer stå kvar som en relik, utan sin kontext. Gårdsalléer som står kvar efter att gården försvunnit, eller alléer längs vägar som förlorat sin funktion (Pradines 2009, s 27). Allén som kulturmiljö berättar om människor och händelser. Chantal Pradines beskriver hur Frankrikes välutvecklade allésystem hade betydelse under första och andra världskriget, kanske först och främst som landmärke (ibid., s 26). De var en betydelsefull del i krigens landskap, men även av betydelse för den enskilda soldaten (ibid., s 27). På sidan 27 i Pradines rapport ses en bild (figur 64) på ett bokträd i allén vid Château de Bertangels i Frankrike, där det idag syns suddiga inskriptioner, gjorda av passerande tyska soldater 1941 (ibid.). Ett kulturminne som är av betydelse för den enskilda soldaten, fiender och vänner, godsägaren, den lokala befolkningen, regionen och resten av världen. Inristningen på detta alléträd representerar en tid och händelse, men knutet till samma träd finns andra minnen från andra tider och andra människor. Precis som Graham Fairclough menar att lager av landskap är osynliga (Fairclough 2011-04-12), så kan även de minnen som är knutna till platser och objekt vara dolda.

För att skapa ordning bland de olika människor som kan ha en relation till landskapets alléer, så kan den engelske geografen Peter Howards uppdelning av kulturmiljöns intressenter vara användbar

(Howard 2003, s 102-145). Howard delar in intressenterna i sex kategorier: owners, outsiders, insiders, governments, academics och media(ibid.). Med "owners" menar Howard ägaren (ibid., s 104), i alléfrågan till exempel godsägaren. "Outsidern" är till exempel turisten eller andra besökare(ibid.) – i fallet med alléer kan outsidersn såväl vara de som färdas längs vägarna eller de som besöker ett gods. "Insidern" är enligt Howards definition de människor som bor på platsen eller i närheten samt människor som är engagerade i området (ibid.). Med "governments" menas de olika nivåer av myndigheter som kan ha intresse i kulturmiljön(ibid.) – till exempel länsstyrelsen, riksantikvarieämbetet eller Trafikverket. "Academics" är forskare och studenter som studerar och analyser kulturarv (ibid.). Med "media" menar Howard det intresse som finns för kulturmiljöer inom film och liknande (ibid.), en kategori som skulle kunna använda alléer för marknadsföring. Alla sex grupper är intresserade av kulturmiljöer på något sätt (ibid., s 102), men liksom att deras intresse skiljer sig skulle även kulturmiljöns betydelse skilja sig.

Landskapskonventionen fokuserar på den vanliga människans perspektiv och att alla röster ska vara hörda (CoE 2000). Insiders, outsiders och ägares perspektiv på kulturmiljö och landskap ska ges utrymme i beslut och framtida planer (ibid.). Iain J.M. Robertson skriver i artikeln *Heritage from below: class, social protest and resistance* om den lilla människans koppling till platser (Robertson 2008, s 143-156). Robertson påstår att i kommuner där arbetet med kulturarv sker utan hjälp utifrån, kommer "heritage that 'work' from below and within" i större grad fram (ibid., s 143). I dessa fall är den lokala identiteten mer central än en nationell (ibid.). När allén ses som del i ett vardagslandskap är också vardagsmänniskan viktig för dess betydelse – det är inte bara ägaren eller experter som haft en relation till allén. Bonden, drängen eller pigan hade sin relation, liksom pendlaren, ryttaren eller trädgårdsmästaren har sin relation.

Figur 5. Allé vid Övedskloster, som leder direkt ned mot godset. Här syns också en tydlig mittaxel som går från den stora vägen, genom denna norra allé, över borggård och mot entrédörren – detta måste varit en påtagligt talande bild för besökare ur alla samhällsklasser. Foto: Sandra Lennartsson

Ofta används begreppet *plats* i litteratur om kulturmiljöer, det är användbart eftersom det har en diffus areal, olik yta och utrymme (Saltzman & Svensson 1997, s 13). En plats är utan avgränsning och består av "rumsliga processer", dvs. platsen är i ständig förändring (ibid.) Precis som i landskapskonventionens definition av landskap.

En bild av en plats, kan framkalla minnen av även hörsel-, känsel- och synintryck (Ristilampi 1997, s 97). Platsen blir ett *sensorium* där alla sinnen skapar ett minnesscenario (ibid.). En bild av en allé kan framkalla minnet av varma vindar och det rytmiska ljudet av att passera alléträdens stammar.

4.2.4 Allérummet

I Söderbloms essä fångas också den känsla av ordning som alléer kan återge, han skriver att ”*här paraderar själva naturen inför herrskapet*” (Söderblom 1985, s 14-15). Människan föredrar ordning framför oordning (Mårald & Nordlund 2006, s 8) – och undviker kaos och anarki. Även romantikens asymmetri var en sorts ordning i kaoset. Ordning hjälper till att hålla samman landskapsbilden och underlätta förståelsen (Hägerhäll 2005, s 216). I alléns fall skapar ordningen ett *rum* som avgränsar betraktaren från omgivningen.

Rummet är den interiöra aspekten av en allé. Människans relation till ett rum kan beskrivas genom den franske filosofen Henri Lefabvres tre dimensioner av rummet (Fredriksson 1997, s 204-205). De tre dimensionerna utgörs av ”*experience*”, ”*perception*” och ”*imagination*”, vilka Cecilia Fredriksson översatt till bruksrum, upplevelserum och symboliskt rum i sin artikel ”*Ursäkta var är skogen?*” (ibid., s 205). Bruksrummet är platsens konkreta användning och historia (ibid.) – det vill säga alléns roll längs en färdväg, dess fysiska egenskaper och sammanhållande effekt. Upplevelserummet är det immateriella som finns knutet till platsen; berättelser och den individuella erfarenheten av platsen och vilka tillsammans ger en känsla av upplevelse (ibid.). Upplevelse är en eftertraktad kvalitet i dagens landskapskonsumtion (ibid.). Slutligen – det symboliska rummet – den ideologiska koppling som kan finnas (ibid.), i en allé till exempel makt, godsherre eller barock (Friberg 1985, s 8). Symboliken är olika för olika människor beroende på

bakgrund, erfarenhet och ålder (Fredriksson 1997, s 206). Lefabvres tre dimensioner är beroende av varandra och ofta överlappande (Fredriksson 1997, s 205). De tre dimensionerna har på många sätt likheter till de tre aspekterna i detta kapitel.

Ehrensvärd beskriver från sina resor i Skåne år 1795 hur ”*landsvägen är här bondfolkets galleri*” och hur människor som färdades längs vägarna alltid var uppklädda (Ehrensvärd 1959-1960, s 29). I olika miljöer finns oskrivna regler för hur man får röra sig (Lange 2011-04-19), där rummets symbolik styr bruket och därmed upplevelsen av rummet.

4.2.5 Genius loci

En sista inblick i alléns sociala betydelse är den ”själ” en allé kan upplevas ha – något som av etnologer kallas ”*Genius loci*” (Åström 2002, s 7). Begreppet är myntat av den engelske poeten Alexander Pope 1731, då han i en dikt, *Epistle to Lord Burlington*, uppmanar den som ska bygga att lyssna till platsens själ (Möller 2006, s 84). Hans Åström menar att det är en plats tidsdjup och minnen som bildar dess själ (Åström 2002, s 7). Platsens själ blir kanske en del i platsens, den lokala och kanske den regionala identiteten (ibid.). Kanske det är som Katarina Saltzman påstår om landskap och dess ”innersta väsen” – kanske det är något immateriellt som inte går att fullt beskriva (Saltzman 1997, s 179). Liksom att landskap beskrivs vara mer än dess enskilda beståndsdelar (Saltzman 1997, s 179) är också alléer mer än summan av ett antal träd. Sedan om det har med alléns eller platsens ålder, kontexten eller alléns karaktär att göra kan vara omöjligt att besvara – kanske är det en kombination av alla.

Att diskutera autenticitet i samband med växter och landskapsarkitektur kan vara svårt eftersom det är något som kontinuerligt förändras. Det är ett omdiskuterat ämne, med en egen

charter och där kanske den största frågan är om en kulturmiljö kan vara helt autentisk (Howard 2003, s 226). Samtidigt kan det vara ett begrepp som kan förklara en allés själ eller förklara varför den kan upplevas förlorad. Peter Howard presenterar i sin bok *Heritage* att det finns nio olika sorters autenticiter (Howard 2003, s 226f). Beroende hur man tittar så kan autenticiteten följa; en viss arkitekt (creator); materialet(material); syftet (function); arkitektens idé (concept); den historiska korrektheten (history); anläggningens kompletthet (ensemble); platsens integritet (context); upplevelsen (experience); eller utseendet (style) (ibid., s 227). Kanske är det just begreppet autenticitet, oavsett hur komplicerat det är att använda i landskapsmanhang, som fångar det immateriella som finns i en allé.

4.3 Funktionellt

4.3.1 Alléns funktionella fördelar

Allén har utöver en emotionell betydelse för människan även en funktionell aspekt. Många praktiska fördelar finns med alléer och är i vissa fall orsak till deras uppkomst. Som beskrivits tidigare planterades många alléer för deras symbolik för makt, men skedde i en tid med stora påtryckningar på beskogning i de öppna odlingsmarkerna i Sverige (Bengtsson et al 1996, s 18). Förordningarna under 1700- och 1800-talet hade ett funktionellt motiv (ibid., s 18). Plantering av alléer skulle *förbättra samhällsekonomin* genom att bönderna själv kunde hushålla med fler produkter (ibid.). Bonden skulle lära sig att utnyttja vägrenen och att använda de produkter som de träden kunde ge; virke, ved, vinterfoder(ibid.). De styrande i landet ville också öka användningen av fruktträd (ibid.). Dessa tankar blomstrade främst under 1800-talet, vilket resulterade främst i pilalléer och fruktträdsalléer (ibid., s 19).

Figur 6. Blandallé i nordvästra Skåne, viktig både som vindstoppare och genom optisk ledning – till exempel blir det tydligare att vägen svänger mot vänster. När vägarna omgärdar jordbruksmarkerna kan alléerna bilda en slags läplantering. Foto: Sandra Lennartsson

Trädbristen på den skånska slätten orsakade bland annat vinderosion samt innebar de öppna vidderna att vägarna var utsatta vid dåligt väder (Bengtsson et al 1996, s 18). Trädens stammar visade vägen vid dimma snöoväder och översvämningar, precis som dagens orangea pinnar i vägrenen (ibid., s 19). Alléns träd bildade läande ridåer, vilket inte bara var till fördel för jordbruket utan även för den resande (ibid.). Lövverket gav en välkommen skugga för både människor och djur (ibid.). Träden band jorden och hade en dränerande funktion, vilket kan tänkas varit mycket välkommet på leriga skånska vägarna (Statens Vegvesen 2006, s 27). Att plantera alléer hade många fördelar, men förordningarna möttes ändå av visst motstånd bland bönderna (Bengtsson et al 1996, s 19). De menade att träden inkräktade för mycket på åkerjorden, tog upp näring och

vatten som behövdes till grödorna, samt att de gjorde vägarna smutsiga och våta (ibid.).

Alléträden har inte längre samma betydelse som källa till virke, men dess betydelse som vind- och solskydd kan komma att öka (Pradines 2009, s 27). Chantal Pradines menar att i takt med klimatförändringar så blir alléns svalkande egenskaper mer och mer betydelsefulla (ibid.). En allés kylande effekt beräknas vara mellan 4-10 °C, i några studier anges de minska närområdets energiuttag med 10 % (ibid.).

4.3.2 Dagens tekniska betydelse

Många av alléns funktioner är fortfarande av betydelse idag, kanske framförallt de tekniska. Trädens förmåga att binda damm och föroreningar samt att producera syre förbättrar livsmiljön för många människor, huvudsakligen i stadsmiljö (Pradines 2009, s 28). En annan aspekt vilket påverkat alléns funktionella betydelse och varit föremål för mycket diskussion, är dess roll i trafiksäkerheten. Som beskrivits under kapitel 3.4.3 ansågs alléträd länge som en fara (Bengtsson et al 1996, s 22-23), och i folkmun fanns uttryck såsom att ”träden drar” (Lennartsson 2011-01-21), vilket syftade till försiktighet vid färd i alléer. Svensk forskning visar att hastigheten sänks vid färd genom vackra omgivningar (Statens Vegvesen 2006, s 27). Forskningen visar till exempel att hastigheten sjunker i genomsnitt 5 km/h vid färd genom en blommande körsbärsallé (ibid.). Chantal Pradines menar att vägar *med* alléer har mindre olyckor än vägar utan (Pradines 2009, s 28). Siffror från Frankrike visar hur området Meuse med 7 000 alléträd har 20 % högre trafikolycksrisk än området Meurthe-et-Moselle, vilket har 70 000 alléträd (ibid.). Antalet olyckor med fasta föremål som inte är träd, har under de senaste 30 åren två- eller tredubblats i Frankrike (ibid.). Pradines påstår att alléer är av betydelse för trafiksäkerheten och att

de faktiskt minskar antalet olyckor (ibid., s 29). Pradines menar att de olyckor som sker har andra bakomliggande orsaker och att diken och säkerhetsvagnar utgör en större olyckrisk (ibid.). Huruvida allén faktiskt minskar antalet olyckor är svårt att bevisa, men faktum är att träden förtydligar vägarnas infrastruktur (ibid.). Allén visar svängar och korsningar tydligare än vad skyltar gör och förbereder föraren för vägen samt anpassar körningen till omgivningen (ibid.). Under kapitel 4.1.2 liknas alléer vid musik, men faktum är att dess rytmiska effekt också har en bromsande inverkan på hastigheten – föraren är mer medveten när vägen är kantad av träd än om vägen varit helt öppen (ibid., s30). Alltså har inte enbart alléns skönhet effekt på trafiksäkerheten utan även de fysiska beståndsdelarna har en optisk och hastighetsmätande funktion.

Figur 7. Karta över fallstudieområdet, med Eslöv i norr och E22 i söder. Landskapet domineras av öppna fält, med vegetation längs Bråån och Kävlingeån. De röda prickarna är de sex godsena och alléerna syns som små svaga prickar utmed vägarna. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.

5. FALLSTUDIE

5.1 Landskapet

Fallstudiens undersökta område ligger i det sydvästra hörnet av Eslövs kommun i Skåne. Studien utgår från fyra större gods samt ett par större gårdar – Skarhult, Ellinge, Örtofta, Viderup samt Gårdstånga Nygård och Kristineberg – som alla ligger inom några kilometers avstånd från varandra. Under andra halvan av 1700-talet och fram till årtionden kring sekelskiftet 1900 utvecklades ett allésystem kring och mellan godsen, gårdarna och byarna i området. Vägsystemet är i princip oförändrat sedan 1700-talet, men enbart bitar av de ursprungliga alléerna finns kvar. Trafikverket i Skåne har sedan 2007 gjort återplanteringsarbeten i området och allésystemen kring Skarhult och Viderup är nästan återställda.

Landskapet karaktäriseras av öppet skiftat jordbrukslandskap med stora sammanhängande åkrar. Området är kuperat med lågt belägna ådalar och däremellan ”*böljande moränkullar*” (Länsstyrelsen 2007, s 57). Jorden består framförallt av moränlera (ibid.). Stora delar av de sankare partierna längs med Bråån och Kävlingeån har länge utnyttjats till bete, medan den kalkhaltiga jorden på fälten varit viktig jordbruksmark (www.lansstyrelsen.se/skane, 2011-05-17). Enligt länsstyrelsens landsbygdsprogram tillhör fallstudieområdet Lund- och Helsingborgsslätten, karaktäriserat som *låglänt odlingslandskap* (Länsstyrelsen 2007, s 56). Den huvudsakliga markanvändningen på Lund- och Helsingborgsslätten är åker ca 60-70 %, bete ca 10 %, skog ca 3-4 % och bebyggelse 5-6 % (uppskattat från cirkeldiagram) (Länsstyrelsen 2007, s 56). Dessa siffror överensstämmer inte helt med fallstudieområdet, där

bebyggelsen är mindre och skogen troligen lite mer, men ger ändå en bild av landskapets fördelning. Det öppna landskapet delas upp rumsligt av åar, bebyggelse, viss trädvegetation, men framförallt av vägar. De vägar som finns är de större som går mellan samhällena och godsen, samt infarterna till de skiftade gårdarna. Utöver de alléer som finns utmed de större vägarna, har många av gårdarnas infarter alléer. Området har många vindkraftverk samt en golfbana.

Området ligger i en expansiv region, nära till Eslöv, Lund och Malmö. Eslöv är en industristad, vilken växte fram genom järnvägen på slutet av 1800-talet. Regionens utveckling påverkar fallstudieområdet huvudsakligen genom infrastrukturen – tre av områdets vägar har under tidens gång blivit viktiga som transportleder och pendlingsvägar. E22:an är den största vägen som leds genom området. Denna är en gammal viktig led som går diagonalt över Skåne, vid trafikplats Gårdstånga korsar den vägen mellan Viderup och Gårdstånga by/Gårdstånga Nygård. En annan väg är 113, som går från Eslöv till Gårdstånga. Den bygger på en äldre vägsträckning, men har utvecklats för effektivisering liksom E22:an. Den tredje är väg 104, som går från Kävlinge mot Gårdstånga och passerar på vägen först Örtofta sedan Viderup.

Fallstudieområdet är ett *godsklandskap*, vilket sedan medeltiden påverkats av godsen. I Eslövs kommun ägde, vid mitten av 1600-talet, adeln 75 % av alla egendomar och endast 4 av 750 gårdar tillhörde fria bönder (Skånes hembygdsförbund 1983, s 44). Gårdarna och de små samhällena har därför länge varit kopplade till godsen. Till exempel så har Gårdstånga hört till Viderup, Vaggarp till Örtofta och Brönneslöv till Skarhult. Godsklandskapet har inte bara inneburit utvecklingen av ett visst jordbrukslandskap, men har också påverkat bebyggelse och därigenom befolkningen. Men framförallt har godsen påverkat utvecklingen av

jordbrukslandskapet, Viderup beskrevs redan 1760 som Sveriges främsta jordbruk och även Gårdstånga Nygård och Skarhult är kända för sitt jordbruk.

Godsens närvaro har påverkat utformningen av landskapet på flera olika sätt – inte bara vägsystemet och jordbrukslandskapet, utan även framväxten av speciella näringar såsom sockerbruket i Örtofta och därigenom påverkat dragningen av nya järnvägar. Tågen mellan Lund och Hässleholm passerar både Örtofta och Ellinge. Tidigare järnvägsspår mellan Eslöv och Ystad hade station i Skarhult och in på 1900-talet växte även linjen mellan Kävlinge och Sjöbo fram, med stationer i Viderup och Gårdstånga där det fanns både mejeri och bränneri (Skånes hembygdsförbund 1983, s 48). Idag finns bara linjen mellan Lund och Hässleholm kvar. En stor industri som finns kvar är sockerbruket i Örtofta, vilket beskrivs mer under 4.2.4. Jordbruken är fortfarande stora på godsens, men även nya näringar växer fram i området, ett exempel är vodkadedstilleriet vid Ellinge gods som startades 2009.

5.2 Alléerna

Områdets allésystem tillkom efterhand att de olika godsens satsade på att förbättra vägarna. I några av fallen skedde detta troligen i samband med att park, trädgård och byggnader restaurerats. Först planterades alléer närmast godsens och från mitten till slutet av 1700-talet hade alla godsens anlagt alléer ute i landskapet. Med tidens gång har sträckorna kompletterats. Det är först mot slutet av 1800-talet som fallstudiens allésystem nästan kan ses som *ett* system, där alléer länkar samman alla delar av området. Alléerna längs de större vägarna som leder till godsens kompletterades med alléer till plattgårdar och även till utskiftade gårdar.

Efterhand har delar eller hela alléer försvunnit. Beroende på framväxten av näringsverksamhet och infrastruktur har vissa gods allésystem drabbats hårdare, till exempel Örtofta samt sträckan Viderup - Gårdstånga. På andra håll har vägnätet och alléerna behållit sin plats sedan 1700-talet, däribland Skarhult och Ellinge.

Fallstudieområdet har inga tydliga yttre gränser utan inkluderar allésystemen och det omkringliggande landskap som de påverkar. Området kan ses som en helhet, där de enskilda godsens och gårdarna bildar interaktiva delar i ett komplext landskap. Området sammanbinds av det så kallade godslandskapet. Gränserna mellan godsens upplevs diffusa, där alléerna kan vara ett av de tydligare sammanlänkande elementen. De diffusa gränserna kan också innebära att några av alléerna kan upplevas som en del i området/landskapet snarare än ett specifikt gods. Även om området ses som en helhet, krävs en praktisk uppdelning för studien. Eftersom de olika delarna av området har skillnader i utseende och historia blir en logisk och enkel indelning för fallstudien därför enligt de fyra större godsens. Områdets plattgårdar får inga egna rubriker, utan tas upp under respektive gods. Inom varje godsrubrik innefattas det omgivande landskapet med alléer och berörande element.

5.2.1 Skarhult

Skarhult gods växte fram redan under 1300-talet, slottet uppfördes under 1560-talet. Det tillhörde länge den skånsk-danska släkten Rosensparre, för att efter att Skåne blivit svenskt 1658 säljas till greve Pontus de la Gardie. Därigenom kom godset under 1700-talet att tillhöra två generationer Brahe, tills det 1826 såldes till Karl XIV Johan. 1844 såldes godset av Oscar I till friherre Carl Johan von Schwerin, i vars familj godset fortfarande finns. (Kjellberg 1966, s 249-262)

Greve Erik Brahe, den förste Brahe att äga Skarhult, ärvde detta tillsammans med minst fyra andra stora gods redan vid ung ålder. Greven tillhörde den främsta adelsfamiljen vid tiden och hade framgångar både inom universitet och militär. Brahe framställs haft höga tankar om sig själv och Gottfrid Björkelund beskriver i sin bok *Frosta härads historia* hur greven tyckte om att visa sin status. När han bodde på Skarhult och skulle åka till Lund hade ekipaget sexspann och lakejer. Brahe dog (avrättades) redan 1756, 34 år gammal, därefter förvaltade en kornett Wallstedt godset fram till att sonen greve Magnus Brahe vuxit upp. (Björkelund 1944, s 228)

Johan Lorentz Gillberg skriver i sin *Beskrivning över Malmöhus län* från 1765 att vid Skarhult ”*En väg är Linea erecta från gården upp till stora landsvägen, tre åttondels mil, som å ömse sidor med träen är planterad*” (Gillberg 1765, s 121). Detta visar att minst en allé och en väg var renoverad vid 1765 – kanske det skett redan innan 1756 på order av Erik Brahe. Kanske Brahes påstådda förkärlek till pompa och ståt är ursprunget till Skarhults allésystem. Sannolikt är den främst prioriterade vägen för *herrskalet* den som förbinder godset med de större trafiklederna (och därmed omvärlden), därför kan denna väg också vara den första i Skarhults alléplanteringar.

Skarhult har flera alléer knutna till godset, de kan delas in i de norra, södra, östra och västra. Gillberg syftade i citatet på de sydöstra alléerna, troligen den väg som går söderut mellan Skarhult och dagens E22, vid trafikplats Roslöv. Med *Linea erecta* syftade troligen Gillberg på vägens rätthet, vilket ytterligare tyder på att vägen genomgått en större renovering eller nydragning. Ritningen för åkeravmätning vid Skarhult från år 1760, se figur 8, visar att samtliga vägar är renoverade och tycks kantade med stenvmurar. Alléer syns inte på ritningen, men detta betyder nödvändigtvis inte att de inte fanns. Ritningen visar även att marken kring godset och vägarna domineras av åkermark, och att det fanns någon form av grönska längs med ån, vid dammarna samt runt kyrkan och slottet.

Figur 8. Åkeravmätning av Skarhult, år 1760. Ur Lantmäteristyrelsens arkiv.

Gillberg skriver också att ”*Gården har på ena sidan skog och på den andra slätt*” (Gillberg 1765, s 121), Mårten Sjöbeck beskriver även hur allmogen ifrån Skarhult under 1700-talet menade sig bo ”*mellan*

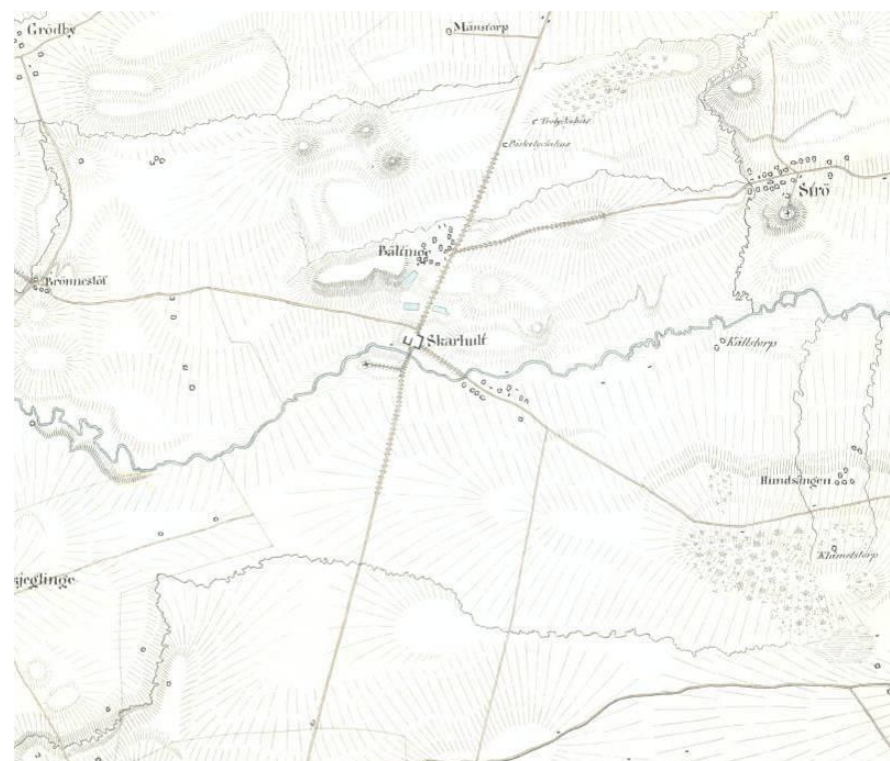
skogen och plogen” (Sjöbeck 1936, s 159). De stora bok- och ekskogarna som beskrivs under 1680-talet höggs ned under 1700-talet (Kjellberg 1944, s 261). I och med att skogarna blev mindre eller helt försvann planterades under slutet av 1700-talet träd runt slottet för att skydda mot blåsten på slätten (ibid.). Det tycks därför som att landskapet kring Skarhult genomgått stora förändringar under 1700-talet och troligen har godsets alléer planterats i ett skogslöst landskap. Norr om Skarhult fanns (och finns) en av de få större skogarna i fallstudieområdet – Skarhults kronopark, i vilken det för allmogen enbart var tillåtet att hämta löv, ris och bär.

Figur 9. A.S. Rålamb's målning över Skarhult, slutet av 1700-talet. Nere till vänster skymtar kyrkan och dess allé samt den södra allén. Överst syns den norra allén, med Skarhult Kronopark i horisonten (Bältinge by syns inte). Höger om ekonomibyggnaderna skymtar den östra allén till Skarhult by. Ur Kjellberg 1966.

Den skånska rekognosceringskartan visar hur utvecklat allésystemet var ca 1812-20. De norra delarna räckte enbart förbi dåvarande Bältinge by och upp till Påskelyckehus och Trolyckehus där troligen godsets fäladsmarker (betesmarker) låg. Den norra förgrenade sig då, liksom nu, mot Strö (nuvarande Östra Strö) men räckte bara halvvägs. Den av Gillberg nämnda södra allén syns och kartan visar hur rak vägen är. Den östra allén längs vägen till Hurva räckte bara

fram till Bråån och kopplade därigenom samman slottet med Skarhult by. Slottet och byn förbinds också till kyrkan med en allé. Den västra allén – den som kommer att länka Skarhult med Brönneslöv, Kristineberg och nuvarande väg 113 finns inte än. (Då låg Brönneslöv by vid nuvarande Kristineberg som då hette Brönneslöv säteri.) Rekognosceringskartan visar att alléerna bara täckte vägarna närmast slottet vid början av 1800-talet och utgjorde inte någon länk till de närliggande godsen. Däremot fungerade de som infarter till godsen och länkade slottet till dess byar.

Figur 10. Skarhults allésystem 1812-20 (alléerna syns som små prickar längs vägen), ur Den skånska rekognosceringskarta, blad II Ö 204.

Rekognosceringskartans specifikationer över varje församling anger att Skarhult år 1815 hade 629 invånare samt anger att ungefär 630 tunnland(ca 315 hektar = 3,15 km²) var öppen jord (Kartbeskrivning rek., 1815, pak 7, nr 70). Skarhults församling samt socken anges ha en storlek på 2246 hektar(22, 46 km²) år 1912 (Häradsek. sockenbeskrivning 1912-13, Skarhult sn) och om församlingens gränser antas oförändrade sedan 1815 så var ca 15 % av all mark öppen jord år 1815. Landskapets öppenhet beror ju inte enbart på mängden åkermark utan även på hur vegetationen ser ut på all övrig mark. För alléerna har speciellt markerna intill vägarna betydelse, men även de mer vidsträckta vyerna. Om alléerna antas planterats under 1760-talet så har de nått sin fulla höjd vid början av 1800-talet. Roland Gustavsson menar i sin text *Miljöer och element vid sidan av produktion* att andelen mogna träd är idag större än vad den varit tidigare (Gustavsson 1992, s 39-41). En kommentar som syftar på att efterfrågan på virke inneburit att landskapets vegetation framförallt bestod av mindre träd och buskar (ibid.). I ett landskap som det kring Skarhult innebär det därmed att de enda större träden(utöver de fredade bokarna och ekarna) var alléträden.

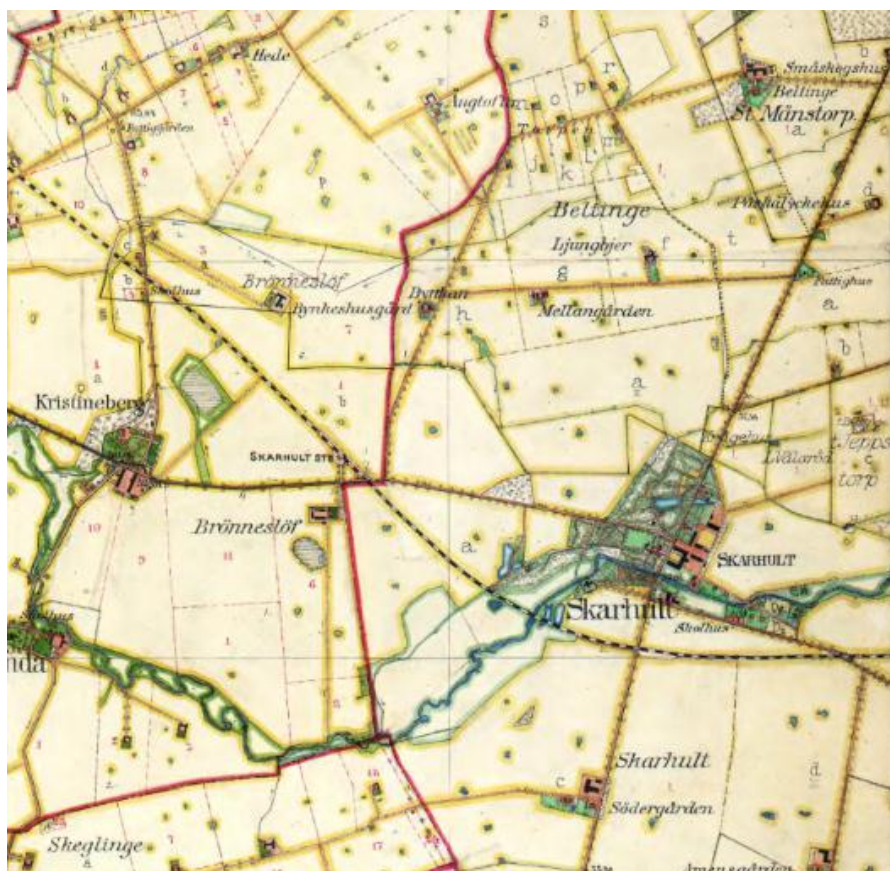
Magnus Brahe investerade under sin tid(1756-1826) i byggandet av nya broar och vägar (Björkelund 1944, s 230). När det gäller landskapet kopplat till jordbruket tycks dess utveckling stått stilla under en lång tid utöver några försök av inspektör Wallstedt under 1760-talet(ibid., s 229). Själva slottet genomgick renoveringsarbeten samt en folkskola byggdes under Karl XIV Johans ägandetid (ibid., s 231-232), men det tycks vara först när godset sålts till Jules von Schwerin 1844 som markerna skiftas. Figur 11 är en ritning för Laga skifte år 1845. På kartan syns tydligt vilka områden som utgörs av åker(rosa fält) och att stor del fortfarande utgörs av betesmark och ängsmark(grönt fält) vid Bråån.

Laga skifte tycks inte ha större påverkan på Skarhults huvudvägnät, men de utflyttade gårdarna och de nyvunna markerna gav upphov till nya mindre vägar. Under 1800-talet utökades planteringarna av allésystemet, men huruvida detta skett efterhand eller till följd av ett gemensamt beslut är svårt att besvara. Troligen är de alléer som syns på den häradsekonomska kartan från 1910-1915 följer av det skiftade landskapet. En efter en länkade alléerna godset med de omgivande (platt)gårdarna och byarna samt tågstation.

Figur 11. Laga skifte i Skarhult 1845, Skarhult socken. Med undantag för östra vägen, är vägnätet nästan detsamma som 1760. Ur Lantmäteristyrelsens arkiv.

Till exempel vägen vid Månstorp(nuvarande Bältinge gård) och förbi de utflyttade torpen i nordväst tillkom sannolikt under andra halvan av 1800-talet och dess allé sammankopplade de utskiftade torpen med vägnätet och godset. Skiftena efterföljdes av fler förändringar vid Skarhult precis som i resten av regionen – åkermarken ökades, markerna dikades och märglades. I jämförelse med socknens 15 % åkerjord år 1815, har densamma åkerareal vuxit till 76 % år 1912 (Häradsek. sockenbeskrivning 1912-13, Skarhult sn). Skarhult var fram till 1879, ett av de fem främsta godsens inom dränering med 895 hektar dränerade(Möller 1989,s 97).

Figur 12. Häradsekonomisk karta från 1910-1915. Utklipp ur karta: Örtofta J112-1-34 ur Rikets allmänna kartverksarkiv.

På den häradsekonomiska kartan från 1910-15 syns även järnvägen mellan Eslöv och Ystad, med station väster om Skarhult. 1800-talet innebar en genomgående förändring i jordbruksdriften – två plattgårdar anlades, Skarhult Södergård samt Bältinge gård och arrendegårdar inrättades. Bältinge by avfolkades och revs, gatuhus byggdes för dem utan egna gårdar. 1800-talet betydde stora

förändringar för godsets folk både när det gäller arbete och i samhällsstrukturen. 1912 bor 601 människor i Skarhult socken (jfr 629, år 1815) (Häradsek. sockenbeskrivning 1912-13, Skarhult sn).

Den häradsekonomiska kartan visar hur alléerna under 1800-talet och i början av 1900 vidareutvecklats från att bara täcka de mest godsnära vägarna till att länka samma godsets ägor. De norra alléerna länkar samman godset med sin skog, Skarhult kronopark. Som nämnts tidigare kopplas plattgården Bältinge gård samman med Skarhult genom en tvåsidig allé. Fortsättningen på vägen efter gården och förbi torp och mindre gårdar går allén över till att vara ensidig. Detta kan återspegla vilka som planterat den, men också att det är ett för godset perifert område och kanske av lägre status (se figur 12). Skarhults allé västerut möter Kristinebergs allé vid Skarhults station (nuvarande Brönneslöv by), där den första planterat tätare avstånd än den senare. Kanske alléerna anlades i samband med att järnvägen drogs på gränsen mellan de två godsen. Redan på skifteskartan från 1845 syns hur vägen österut från godset dras söder om Skarhult by istället för genom byn – 1915 är denna väg planterad med allé fram till östra fastighetsgränsen. De större utflyttade gårdarna har även fått alléer längs sina infarter, till exempel Amensgården och Södergården. Detta innebär att allésystemen inte bara är enkelt längre utan är förgrenat.

1900-talets landskap förändrades genom stordriften och utvecklandet av fullåkerbygd och så även i Skarhult. Antalet linjer minskade i landskapet efterhand att gården togs bort, även hus och torp försvann och gjorde troligen landskapsbilden öppnare. Dagens landskap består av framförallt av åkerlandskap och gröna ådalar, men ändå går vissa karaktärer att skilja ur. En kombination av naturliga förutsättningar och kulturell utsatthet har gett vissa delar mer öppenhet och andra mindre. Markerna norr om godset är magrare än

de i söder, vilket resulterat i att de södra utvecklats till större åkrar medan de norra delarna utnyttjats till hagar och skog (Skånes hembygdsförbund 1983, s 51-52). De norra delarna upplevs som mindre öppet med fler stengården och stora träd i jämförelse med de södra markerna exempelvis mellan Skarhult och Brönneslöv där åkrarna är stora och sammanhängande.

Figur 13. Skarhults nyplanterade östra lindallé, sedd från ost och med Skarhult rakt fram. Vägen är bred och rak, träden har planterats på åkersidan av diken. Allén till Amensgården skymtar framme till vänster, man kan också ana platsens vyer över landskapet. Foto: Sandra Lennartsson

1900-talet innebar också ökande befolkningsminskning i landsbygden, antalet boende i Skarhult socken var år 1915 601 (Häradsek. sockenbeskrivning 1912-13, Skarhult sn) för att till år 1978 minskat till 178 (Bra böcker 1979) och enbart 155 personer vid år 2000 (Harlén 2003, Skarhult). Detta innebär att antalet människor

med en insiders synvinkel (se Howard, kap 4.2.3) minskat samtidigt som den ökade rörelsen i landskapet ökat andelen outsiders. Vägen mellan Hurva-Skarhult-Kristineberg är en populär pendlarsträcka, vilket ger området en annan kategori intressenter än området haft tidigare. Alléerna och landskapet har blivit en angelägenhet lika mycket för utomstående som för de boende.

Figur 14. Skarhults norra allé, med allén mot Östra Strö till höger. Med på bilden syns ett nytt monument över Bältinge by och längst fram syns Skarhult Kronopark. Foto: Sandra Lennartsson.

Flygfoton från 1940-talet (tillgängliga via www.giscentrum.lu.se) visar att flera av alléerna finns kvar i sin helhet. Den östra allén var delvis hel, men saknade en del träd. Flygfotona visade även att den norra allén, från Skarhult till Bältinge gårds infart var ensidig. Antingen har en sida av allén tagits bort mellan 1915 och ca 1940, alternativt häradsekonomiska visat fel eller så är flygbilderna missvisande. Även sträckan mellan Kristineberg och Skarhult station var delvis ensidig. Flygfotona visar även att den södra alléns mest nordliga del bestod av fullvuxna almar och att kastanjerna som syns i figur 15 var unga vid tidpunkten. Troligen är kastanjerna planterade på 1930-talet.

Figur 15. Skarhults södra allé, sedd från nordost. De fullvuxna alléträden på bilden är hästkastanjer, närmre på bilden är nya alléträd planterade där almällén fanns tidigare. Järnvägen passerade precis norr om kastanjerna. Foto: Sandra Lennartsson

Almsjukan drabbade Skarhults alléer hårt. De få äldre alléerna som finns kvar är kastanjeallén i den södra allén samt infartsallén (huvudsakligen lönn) vid Bältinge gård samt dess ensidiga fortsättning mot Brönneslöv. Resten var alm och försvagades under slutet av 1990-talet. Vägverket och Region Skånes *Allévårdsplan* är en inventering och värdering av Skånes alléer som gjordes under 1996 (Vägverket 1996, s 48-65). I denna klassas Skarhults nordsydliga allétråk samt de östra och västra alléerna som mycket värdefulla för slottslandskapet (ibid.). De alléerna är försvunna idag och är sedan 2007 ersatta av nya alléer av lind. Den västra, östra och norra har nyplanterats och den södra har kompletterats.

Nyplanteringen av den östra allén 2007 drogs fram till godsets expanderade östra fastighetsgränser, vilket innebär att dagens östra allé är längre än den som syns på den häradsekonomiska kartan från 1910-15. Denna östra allé på vägen mot Hurva har åkerlandskap på

ömse sidor, och marken sluttar lätt mot nordväst (se figur 13). Tvärgående linjer som möter allén är infartsalléer (original) och stengården med träd. Från vägen sluttar det åt norr, vilket innebär att allén kommer vara synlig från långt avstånd när träden vuxit upp. Även den södra allén är omringad av öppen åkermark (se figur 15). Gemensamt för den östra och södra allén är att det omgivande landskapet är rikt telefonledningar, kraftledningar och vindkraftverk. Den norra allén samt allén mot Östra Strö går genom åkerfält, men längre norrut är marken magrare och landskapet mer småskaligt (se figur 14 och 16).

Figur 16. Allén till Bältinge gård. Denna allé har tillkommit senare, efter skiftena, och håller fortfarande de ursprungliga lönnträden. Foto: Sandra Lennartsson.

Den totala mängden trädvolym i det omgivande landskapet är större i norra delarna samtidigt som alléerna är en tydlig del i ett äldre (1800-tals) linjelandskap som inte blivit fullåkerlandskap. Allén till Bältinge gård går genom öppet landskap, vissa alléträd saknas och

platsen inger ett rufsigare uttryck än de enhetliga alléerna längs de södra vägarna. Förbi Bältinge gård är landskapet öppet, med undantag för ådalen i söder och sluttar därför också mot söder. Hela vägen från gården till korsningen i söder domineras av vida vyer över fullåkerlandskap i väster, och vilket emellanåt förstärks av den ensidiga allén (se figur 18). Den sista allésträckan är den västra allén mellan Skarhult och Kristineberg (se figur 17). Denna nyplanterade allé ligger i ett fullåkerlandskap och den passerar två andra alléer, Brönneslöv by samt en skogsdunge(Tjyvaparken).

De samtida bilderna från området visar att alléerna ligger i anslutning till öppna marker, där de ses både exteriört och interiört. Alléernas dominans (även om nyplanterade) blir påtaglig vid färd genom landskapet, eftersom de finns längs *hela* vägnätet kring Skarhult.

Figur 17. Den västra allén som förbinder Skarhult med Kristineberg. Rakt fram ligger Brönneslöv by, där Skarhult tågstation låg tidigare. Foto: Sandra Lennartsson.

Figur 18. Den ensidiga allén mellan Bältinge gård och Skarhult västra allé. Bilden är tagen från vägen mellan Skarhult och Brönneslöv och visar att allén utgör ett karaktäristiskt element i landskapet. Foto: Sandra Lennartsson

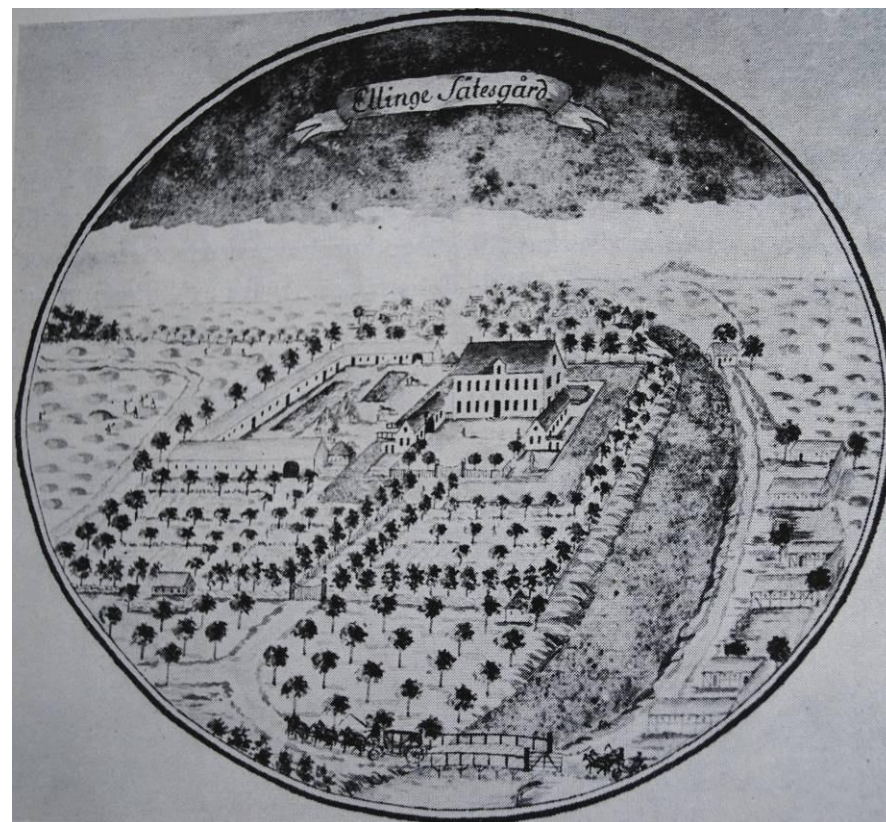
5.2.2 Ellinge

Ellinge ligger precis söder om Eslöv tätort och är ett av Skånes äldsta gods med anor från 1200-talet. Den ursprungliga borgen i korsvirke och tegel byggdes under 1500-talet, men vid ombyggnader under 1700-talet bevarades enbart en av längorna. Ellinge har en lång historia av att tillhört mäktiga män, medeltida biskopar och några av Danmarks rikaste män. På 1700-talet tillföll Ellinge landshövdingen och friherren Wilhelm Bennet och gick därefter genom hans svärson över i Dückers ägo. Från 1740 till 1889 tillhörde godset tre generationer Carl Fredrik Dücker, för att sedan övergå till tre generationer Wrangel och slutligen säljas till familjen Wehtje – där idag den tredje generationen, genom Mikael Wehtje, är ägare. (Kjellberg 1966, s 95-108)

Ellinge gods ligger liksom Skarhult vid Bråån och beskrivs av Johan Lorentz Gillberg 1765 ligga inbäddad i grönska. Ombyggnationerna av Ellinge under 1700-talet skedde vid Wilhelm Bennets övertagande av godset. Renoveringar nämns startat år 1735, men eftersom Bennet dör 1740 är det troligen svärsonen Carl Fredrik Dücker som fullföljer dem (Kjellberg 1966, s 101). Godset byggdes om enligt svenska klassiska ideal, där anläggningen fick en mittaxel och ny infart från väster (istället för den tidigare från norr) (ibid.). Detta innebar inte bara förändring i områdets byggnader utan även för dess landskapsarkitektur. Ombyggnationerna mynnade i nya trädgårdsanläggningar (Gillberg nämner *tre* trädgårdar), men kanske framförallt alléer förstärkte dess ideal genom struktur och siktlinjer.

Gillberg skriver: ”Gårdens belägenhet gidres[gjordes] än wackrare af de på alla sidor derom inrättade alleer med anlagde Planterhager af åtskillinge slags vilda trån” (Gillberg 1765, s 184). Troligen syftar Gillberg på de alléer som ingår i den nya trädgårds-

anläggningen, med bland annat en allé vid den nya infarten från väster. På Anders Sigfrid Rålamb's målning från slutet av 1700-talet (figur 19) syns alléerna i den godsnära miljön samt allén till Västra Sallerup, men det går inte se något av eventuella alléer längre ut i landskapet. Därför går det inte genom denna bild konstatera att landsvägsalléerna mellan Ellinge och Viderup samt Ellinge och Kristineberg anlades innan 1800-talets början.

Figur 19. A.S. Rålamb akvarell över Ellinge på slutet av 1700-talet. Målningen är i väst-östlig riktning med vägen mot Viderup i det nedre högra hörnet. Uppe till vänster syns allén till Västra Sallerup. Ur Kjellberg 1966.

Adolf Fredrik Barnekow(1744-1787) var en känd trädgårdsarkitekt som var sonson till Margaret von Ascheberg (Wilhelm Bennets svärmor samt den föregående ägaren till Ellinge)samt släkt med ägarna på Örtofta under 1700-talet (Kjellberg 1966, s 348). I hans resedagbok(skissbok) från 1768, vilken finns i digital form på Landsarkivet i Lund, finns skisser från såväl Örtofta, Viderup som Ellinge. Skissen över Ellinge, kallad *Plan d'Ellinge*, stämmer överens med hur det såg ut vid slutet av 1700-talet. Huruvida Barnekow var delaktig i utformningen är svårt att besvara. Gillbergs kommentar kring alléerna på Ellinge ger intrycket av att alléplanteringarna är unga, det vill säga att de möjligen kan vara planterade mellan 1750-1765. Barnekow antas varit aktiv på de intilliggande godsens på 1760-talet (Kjellberg 1966, s 315-324, 341-353). Mellan 1761 och 1765 (vid 17 till 21 års ålder) genomförde Barnekow stora renoveringar på sitt eget gods, Björnstorp, vilket begränsar sannolikheten att han skulle planerat till andra gods innan 1765. Detta innebär därför att Barnekow troligen inte var inblandad i Ellinges *godsnära* allésystem.

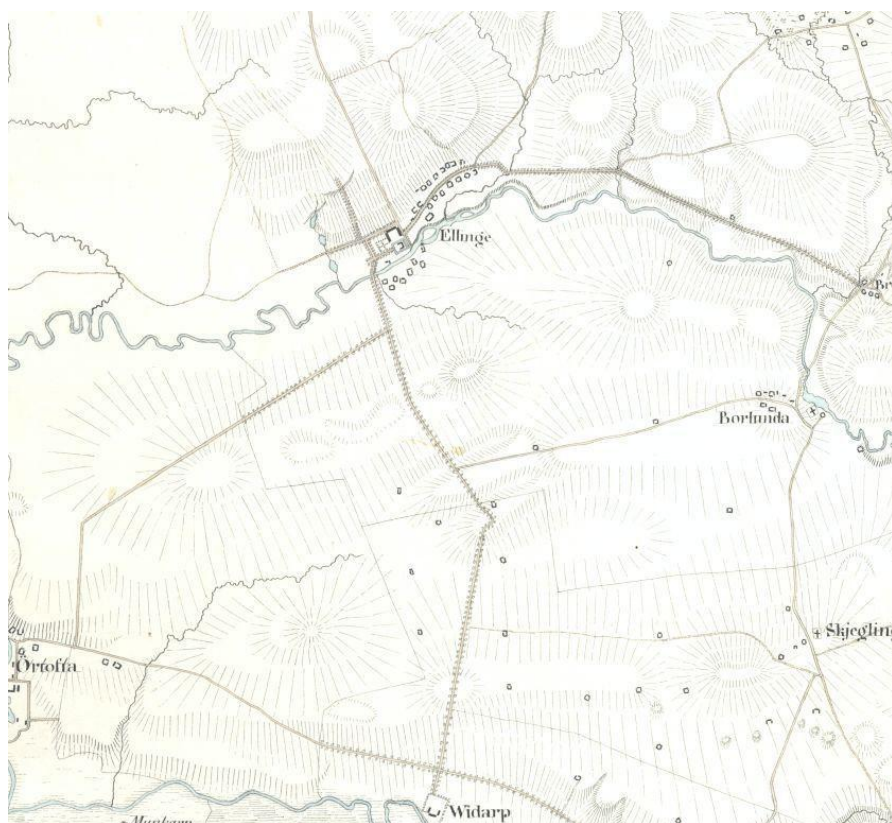
Vid början av 1700-talet hade Ellinge ägts av Hans Walkendorff, även kallad ”Hans Lånekaka” och det var under hans tid som Ellinge förföll (Ellinge godsarkiv, band 5, vol 1 & 6). Hans söner sades umgås med tjänstefolket och en av dem gifte sig med en piga(ibid.). Det var inte bara huset som ruinerades utan även gårdar och gatehus stod tomma, jorden brukades inte och skog höggs ned planlöst (ibid.). När Margareta von Ascheberg och senare landshövdingen Wilhelm Bennet tar över godset är förändringen såväl i den fysiska miljön som i det sociala förhållandet inom godset. Om ”Hans Lånekakas” tid på Ellinge är en era av kaos, så är Wilhelm Bennets en tid för ordning. Alléernas roll i denna upprustade miljö är tydlig – de förstärker den känsla av ordning som är en del i klassicismens ideal och blir symbol för ett välorganiserat gods.

Figur 20. Storskifte vid Ellinge och Dammstorp, år 1760. Vägarna tycks rätade och följer samma sträcka som idag. 12-VÅP-10, hämtad från Lantmäterimyndigheternas arkiv.

Gillberg nämner 1765 att Brönneslöv säteris(Kristinebergs) trädgård är under anläggning. På denna tid tillhör denna gård Carl Fredrik Dücker, men Mårten Sjöbeck menar att det var först den andra generationen C. F. Dücker(efter 1784) som satsade på säteriet (Sjöbeck saml; Harjagers härad; Ellinge). Gillberg beskriver att säteriet och området har en stor beteshage, torvmossar, skog, fiskedammar samt på vissa håll fruktbara slätter (Gillberg 1765, s 184). Figur 20 visar ägodelningen av markerna vid Ellinge och Dammstorp vid storskifte 1760. Markerna är till stor del åker(vita, grå och röda fält) och ängs- och betesmark(gröna fält), där de röda fälten troligen är nybruten åkermark(på gammal betes- eller ängsmark). Söder om kartområdet låg Dammstorps fäladsmark, samt i norr Västra Sallerups ”skogsvång”. De södra vägarna, både mot

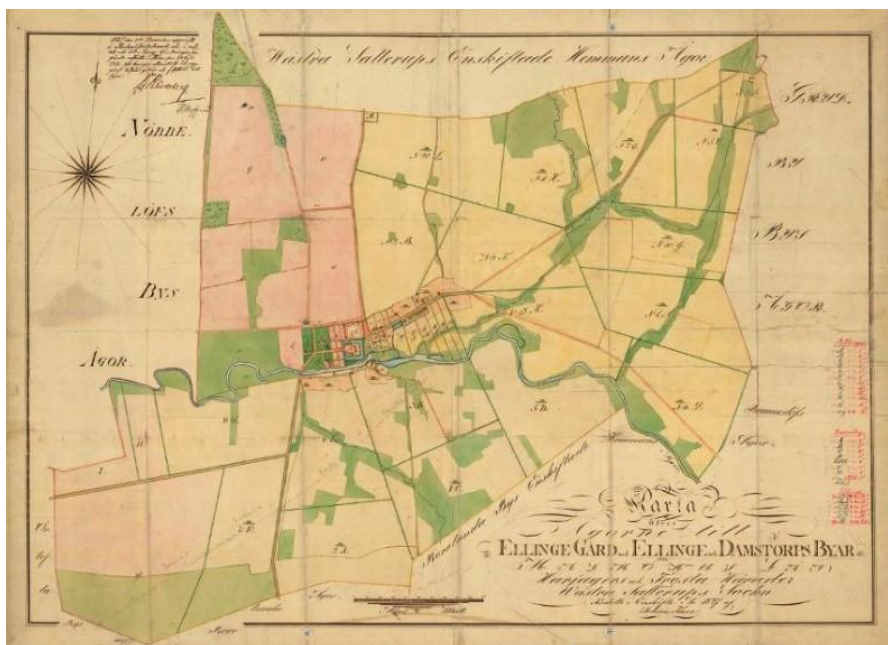
Örtofta och mot Viderup, är enligt kartan rätade. Den östra vägen mot Kristineberg finns men tycks inte blivit rätad, men däremot vägen mot Gryby i nordost tycks delvis rätad, vilket tyder på att de östra vägarna är på väg att upprustas. Om vägarna anläggs under andra halvan av 1700-talet, så är det också rimligt att anta att alléer planteras i samband med detta. Detta innebär att om de landsvägsalléer som syns på den skånska rekognosceringskartan

Figur 21. Ellinge med alléerna till Viderup, Kristineberg och Örtofta. Ur den skånska rekognosceringskartan, blad II Ö 204.

planterades på 1700-talet så befann de sig redan då i ett relativt öppet landskap.

På den skånska rekognosceringskartan från 1812-20 syns alléer planterade hela sträckan mellan Ellinge och Kristineberg (Brönneslöv säteri) samt mellan Ellinge och Viderup(Widarp). Allén till Sveaborg och Örtofta går till enbart fram till ägo gränsen. En konstig sak är att allén till Västra Sallerup inte finns utritad, den syns tidigare på Rålamb's målning samt senare på den häradsekonomska kartan från 1910-1915. Med på kartan finns däremot en allé som går rakt norrut, troligen mellan godset och ett skogsområde (se figur 21). Kartan visar hur kuperat området är, speciellt området längs Bråån, samt den höjd som finns mellan Viderup och Ellinge. Ellinge by ligger söder om Bråån, samt en del nordost om godset. Liksom många andra gods i Skåne fungerade Ellinge som ett eget samhälle, med egen smedja och kvarn. Godsherren fungerade ibland både som chef och far för anställda och allmoge. 1799 beskrivs drängen på Ellinge vara trolovad med en amma i Lund, och där en prost ber greve Dücker om pengar för att de ska kunna bygga ett hem (Ellinge godsarkiv, band 5, vol 1 & 6). Sockenbeskrivningen, tillhörande rekognosceringskartan, över Västra Sallerup i Harjägers härad anger att det i Ellinge samt vid Ellinge gård bor 217 resp. 27 personer år 1815 (Skånska rek., pak 7, nr 65). Förteckningen visar att Västra Sallerups socken har uppskattningsvis 18 % åkermark år 1815(om socknens area är 3167 hektar). Enligt beskrivningar i Västra Sallerups socken har hela socknen 80 % åker år 1913 (och enbart Ellinge ca 78 %)(Häradsek. sockenbeskrivning 1913, Västra Sallerup socken). Stora områden räknades till "rismarken" under 1800-talet, då framförallt området kring Gryby, nordost om Ellinge (Levenstam et al 1982, s 42).

Figur 22. Enskifte vid Ellinge och Dammstorp 1827. Nr 12-VÄP-18, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv.

Kartan över enskiftet i Ellinge och Dammstorp 1827 (figur 22), visar inte alléernas sträckning men de illustrerar hur det omgivande landskapet förändrats. Kvoten åkermark tycks ökat ytterligare sedan storskiftet 1760 och främst på bekostnad av betesmark. Detta minskade sannolikt mängden trädvolym i alléernas närområde. Åkerplätten precis öster om godset är på både storskiftes- och enskifteskartan indelad i flera långa remsor. Varje remsa tillhör de olika gårdarna i Ellinge by. Genom Ellinge by gick den östra allén, vilket innebär att de boende nästintill bodde i allén (se figur 23).

Ytterligare ett perspektiv för alléns betydelse öppnas i och med järnvägens etablering genom området. Järnvägen mellan Lund och

Eslöv skär genom Ellinges södra och östra allé (se figur 29). Den södra allén befinner sig i ett öppet jordbrukslandskap (med vissa hägnader vid ängs- och betesmark) och allén syns troligen från långt avstånd. Järnvägen skär genom den östra allén precis öster om Ellinge by. Detta område är idag omgivet av en del mindre skogar och allén uppfattas aldrig, men vid anläggandet (vilket också syns i figur 24) låg skogen lite längre åt öster och troligen var Brååns närområde mer öppet.

Figur 23. Ellinge by och gods rakt fram, den lilla åkerplätten till vänster samt rester av den östra hästkastanjeallén. Foto: Sandra Lennartsson

Landskapet som skildras på den häradsekonomiska kartan är öppet – åkrarna har dränerats och varje fält har flera märgelgravar. Den huvudsakligen strukturen består av Bråån, vägar, järnvägar, infarter, gårderna och bebyggelse. Alléerna har vid början av 1900-talet kvar sina sträckningar, men med vissa skillnader. Allén till Västra

Sallerup finns med på kartan, kanske återplanterad under 1800-talet (men efter 1812-1820). Den östra allén saknar sin mest västra del enligt kartan, vilket indikerar på att de kastanjer som är planterade där idag skulle vara så efter 1915. En sista förändring är den södra allén som vid 1915 bara sträcker sig fram till järnvägen. Men huruvida detta skett i samband med eller som konsekvens av järnvägsbygget går inte att tolka. Ett annat alternativ är att sträckan söder om järnvägen tillhör Dammstorp och lyder därför under 1900-talet av andra inflytanden.

Figur 24. Häradsekonomiska kartan från 1910-15, blad Örtofta. Järnvägsknutpunkten Eslöv anas i norr. Utklipp av karta: Örtofta J112-1-34, ur Rikets allmänna kartverksarkiv.

Figur 25. Fotografi taget av Mårten Sjöbeck 1927, föreställande allén mellan Västra Sallerup och Ellinge, vy mot sydost. Det knutiga på vägen är sten samt tappade sockerbeter. Det gröna stråket tvärs över bilden är det område av vegetation som finns kring Bråån vid Ellinge. Söder om Bråån syns det höglänta åkerlandskapet vid Damstorp och Borlunda. Ur Mårten Sjöbecks samling; Ellinge säteri. Lunds universitetsbiblioteks arkiv.

Flygfoton från 1940-talet (tillgängliga via www.giscentrum.lu.se) visar också att den södra allén är helt borta efter järnvägen, men att närmre Viderup finns några alléträd kvar. Fotona visar att de står i en fullåkerbygd med stora sammanhängande fält. Allén mot Sveaborg har ett oregelbundet uttryck enligt flygfoton och tycks inte varit komplett. Allén till den lilla skogen i nordväst tycks tät, fullvuxen och komplett under 1940-talet. Allén till Västra Sallerup är på flygfotot kompletterad med yngre träd, liksom den är idag. Kanske det av tradition har varit en allé som återplanteras med individuella träd när behov fanns och i så fall är det en del av dess identitet.

Flygfotona visar även att det finns en allé i Ellinge by, men det är svårt att tolka dess ålder. Längre österut, i anslutning till järnvägen, tycks trädens kronor mindre och därför skulle dessa hästkastanjer mellan Ellinge by och Bråån vara planterade efter 1910-1915. Som syns i figur 27 skulle vissa av träden kunna vara planterade i början av 1900-talet. Enligt flygfotona var allén mellan Bråån och Kristineberg gles på 1940-talet. Mårten Sjöbecks bilder från 1927 visar att allén inte var enhetlig likt Ellinges södra allé utan bestod av olika hamlade träd. Kanske denna allé snarare representerade jordbruket än herrskapen på Ellinge och Kristineberg. Allén är troligen planterad av bönderna som hade väghållning under 1800-talet, den ligger dessutom på höjden ovan Brååns dalgång och borde varit synlig från långt håll.

Figur 26. Allén mellan Kristineberg och Ellinge, 1927. Fotografiet visar hamlad ask, lönn och kastanj, enligt Mårten Sjöbeck. Söder om vägen (till höger på bilden) syns Bråån utan vegetation och en vy ut över ett slättlandskap. Ur Mårten Sjöbecks samling; Ellinge säteri. Lunds universitetsbiblioteks arkiv.

1968 anlades Eslövs golfklubbs bana (Eslöv GK:s hemsida, 2011-05-22) på det område närmast på Sjöbecks fotografi. Markerna är därför fortfarande öppna, men av annan karaktär. Området längst mot Kristineberg består fortfarande av åker- och betesmark. Vissa av de äldre alléträden finns fortfarande kvar, men annars har nya träd kontinuerligt planterats in när det uppstått tomma luckor. Till skillnad mot tillståndet vid Bråån enligt figur 26, kantas ån idag av högvuxen vegetation och därför är omgivningen något förändrad. Flygfotona från 1940-talet visar även att väg 113 har blivit dragen, vilket innebär förändringar för Kristineberg närområde. Idag är 113 en stor väg som utgör huvudtransportleden för pendlare mellan Eslövsområdet och Malmö-Lund.

Figur 27. Vy mot väster i den östra allén, på båda sidor omgiven av golfbana. Allén består av träd av flera olika åldrar, på bilden syns ett äldre, tidigare hamlat, alléträd samt yngre kompletterade alléträd. Vägen är fortfarande smal, men de yngre träden är planterade med större avstånd till vägen. Foto: Sandra Lennartsson.

Figur 28. Vägen mellan Ellinge och Kristinberg går under järnvägen, sett med väster rakt fram. Kastanjeallén fortsätter efter viadukten ända fram till Ellinge by. Den börjar vid ån och inte vid järnvägen. Foto: Sandra Lennartsson

Området där järnvägen korsar den östra allén är inte längre öppen utan är igenväxt med sly. Längre norrut ligger Eslövs reningsverk. Omgivningarna närmre Ellinge tycks däremot inte genomgått så stora förändringar, de små skogsdungarna och åkerplätten finns kvar. Till och med åkerplätten med sin häckinhägnad, precis norr om byn finns kvar. Det mest godsnära området tycks bevarat den mesta av

sin karaktär. Ellinge drivs fortfarande som jordbruk samt startade nyligen ett vorkadestilleri (ännu ett uttryck för kontinuitet eftersom Ellinge sedan länge haft bränneri). Ellinge ligger väldigt lågt i landskapet vilket innebär att alla landsvägsalléer ligger i backar där de lämnar godsens närområde. Det mer höglänta landskapet är öppet och det är också där dessa alléer befinner sig, med visst undantag för den östra. Oavsett håll åker man ned till Ellinge respektive uppför när man lämnar, vilket ger Ellinge en speciell karaktär. Vägen till Västra Sallerup är ett tydligt exempel på hur det omgivande landskapet reser sig högre än godset. Idag används vägen främst av arbetsfordon eller som ridväg, men inte av vanlig motortrafik. Den har inte samma funktionella status som innan, då den var förbindelsen mellan Ellinge och kyrkan.

Figur 29. Allén mot Västra Sallerup, med både gamla och unga träd. Till höger syns lite av häckinhägnaden. Foto: Sandra Lennartsson

Den södra allén fortsätter idag, liksom på häradsekonomiska kartan från 1910-1915, fram till järnvägen. Träden är av varierande ålder och kondition, enstaka träd har sågats ned. Allén längs vägen mot

Sveaborg är också av varierande ålder, men är mer gles. Allén mot Sveaborgs är tvärsidig, men träden på norra sidan av vägen har längre avstånd. Vägen har under 1900-talet byggts om vid Sveaborg och troligen har allén förlorat lite av sin sträckning. Området har utöver järnvägen en del kraftledningar. Båda alléerna befinner sig i det öppna höglänta landskapet mellan Ellinge och Viderup samt Örtofta, vilket innebär att de utgör viktiga landmärken sedda såväl från vägen eller järnvägen. Avståndet mellan Ellinge och Viderup är enbart 2 km och denna sträcka domineras av öppna fält (se figur 32). Idag pågår återplaneringsarbeten av Trafikverket längs denna sträcka och i framtiden kanske Viderup och Ellinge åter är sammanlänkade med alléer.

Figur 30. Den södra allén, sedd från norr. Framme till höger syns enstaka träd i allén mot Sveaborg, framme till vänster syns en nyplanterad allé till Dammstorps gård. Horisontlinjen utgörs av den upphöjda rälsbanken för tågen mellan Lund och Eslöv. Foto: Sandra Lennartsson

Figur 31. Allén mot Sveaborg (och 3 km till Örtofta). Den är fragmentarisk, med både äldre och yngre träd. Allén befinner sig i ett öppet landskap, med banvägen längsgående åt samma riktning. Foto: Sandra Lennartsson

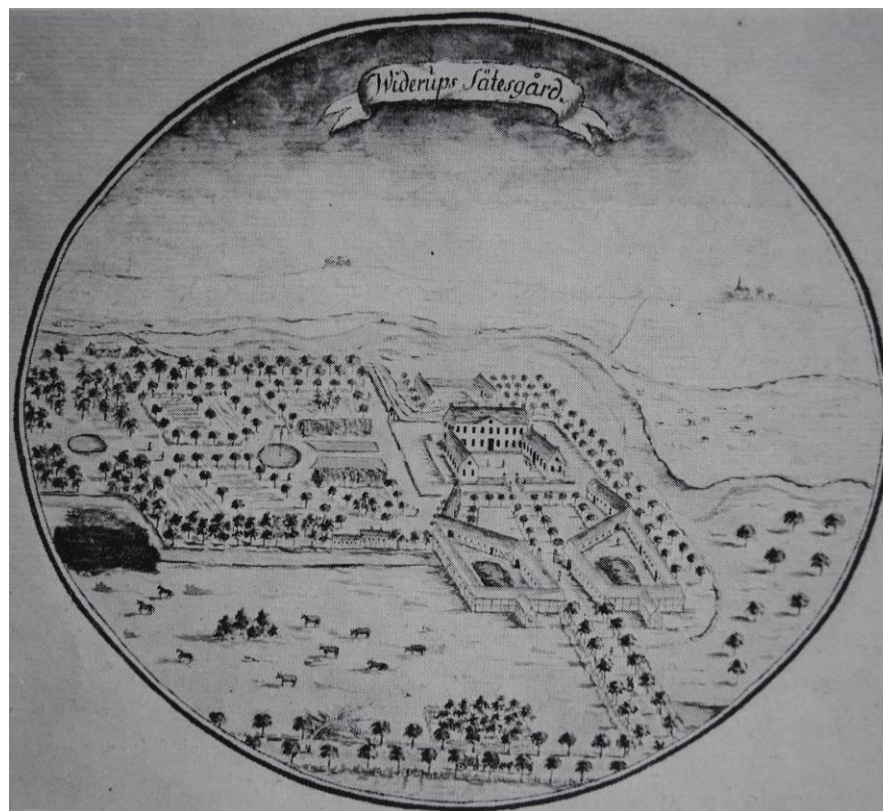
Figur 32. Det öppna landskapet längs vägen mellan Ellinge och Viderup, där det enligt rekognosceringskartan fanns en allé 1812-20. Jämför denna bild med figur 37 från samma väg, men 1 km längre söderut. Foto: Sandra Lennartsson

5.2.3 Viderup

Gårdstånga var mellan 1200- och 1500-talet ett danskt "kungligt län" och det var i detta område som gården Viderup växte fram (Skånes hembygdsförbund 1983, s 44). Först 1561 övergick det i privat ägo och mellan 1610- och 1620-talet uppfördes huvudbyggnaden av (den av allmogen fruktade) Anna Brahe (Björkelund 1944, s 60-67) (Kjellberg 1966, s 315). Viderup övergick därefter till Brahes systerson Henrik Ramel, i vars familj godset fortfarande är (ibid., s 317).

"Kärt barn har många namn", sägs det - genom historiens gång har godsets namn skrivits på flera olika sätt, utöver Viderup så är även Hviderup och Widarp vanligt. En av de viktigaste personerna i Viderups historia och speciellt för dess alléer är Hans Ramel, kallad "Bygge-Hans" (Kjellberg 1966, s 319). Hans far, Malte Ramel, kallad "Malte den rike", ägde genom arv och förläning flera gods i Sverige och Danmark (ibid., s 317). Hans Ramel gjorde stora satsningar på jordbruket och speciellt Viderup blev känt som ett av Sveriges främsta jordbruk (Björkelund 1944, s 200). Markerna på Viderup dikades, mer åkermark röjdes fram och det hägnades med dubbla stengården med häckar (Gillberg 1765, s 126-128) (Kjellberg 1966, s 319). Men "Bygge-Hans" kom även att bli känd för sitt arbete med sina fastigheter och dess omgivningar, några av de mest kända kanske Övedskloster och Maltesholm. På Viderup utfördes renoveringsarbeten och till sin hjälp hade Ramel troligen den arkitekten och släktingen *Carl Hårleman* (ibid., s 320). Enligt Kjellberg samt enligt von Schwerins anteckningar från 1934 anlades Viderups trädgård på 1760-talet, efter ritningar av *Adolf Fredrik Barnekow* (Kjellberg 1966, s 321) (Bengtsson et al, 1996, s 87). I samband med dessa projekt planterades troligen också godsets allésystem. Det går inte att bekräfta att Barnekow var inblandad i

planeringen av alléerna och skogsområdena. Hans *Plan d'Hviderup* visar ett Viderup såsom det såg ut på slutet av 1700-talet enligt Rålamb (se figur 33). Alléerna var del i både trädgårdsanläggningen och i godsets infrastruktur (Bengtsson et al 1996, s 87). Viderup är det enda av fallstudiens fyra gods där godset är "Point de Vue" (blickfånget) långt ut i landsvägsallén. På Viderup finns en mittaxel från godset och vidare norrut mot Ellinge (se figur 33 & 38).

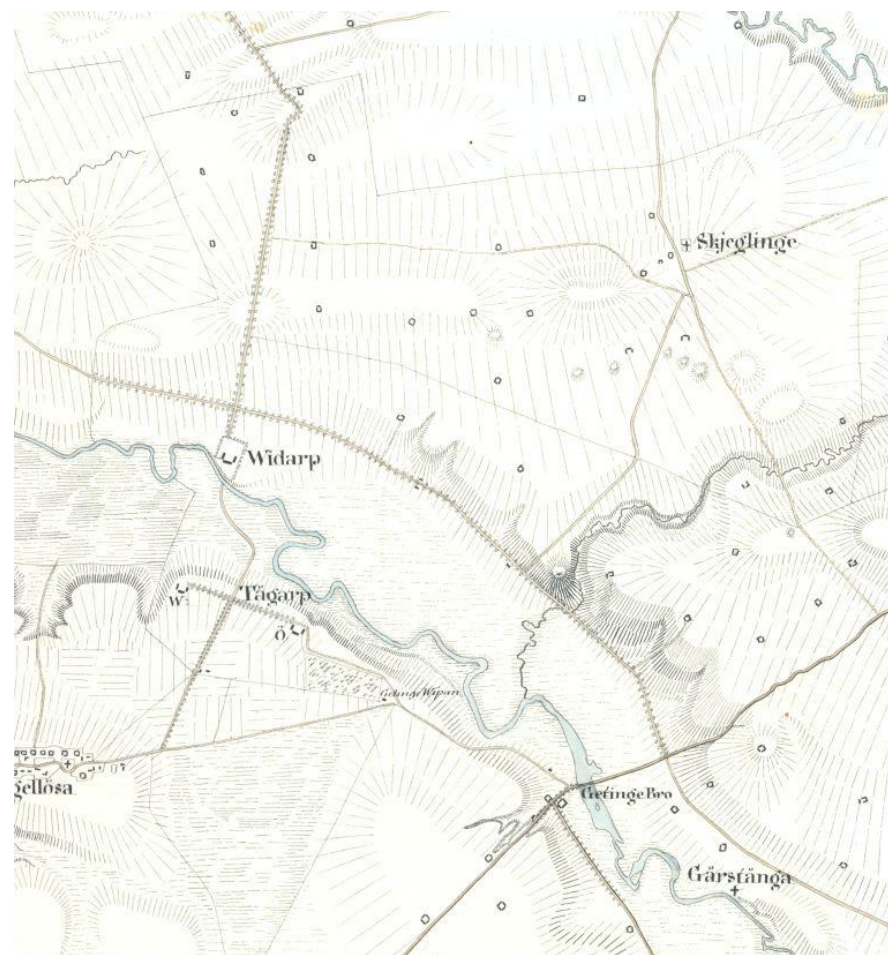

Figur 33. A.S. Rålamb's akvarell över Viderup eller Widerup, från slutet av 1700-talet. Mittaxeln syns samt de Holsteinska stallen som fanns då. Ur Kjellberg 1966.

De alléer som anlades under 1760-talet sträckte sig från Gårdstånga by och förbi Viderup till ägo gränsen i väst, samt från huvudbyggnaden upp till en skogsplantering kallad ”juvelen”. Där de två alléerna korsas (längst ned till höger på Rålamb's akvarell, figur 33) formade träden en cirkel och med två byggnader i den norra delen av halvcirkeln. ”Juvelen” ligger parallellt med den östvästliga allén och består av en cirkulär skogsdunge med två alléer som leder vidare till ytterligare två små skogsplanteringar. Juvelen med sina alléer är inte utritad på rekognosceringskartan, men syns på den häradsökonomiska kartan från 1910-15 (se figur 36). Ändå är juvelen och dess alléer troligen en produktion av Hans Ramel på 1700-talet och samtida med det resterande allésystemet. Hans Ramel beskrivs som en person som ville visa status, Ramel sägs ofta åkt sexspann, med frun i eget sexspann efter (Björkelund 1944, s 202).

Alléerna nämns inte av Johan Lorents Gillberg 1765 och är därför troligen anlagda efter -65 eftersom Gillberg sannolikt hade uppmärksammat en så stor anläggning. Däremot beskriver Gillberg Viderups läge på slätten vid Kävlingeån och att en ny trädgård anlagts för 12 år sedan (det vill säga 1753) (Gillberg 1765, s 126-128). Viderups alléer är alla tvåsidiga och består av olika arter. Från början bestod de huvudsakligen av lind, alm, lönn, ask och kastanj, varav den östra allén huvudsakligen av alm (Bengtsson et al 1996, s 88). Anledningen till att denna allé bestod av olika trädarter hade nog både ekonomisk och praktisk bakgrund – att köpa träd från plantskolor var dyrt och istället samlades växtmaterial in från omgivande skogar (ibid.). Rekognosceringskartan visar allésystemets sträckning ca 1812-20 (se figur 34), och liksom Ellinge hade Viderups allésystem vid denna tid sin största utbredning (med undantag för alléerna i Gårdstånga by). Allén mot Ellinge sträckte sig hela vägen och fungerade som sagt som en förlängning av godsets mittaxel. I väst sträckte sig allén precis som innan (och

liksom i fortsättningen) fram till Viderups ägo gräns. I öst däremot går allén enbart fram till stora landsvägen (dagens E22) och inte vidare in i Gårdstånga by.

Figur 34. Viderups allésystem 1812-20. Söder om Kävlingeån ligger Tågarp och Svenstorps allésystem, men dessa ingår inte i fallstudien. Blad Ö II 204, ur Den skånska rekognosceringskartan.

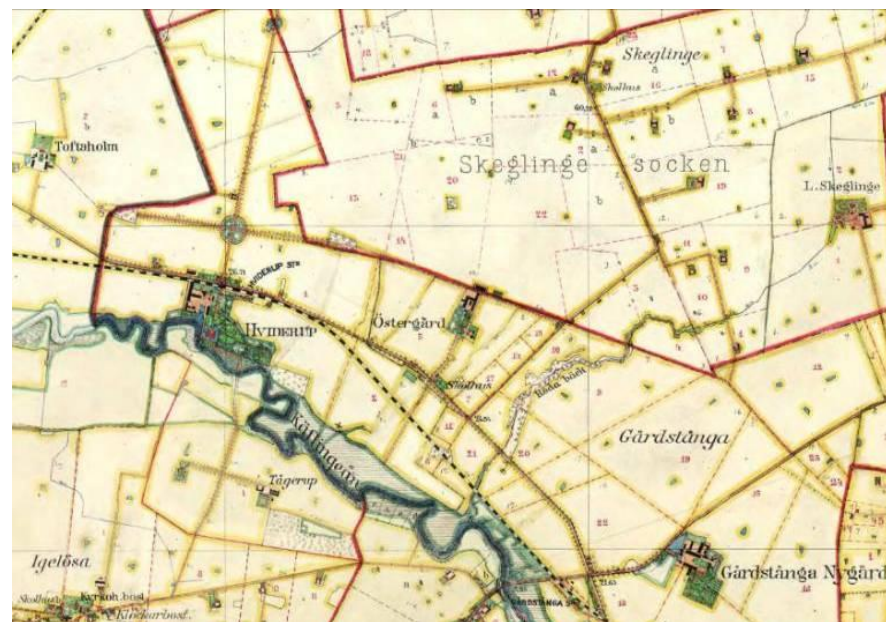

Figur 35. Laga skifte vid Viderup 1874. Viderup ligger i väst, Gårdstånga Nygård ute bland fälten i ost och Östergård mittemellan (precis norr om östra allén). Det runda gröna fältet norr om Viderup är juvelen. Bilden består av två hopfogade kartblad, båda: 12-GÅR-14, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv.

Hans Ramels stora insatser hade även en baksida – det var genom böndernas billiga arbetskraft som förändringarna inom jordbruket, och säkerligen en del av renoveringsarbetena på godset, kunde genomföras (Björkelund 1944, s 201). Enligt Björkelund drev Ramel bönderna hårt och hade i sina kontrakt inga gränser för hur många dagsverk bönderna skulle utföra, utan enbart att de ”skulle vara lydiga” (ibid.). Björkelund menar att bönderna utarmades och i Viderup övergavs 7 gårdar (ibid.). Oavsett hur mycket som är sant, så var Ramel beroende av sina bönder för genomförandet, och med dess stora omfattning så bör det kostat på för någon part.

Viderups framstående jordbruk fortsatte även på 1800-talet. Redan 1801, inspirerad av Maclean på Svaneholm, enskiftade och byggde Otto Ramel så att han efter några år hade 114 bondgårdar (farmer) att

utarrendera (se figur 34) (Björkelund 1944, s 304). Jens Möller beskriver i sin avhandling, *Godsen och den agrara revolutionen*, förändringarna på Viderups ägor, specifikt Västra Gårdstånga by (punkten Gårdstånga på Rekognosceringskartan (Möller 1989, s 69-73). Vid början på 1840-talet lade Ramel ned större delen av byn för att istället anlägga två plattgårdar; Östergård och Gårdstånga Nygård (ibid., s 69). Troligen var motiven rationalitet och produktivitet, med konsekvenser för bebyggelse, landskap och inte minst de boende (ibid.). Bönderna som avhystes hade två alternativ – antingen att ta tjänst som statare eller att flytta och mer än hälften valde att flytta (främst inom socken) (ibid., s 72). Möller poängterar att Gårdstånga på 15 år, mellan 1840 och 1856, utvecklades från bondby till ett område dominerat av lantarbetare (ibid.).

Figur 36. Häradsekonomisk karta över Viderup och Gårdstånga. Utklipp av karta: Örtofta J112-1-34, ur Rikets allmänna kartverksarkiv.

Troligen anlades Viderups allra östra del av allésystemet efter dessa förändringar. Den östra allén förband nu Viderup med sina plattgårdar, först Östergård sedan även Gårdstånga Nygård (se häradsekonomiska kartan, figur 36). Det omgivande landskapet runt Viderup och Gårdstånga Nygård förändrades som nämnt mycket under 1800-talet. Jordbrukslandskapet kring Gårdstånga Nygård blev kraftigt utdikad liksom fälten kring Östergård. Fälten fick även många märgelgravar, vilka idag är kantade med träd och möjligen var så även på 1800-talet. Vid Viderup hade länge området mellan östra allén och ån varit betesmark, men blev troligen under 1800-talet åker (jfr Rålamb's akvarell från slutet av 1700-talet med ritningar från laga skifte 1874). Vid sekelskiftet 1900, anläggs järnvägen mellan Kävlinge och Sjöbo, stationen låg vid korsningen mellan väg 104 och godset. Järnvägsbanan följde den västra allén samt delar av den östra (se den häradsekonomiska kartan, figur 36), vilket måste gett en speciell upplevelse för tågpassagerarna.

Figur 37. Juvelen sedd från norr, med den nyplanterade blandallén. Åt öst (vänster) och väst (höger) syns alléerna som sträcker sig ut från Juvelen. Den nya allén är planterad bara ett par månader tidigare och kommer utgöra ett tydligt inslag i det vidsträckt åkerlandskapet. Foto: Sandra Lennartsson

Den häradsekonomiska kartan visar att sträckan mellan väg 104 och Juvelen troligen förlorar sin allé mellan 1812-20 och 1915. Allén längre norrut, efter Juvelen står kvar fragmentariskt efter 1915 och som är beskrivet under Ellinge syns det fortfarande på 1940-talet enstaka alléträd precis norr om Juvelen. Dessa marker består precis som på 40-talet av stora sammanhållande åkerfält med träd vid märgelgravar och spridda gårdar. I söder (om betraktaren befinner sig på samma position som i figur 37) domineras vyn av Juvelen, vilken sträcker sig åt ömse sidor om den raka vägen. Dessutom ligger Juvelen på ett backkrön innan dalgången mot Kävlingeån börjar, vilket innebär att inget annat syns *bakom*. Området har även mycket luftledning samt ett vindkraftverk, vilka också är framträdande - kanske speciellt eftersom området har så få andra optiska hinder. Allén längs sträckan från 104:an och norrut återplanterades under våren 2011.

Allén längs med infarten finns fortfarande kvar, vilket också syns i figur 38. Denna utgör en tydlig markör för områdets mittaxel såväl som att den visar närområdets status genom att vara en enhetlig allé av lind. Det närliggande området har troligen inte genomgått några större förändringar sedan anläggningen på 1700-talet. Markerna på ömse sidor är fortfarande öppna, med hästhagar (och inte åkermark), hus, anslutande vägar samt slottets trädgårdsanläggning. Vägen används enbart av de boende.

Väg 104 som idag sträckan mellan bland annat Örtofta och Gårdstånga heter, är den enda allékantade vägen i fallstudien som utvecklats till en större huvudled. Sträckan har idag 70 km/h som hastighetsgräns men hade 1996 även delvis 90 km/h (Bengtsson et al 1996, s 86). Vägen har hög trafikbelastning, av såväl pendlare som varutransporter. Väg 104 fungerar som länk mellan industrierna i Örtofta och Kävlinge med E22, vilket bland annat innebär en hel del

bettransporter. Allén vid Viderup täcker idag en sträcka på 1600 m (Bengtsson et al 1996, s 86).

Figur 38. Mittaxeln - den större lindallén mot godset ligger precis bortom de röda grindstolparna. I åkerrenen syns även den nyplanterade blandallén mot norr. Bilden tagen inifrån juvelen. Foto: Sandra Lennartsson

I Regionmuseets arkiv i Lund, finns under Gårdstånga socken flertalet bilder från Viderup under 1950- och 60-talet. Ett fotografi från 1964 visar att den östra allén fortfarande var komplett och enligt boken *Svenska landsvägsalléer* är allén fortfarande i gott skick 1979 (Bengtsson et al 1996, s 88). Denna östra allé drabbades hårt av almsjukan under 1980-talet och i samband med detta byggdes även vägen om 1987 (ibid.). De nya alléträd som planterades följde den nya sträckningen mellan smedjan och Gårdstånga trafikplats och därmed förändrades länken mellan Viderup och Gårdstånga by. En annan förändring var att de nya träden skapade en enhetlig allé (av enbart lindar) i stället som det var tidigare – en blandallé (Bengtsson et al 1996, s 88). Denna allé har haft svårt att etablera sig och blivit

delvis ersatt av nya träd, men vissa träd är fortfarande relativt små och konstiga i formen. De äldre träden som finns kvar idag består av lind och är av varierande kondition – men huvudparten friska. Luckor i den äldre allén har återplanterats med yngre lindplanter. Den mest *västra* delen av den östra allén har återplanterats med blandade arter under tidigt 2000-tal av Trafikverket. Bilderna från Regionmuseets arkiv visar att landskapet under 1950-60 talet var öppet samt att markerna kring Kävlingeån saknade träd.

Figur 39. Den östra allén (sedd mot öster) sträcker sig även den genom öppet jordbrukslandskap. Närmast syns de nyplanterade alléträden, längre bort den ursprungliga allén och därefter de lindar planterade på 1980-talet. Framme till höger skimtar den gula smedjan. Foto: Sandra Lennartsson

Det tycks enligt bilderna som att landskapet under mitten av 1900-talet dominerades av öppna fält med vägar kantade av alléer, vilket det mer eller mindre fortfarande är. De stora åkerfälten delas upp av vägar, vanligen planterade med alléer, men däremot är området kring ån beskogat. Utöver utvecklingen av E22 och trafikplats Gårdstånga,

har även våtdammar och mindre skogar planterats. Tillväxten av den stora landsvägen till den moderna motorvägen E22:an idag har förändrat områdets struktur genom att den till viss del skärmat av Gårdstånga by och Gårdstånga Nygård från Viderup. I Gårdstånga by syns idag rester av allésystemen från mitten av 1800-talet (se figur 40).

Figur 40. Rester av den östra allén i Gårdstånga by. Rakt fram mot nordväst fortsatte vägen mot Viderup, men är idag en återvändsgränd som övergår i åker. Ändå kan man ana den gamla sträckningen mellan Gårdstånga och väg 104. Foto: Sandra Lennartsson

Den andra änden av Viderups långa allé består av den västra allén, vilken idag utgör en av de bästa delarna av områdets ursprungsalléer. Träden är gamla och allén har luckor på vissa ställen, men ger ändå ett kraftigt intryck. Allén står i ett öppet landskap och utgör fortfarande entrén till Viderup vid ankomst från Örtofta.

Figur 41. Den västra allén längs väg 104, från Örtofta mot Viderup. Järnvägen gick tidigare precis till höger om vägen. Framme till höger syns Viderups ekonomibyggnader. Foto: Sandra Lennartsson

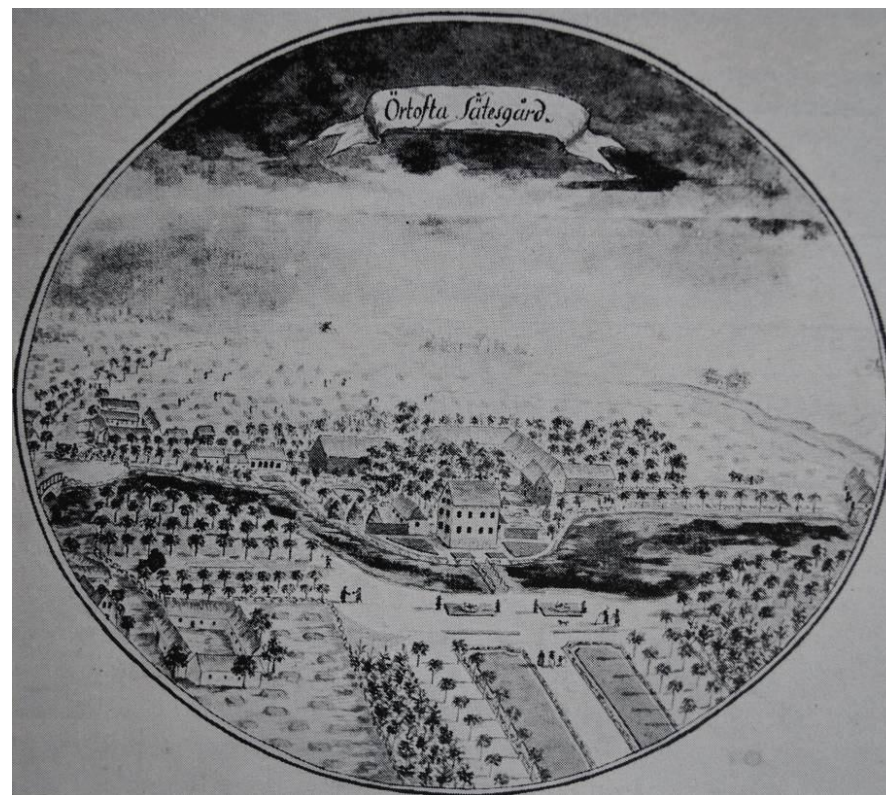
5.2.4 Örtofta

Örtofta skiljer sig på flera sätt från de övriga godsena i fallstudien. Det är ett av de äldsta godsena, med den förste kända ägaren på 1300-talet och har fungerat som birkerätt(ting) under en lång tid(Kjellberg 1966, s 341). Men en av de främsta skillnaderna är Örtoftas utveckling som industriort. Godsets läge bakom höga träd och närheten till ett stort, välkänt sockerbolag gör att själva slottet kan hamna i skuggan.

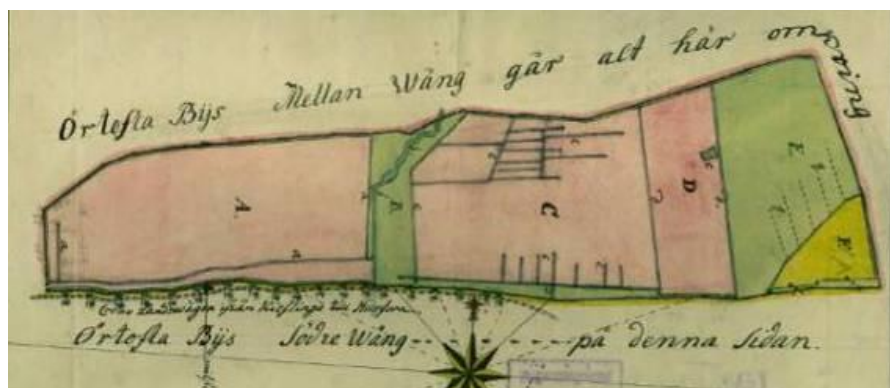
Godset var sedan 1650-talet i familjen Barnekows ägo tills det gick över till familjen Sack, sedan Dücker och till sist familjen Bennett (Kjellberg 1966, s 341-353). Under tidigt 1700-tal tillhörde godset Margareta von Ascheberg (änka till Kjell Christoffer Barnekow), som även ägde Ellinge(ibid.). Som nämnt var trädgårdsarkitekten *Adolf Fredrik Barnekow* Aschebergs barnbarn och tillskrivs de trädgårdsanläggningar som gjordes på 1770-talet av friherre Carl Filip Sack (ibid.). Barnekow har i sin resedagbok även en skiss över Örtofta, vilken bland annat visar en allé rakt österut(den som kommer beskrivas gå genom södra vängen). 1770 planerades en ny trädgård väster om borgholmen, vilket innebar att två gårdar revs och flyttades.

Gillberg beskriver 1765 hur gården ligger ”väl belägen, omgiven av strömmen på 3:ne sidor och situationen så mycket behagligare genom de många plantager, som vid denna gård äro anlagde” (Gillberg 1765, s 185-186). Gillberg beskriver även hur trädgårdarna är indelade med ”*prydliga alléer*” (Gillberg 1765, s 185), vilket sannolikt inte syftar på landsvägsalléerna. Troligen planterades även alléer ute i landskapet av Sack samtidigt som satsningar gjordes i godsets närmiljö. Rålamb's akvarell visar att det troligen fanns en allé längs vägen mot Viderup (se uppe till vänster i figur 42).

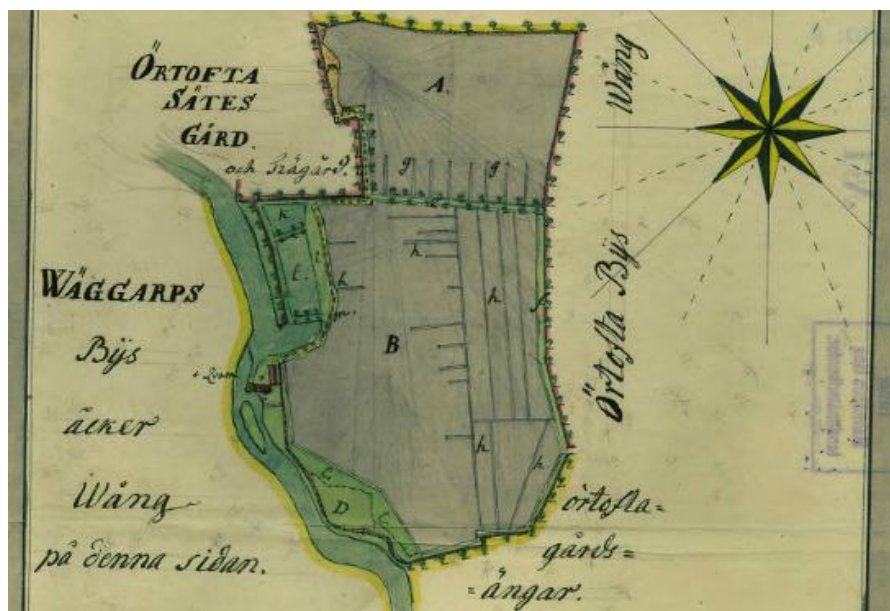
Geometriska avmätningar från 1770 illustrerar en allé längs stora vägen (mot Viderup) (se figur 43) samt en allé rakt österut från godset genom Örtofta södra väng (se figur 44). Rekognosceringskartan från 1812-20 visar däremot inga alléer alls längs området vägar. Troligen är rekognosceringskartan inte komplett vid Örtofta, och kanske blivit utmätt av en annan lantmätare än de övriga godsena.

Figur 42. A.S. Rålamb's akvarell över Örtofta vid slutet av 1700-talet, han var även gift med Carl Filip Sacks dotter. Träden som syns på målningen är idag stora och ger skydd åt godsområdet. Ur Kjellberg 1966, s 344.

Figur 43. Geometrisk avmätning av Örtofta gårds mellanvång år 1770, i söder syns vägen mellan Örtofta och Viderup kantad av en tvåsidig allé. Karta 12-ÖRT-1, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv.

Figur 44. Karta över Örtofta södra vång år 1770, med allé längs infarten samt längs vånggränserna (där det senare även anläggs vägar). Karta 12-ÖRT-1, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv.

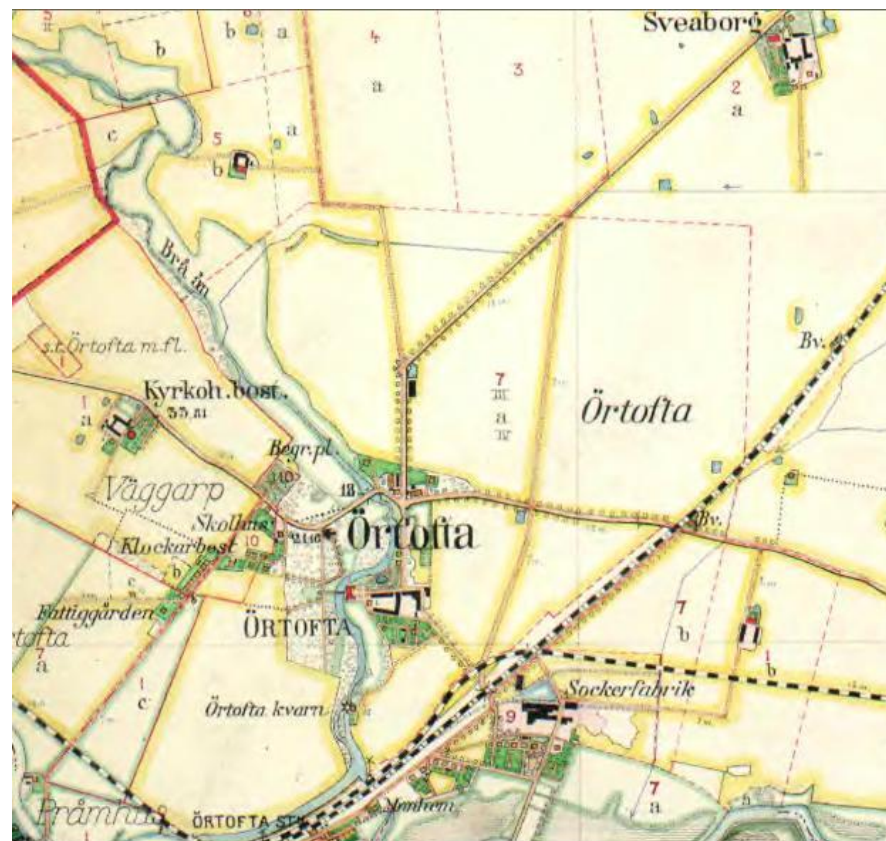
Figur 45. Storkifteskarta över Örtofta år 1798. Rakt upp är åt nordväst. De gröna områdena är betes- och ängsmark, medan övrig mark är huvudsakligen åker. De vita fälten är säteriets ägor. Det vita området i det nedre högra hörnet är Örtoftas mellanvång, medan södervången är fältet nedan i mitten. Vägen till Viderup är heldragen och sträcker sig mot öster, medan vägen mot Ellinge i nordost är streckad. Örtofta socken, Örtofta 1-15, ur Lantmäteristyrelsens arkiv.

Det skånska kriget på 1670-talet hade förändrat Örtoftas omgivning – det beskrivs att den svenska armén 1676 högg ned godsets skogar (Ohlén 1970). Landskapet under 1700-talet var mer eller mindre skogslöst. Rålamb illustrerar godsets närområde som trädrikt, men sannolikt dominerades det övriga landskapet av öppen åkermark med olika gärdes-, busk- och trädridåer. Storkifteskartan från 1798 (se figur 45) visar vilka marker som tillhörde godset (de vita fälten) samt att mycket av markerna utgjordes av bete- och ängsmark (gröna fält). De alléer som fanns under slutet av 1700-talet enligt de geometriska avmätningarna och Rålamb's akvarell låg enligt dessa kartor i ett 1700-tals åkerlandskap.

Figur 46. Karta över enskiftet i Örtofta 1827 visar att markerna domineras av stora åkerfält och att betes- och ängsmarkerna följer de fuktigare markerna längs Bråån och Kävlingeån. Kartan är vriden mot nordost. Karta 12-ÖRT-2, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv.

Under 1800-talet skedde en del förändringar för jordbruket vid Örtofta, bland annat enskiftet 1827 (se figur 46) och under första halvan av århundradet anlades tre avelsgårdar (för häst) – Slättäng, Sveaborg och Toftaholm (Kjellberg 1966, s 349). Gårdarna anlades för att decentralisera driften, men alla tre utvecklades senare till egna större gårdar. Anläggandet av dessa innebar också fler alléer i området, då deras infarter kantades med alléer. Det var troligen också i samband med att Slättäng och Sveaborg anlades norr om Örtofta kombinerat med enskiftet som vägen norrut upprustades. Huruvida alléerna anlades i samband med att vägen drogs går inte att bekräfta genom de hittade kartorna. Men både alléerna från 1700-talet (längs vägen mot Viderup samt ev. den i södra väng) och den nyare allén mot Sveaborg syns på den häradsekonomiska kartan från 1910-15 (se figur 47). Ferdinand Meldahl utförde renoveringsarbeten på slottet på 1850- och 60-talet (Kjellberg 1966, s 349), då det är möjligt att upprustningsarbeten gjordes även på ägor.

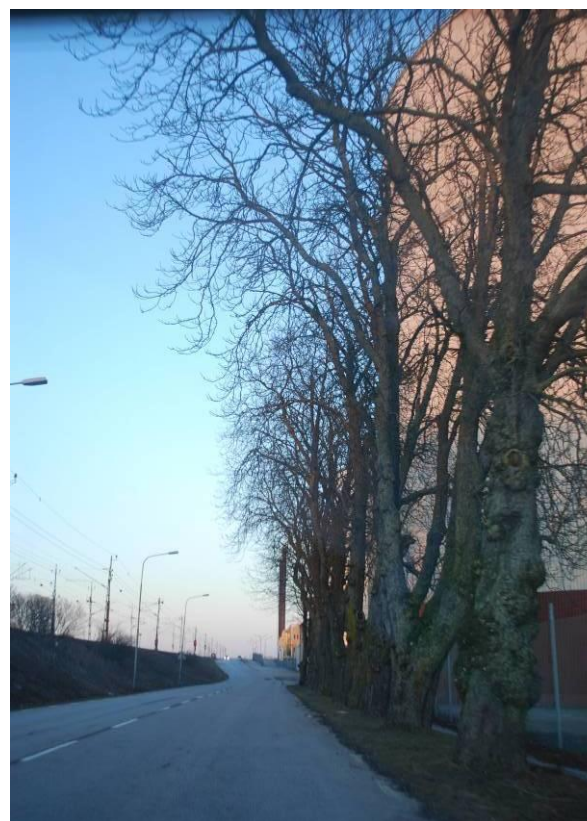
Figur 47. Häradsekonomiska kartan från 1910-15, visar hur allésystemet såg ut vid Örtofta, 140 år senare. Örtofta J112-1-34, ur Rikets allmänna kartverksarkiv.

På både enskifteskartan från 1827 och den häradsekonomiska kartan från 1910-15 syns två rondeller längs vägen och allén norrut från godsets närområde. Den första vid korsningen vid vägen mot Viderup och den andra där vägen delar sig mot Slättäng respektive Sveaborg/Ellinge. Kanske dessa skulle förenkla möte i korsningarna eller var en produkt av ytterligare en landskapsarkitektonisk satsning på Örtofta efter 1770 (1798), men innan 1827.

Vägarna var en viktig del godsens liv och inte enbart funktionellt – de blir också en del i människornas liv och har minnen knutna till sig. I svenska familjebrev från 1867 finns en artikel om Örtofta där vägen mot Sveaborg, tidigare enbart vägen mellan Ellinge och Örtofta, återberättas som en väg där det spökar (Svenska familjebrev 1867). Enligt sägnen ska flera personer, däruv prosten Holst, ha vid färd mot Ellinge aldrig kommit fram utan istället kommit tillbaka till Örtofta trots att de aldrig avvikit (ibid.). I artikeln var man osäker om spökerierna upphört, men menade författaren ”förmodligen har det eldfrustande lokomotivet samt det skrämlande bantåget skrämt bort mörkrets magter” (ibid.).

Den södra stambanan byggdes i området år 1857 och drogs direkt öster om Örtofta (Länsstyrelsen i Skånes hemsida, 2011-05-21). Örtofta utvecklades till en viktig järnvägsknutpunkt där flera privata mindre järnvägar knöt an (ibid.). Ett järnvägssamhälle växte fram sydost om järnvägen. Den östra allén, som går ut från Örtofta slott och genom södra vängen, tycks i figur 47 gå mer mot sydost än tidigare. Dessutom indikerar inte träden (se figur 50) att de skulle vara från 1770, utan eventuellt är vägen och allén en nysträckning (gjord troligen i samband med järnvägens tillkomst). Stambanans dragning genom Örtofta var början på dess industriella era – då Örtofta sockerbruk anlades 1890, på grund av närheten till stambanan, vatten och de många betesfälten (Länsstyrelsen i Skånes hemsida, 2011-05-27). Industrin har förändrat infrastrukturen i området, som syns på den häradsökonomiska kartan. Likaså innebar industrins ankomst förändring i Örtoftas boende – nya människor flyttade dit för att jobba inom industrin. Häradsökonomiska kartan visar att alléer anlades längs industrins gator, och länkade framförallt godset, bruket och de nya tjänstebostäderna.

I jämförelse med de andra områdena i fallstudien så har inte Örtofta avfolkats i samma takt. Detta har troligen direkt koppling till områdets utveckling från jordbruksbygd till industrisamhälle. Enligt beskrivningarna tillhörande rekognosceringskartan från 1812-20 har Örtofta socken år 1815, 492 boende (Kartbeskrivning rek., 1815; pak 5; nr 64). Även om Örtofta inte utvecklats till ett större samhälle, så har det inte följt avfolkningstrenden. Nästan 200 år senare, år 2000, har socknen 571 boende (Harlén 2003, Örtofta).

Figur 48. En av alléerna inom industriområdet. Järnvägen till vänster och byggnad åt höger. Foto: Sandra Lennartsson

Figur 49. Allé norrut från slottet. Vissa luckor finns och träden är mycket gamla. Bilden är taget från den gamla korsningen vid Kävlinge - Hurva vägen, sedd mot söder. Till höger skimtar den frusna(vita) Bråån. Vägen går inte att fortsätta på längre norrut, på grund av nya 104:an. Foto: Sandra Lennartsson

Örtofta består idag av Väggarps by väster om godset, de äldre boställena i närheten av slottet, Örtofta by i anslutning till järnvägsstationen och bruket samt Håstad i söder. Godset har fortfarande stora jordbruksmarker, och området närmast godset finns mer eller mindre bevarad i sin helhet. Däremot så har brukets industri inneburit en förändring i infrastrukturen och omgivningens

utseende. Området är hårt belastat av transporter, kanske framförallt vägen mellan Kävlinge-Örtofta-Gårdstånga. Väg 104 har under 1900-talet (mellan 1940-talet och 1968) dragits norr om den gamla vägen förbi Örtofta gods. Senare utveckling har också inneburit att vägen norrut förbättrats och en trafikplats har anlagts norr om bruket för att underlätta under betsäsongen. Landskapet norr om 104 har inte genomgått så stora förändringar under 1900-talet som området söder om väg 104.

Örtoftas allésystem finns idag kvar endast fragmentariskt och har förlorat delar av sin funktion och effekt. Allén som syns i figur 48 till vänster är en av de ursprungliga från 1770, men träden är gamla och vissa i dåligt skick. Dessa alléträd står även i godsets närområde vilket innebär att de omringas av andra stora träd. Vägens sträckning norrut och vidare mot Slättäng, Sveaborg, Ellinge och Eslöv är bruten av den nya 104:an och går inte att följa. På flygfoton från 1940-talet (tillgängliga via www.giscentrum.lu.se) är allén norr om 104:an mer eller mindre en komplett tvåsidig allé. Idag består denna av nyplanterade träd, dessutom har vägen förlorat sin funktion som infart till Örtofta norrifrån.

På flygfoton från 1940-talet (tillgängliga via www.giscentrum.lu.se) används fortfarande den gamla vägen mot Viderup och allén sträcker sig fram en bit efter den passerat järnvägen. Dragningen av den nya 104:an innebar troligen att den mest östra delen av allén försvann. Delen i närmast godsets närområde står delvis kvar, men i dåligt skick. Vegetation har vuxit upp och döljer, träden har även till stor del drabbats av askskottsjukan (se figur 54 i kapitel 6.1). Allén söder om denna – den som beskrivits gå genom den södra vängen – finns kvar idag, men huruvida detta original från 1770 är, som nämnt ovan, osäkert. Oavsett, så är detta kanske en av de få alléer i Örtoftas godslandskap som påminner om närheten till ett gods.

Figur 50. Allén österut från Örtofta, genom den södra väng. Träd av olika åldrar och arter. Foto: Sandra Lennartsson

Örtoftas industriella historia har format det omgivande landskapet och utvecklingen verkar fortsätta. Sockerbruket är det enda som finns kvar i Sverige och ett av de största i Europa (Länsstyrelsen i Skånes hemsida, 2011-05-27). Bruket håller på att anlägga ett fjärrvärmeverk som utnyttjar processens restprodukter. Lunds Energi planerar även att anlägga ett kraftvärmeverk i Örtofta – ett projekt som mötts av protester från de boende i området. Ärendet har gått till miljööverdomstolen där verket blivit godkänt och nu beräknas färdigt år 2014 (Eslöv & Lund Kraftvärmeverk, 2011-06-31). Verket planeras ligga på jordbruksmarken norr om 104:an, precis öster om (den nyare)vägen till Eslöv och Ellinge, på en yta av ca 17,5 hektar (Avenberg Rosell 2008, s 4). Den högsta byggnaden blir ca 50 m hög, skorstenen ca 90 m, och kommer att ligga på högre mark (mellan +29 och +37 meter över havet) än resterande Örtofta (ibid., s 4). Flera studier har gjorts i området – 2010 gjorde Sweco en miljökonsekvensbeskrivning för Kraftvärmeverkets placering i Örtofta (Sweco 2010). I denna konstaterades denna att verket

kommer innebära en ”märkbar förändring av landskapsbilden”, men det står samtidigt att denna bild domineras av Örtofta sockerbruk (ibid., s 95). Dess påverkan på (naturvårdens) riksintresset och landskapsbildskyddet vid Bårråns dalgång anses begränsad (ibid.). Storgodslandskapet anges som det historiska skikt som kommer påverkas mest av anläggningen (ibid., s 96). Kontakten mellan godset och dess avelsgårdar påverkas ytterligare (kanske framförallt Toftaholm) (ibid.). Landskapet ses redan som starkt påverkad av sockerbruket och att anläggandet av kraftvärmeverket till viss del bara kommer förstärka en redan existerande störning (Avenberg Rosell 2008). Kraftvärmeverket kan ses som ytterligare ett steg i Örtoftas kontinuerliga utveckling och ännu en yttring av politiska och ekonomiska krafter. Kraftvärmeverket kommer enligt planerna ligga en bit ifrån Örtoftas nuvarande alléer – den enda allé som ligger i närheten är den (nyplanterade)norra längs den gamla vägen mot Ellinge. Denna allé påverkas visuellt, även genom att godslandskapet ytterligare fragmenteras. Även om det befintliga vägnätet inte påverkas, så är verkets placering inom det landskap där Örtofta förbinds med Ellinge och Viderup.

5.3 Sammanfattningsvis

Fallstudieområdets landskap är kuperat, med mer eller mindre skogsbeväxtade ådalar och däremellan storskaligt åkerlandskap. Godsen ligger i de djupa ådalarna (Ellinge, Kristineberg, Viderup och Örtofta) och mer eller mindre som gröna öar (Skarhult och Gårdstånga Nygård). Alléerna sträcker sig därifrån ut i det öppna landskapet, både som en kontakt med omvärlden och som en entré till godset. På vissa ställen har skog eller sly vuxit upp längs allén, till exempel vid Ellinge och Örtofta. De fyra (sex) godsen har, trots närheten, utvecklats skilda karaktärer – dels på grund av sin historia,

geografiska läge, typ av marker och plats i vägnätet. Skarhult, Ellinge och Viderup är riksintressen, alla i egenskap av godslandskap (samt Ellinge dalgångsbygd) och att godsförvaltningen format landskapet (se bilaga 1) (Riksantikvarie-ämbetet 2009, s 7-8). ”Alléerna ingår som element i ett kulturlandskap som sägs illustrera landskapets utveckling från förhistorisk tid till modern tid” (Bengtsson et al 1996, s 88).

Trafikens utveckling har differentierat området vägnät – där dels E22 förändrat kontakten med Gårdstånga, men även väg 113 och 104 delar respektive breddar allévägarna. Vilka som färdas utmed vägarna samt vilka vägar som har högst tryck kan förändrats eller förstärkts under transportens och samhällets utveckling. Det större vägnätet; E22, 113 och 104; kompletteras av ett mer småmaskigt äldre vägnät. Industrier och pendlingsbehovet har inneburit att vissa vägar blivit ”viktigare”. Skarhults vägar är breda och ligger på slätten, medan Ellinges är smala och följer svår terräng – de har inte samma förutsättningar att leda stora mängder trafik. Dessutom fungerar Skarhult som en knutpunkt med vägar åt norr, väster, söder och öster. Ellinge däremot upplevs mer gömt, då de som passerar är boende, besökare eller anställda. Viderup och Örtofta har påverkats olika av 104:ans utveckling. Viderup har klarat den ökande transporten och har nästan helt behållit sin 1700-tals struktur, medan det var svårare för Örtofta. Den gamla Kävlinge-Hurva vägen räckte inte till för bettransporterna förbi Örtofta och sannolikt skapade de en otrevlig atmosfär för boende på godset och husen längs vägen. Det måste funnits en skillnad i upplevelsen av Örtofta innan 104:an byggdes och efter. 104:an innebär att få ser Örtofta och att godset upplevs avskärmat från omgivningen.

Howards sex kategorier av intressenter till kulturmiljöer (se kap 4.2.3), i detta fall alléer och landskap, återfinns i fallstudieområdet:

- Fallstudieområdet har en rik historia vilket gör det intressant för *universitet* och högskolor ur flera aspekter – denna uppsats är en av många.
- *Stat, region* och *kommun* gör utredningar i området, kanske speciellt eftersom det är ett expansivt område. Till exempel vid Örtofta och kraftvärmeverket görs preventiva utredningar för att säkra miljön. Riksintresseutnämningarna är ännu ett exempel.
- Områdets historia och starka utveckling gör att de ofta är uppmärksammade av *media*. Återplanteringarna av alléerna kring Skarhult har det flera gånger rapporterats om i Skånska Dagbladet samt i Sydsvenskan.
- De boende i området tycks engagera sig i omgivningen, som exempel finns protesterna mot kraftvärmeverket i Örtofta. Kategorin boende/*insiders* har också förändrats under de senaste 200 åren. Utvecklingen av jordbruket, skiftena, böndernas ökade självständighet, urbaniseringen och så vidare har inneburit att andra människor bor i området idag. Färre människor bor i området idag än för 200 år sedan, många av de utskiftade gårdarna har försvunnit och bara en viss andel har koppling till jordbruket.
- De utomstående, eller som Howard kallar dem – *outsiders* – utgörs av besökare, turister och pendlare och är en kategori som troligen ökat under de senaste 200 åren. Transportmöjligheterna har förändrats och ett besök går snabbare idag än på Gillbergs och Ehrens värds tid, vilket innebär att långväga resor och besök inte är enbart för de rika. Bilpendlingen är stor vid väg 113, 104 samt vid Skarhult, och lastbilstransporterna är större vid väg 104.

Andelen turister är troligen ungefär lika vid de olika godsena, kanske med undantag för Örtofta. Eslövs golfklubb drar besökare som passerar Ellinge och dess alléer. Slutligen tillhör även tågresenärer (samt SJ ägare) kategorin outsiders. Söder om Ellinge passerar södra stambanan Ellinges södra allé, samt vid Örtofta syns sockerbrukets alléer och det går även att skimta lite av godsets alléer.

- Den sista kategorin är *ägarna* – de som gett upphov till alléerna och godslandskapet. Godsägarnas relation till alléerna kan förändrats och de kan vara en symbol för något som *varit* eller något som *är*.

Området har genomgått stora förändringar – vilket också kommer fortsätta. Områdets närhet till den expansiva Malmö-Lund regionen lär fortsätta att påverka. Huvudsakligen är det infrastrukturen och industriområdena som kan komma att utvecklas. Vissa vägar fortsätter att växa för att axla en ökande trafik. Framförallt kanske detta gäller väg 104, där framtiden beror på utvecklingen i Örtofta och vidare västerut. Kraftvärmeverket ökar på den redan höga transportbelastningen längs 104:an. Placeringen av kraftvärmeverket i Örtofta innebär också att Örtofta fortsätter att utvecklas, vilket också kan öka sannolikheten för att fler verksamheter etableras i området. Norr om Ellinge expanderar Eslöv, med sina industrier i de södra och östra delarna. En fortsatt expansion av Eslöv som industristad kan närma sig Ellinges nordligaste godslandskap.

6. FALLSTUDIE - analys

Området har lång historia och är del i en komplex helhet där alla skeende är mer eller mindre kopplade till varandra. Åkerbruk, befolkningsökningar, teknik, sociala strukturer, statussymboler, avskogningar, återplanteringar, lagar och nya ideal. Tillsammans och på grund av varandra har landskapet utvecklats till så som det ser ut idag. Alléerna är en produkt och konsekvens av dem alla, men samtidigt också hotade av dem.

6.1 Visuellt

6.1.1 Alléernas plats i landskapet

Fallstudieområdets gods ligger som gröna öar i ett öppet jordbrukslandskap – alléerna samt vegetationen längs åarna är de gröna stråk som leder från och mellan godsen. Området är öppet och består av fullåkerbygd, även om det är mer slutet än den ändlösa lundaslätten i sydväst. Landskapet i området har förändrats över de senaste 300 åren, fast kanske inte lika drastiskt som på andra håll i regionen. Det har länge legat ”*mellan skogen och plogen*”, med en skiftande andel skog. Åkermarkerna tycks legat närmst godsen med betes- och fäladsmark längre ifrån. Enda skillnaden är att markerna idag huvudsakligen består av åker och endast lite betesmarker finns kvar längs ådalarna. Vegetationen är däremot troligen rikare i ådalarna och längs hägnaderna idag än vid början av 1800-talet.

Öppenheten kring alléerna är avgörande för hur framträdande allén blir. Gemensamt för *alla alléer* i området är att de anlagts eller anläggs där det finns *åkermark* på minst en sida (oftast på båda). Detta innebär att de som unga exemplar år 1770, liksom nu, utgjort

ett markerat landskapselement i området. Fallstudieområdets naturliga förutsättningar innebär även att godsen ligger lägre än omgivningen, vilket placerar alléerna i de högre belägna åkerlandskapen och är synliga från långt avstånd. En skillnad i landskapet mellan idag och för 250-300 år sedan är andelen ridåer eller linjer i landskapet som ”konkurerar” med alléerna. Mot slutet av 1700-talet var åkerlapparna små och många, vilket troligen betyder att antalet hägnader var större. Sannolikt var hägnaderna av sten och kala från större träd (på grund av trädbristen). Därmed utgjorde förmodligen allén en av få trädvolymkällor utanför godsens närområden. Det är därför sannolikt att alléerna var ett dominerande landskapselement redan innan åkrarna gjordes stora på 1900-talet. De få hägnader som finns kvar i fallstudiens landskap idag är ofta kantade av storvuxna träd och förstärker ridåerna, speciellt norr och söder om Skarhult. Utöver dessa utgör vägarna några av de få linjerna i området och alléerna förstärker detta.

Idag är de flesta alléerna i området nyplanterade, men en del äldre finns kvar. I kapitel 4.1, beskrivs hur Per Friberg delar upp alléer mellan de som ingår i en plan och de som uppkommer sporadiskt. Alléerna i fallstudieområdet består mest av tvåradiga med en tydlig koppling till godsens anläggning. Däremot finns det några som till det yttre skiljer sig betydligt från den officiella karaktären hos de dubbla, två av dem är den ensidiga allén mellan Bältinge och Skarhults västra allé samt allén mellan Kristineberg och Ellinge. Den senare allén består av flera olika trädarter och har delvis varit hamlad – vilket troligen är den enda i hela fallstudieområdet. De planerade och mer officiella alléerna leder direkt till godsen och ligger utmed godsens huvudvägar. Dessa kan ses som godsens *primära* alléer medan de som ansluter till dessa är *sekundära* och ofta tillkommit senare på grund av dragningen av nya vägar, gårdar eller skiften. (Begreppen är *inte* en indikator på betydelse utan visar på

allésystemets tillväxt.) Områdets alléer genomgår idag ett skifte, då många av ”originalalléerna” dött bort av sjukdomar, ålder eller till följd av utvecklingen. Ungefär hälften av områdets alléer är planterade inom de senaste 50 åren (majoriteten de senaste 20 åren). Återplanteringen har skett främst bland de primära alléerna, då dessa är äldst, och tills idag enbart vid Viderup och Skarhult.

Det går även att ana en tendens i förhållandet mellan *horisontella* och *vertikala* objekt i landskapet. Det tycks som andelen vertikala – vindkraftverk, kraftledningar, höga träd, silos och vägs skyltar – ökar, medan de horisontella linjerna minskar efter att åkrarna gjorts större. Visserligen ökar kanske andelen vägar i samband med nya vindkraftverk och tillväxten i området – men sett över en period på 150 år så tycks linjerna minskat och lodräta objekt ökat i fallstudieområdet. Alléerna utgör både ett vertikalt och ett horisontellt landskapselement (högt och långt).

Figur 51. Mot slutet av sommaren har alléträden fått en mörk lövskrud och står i kontrast mot de gula fälten. De nya alléerna syns enbart som små prickar längs vägarna. Bilden visar Skarhults norra alléer med Kronoparken i norr. Foto: Sandra Lennartsson

Omgivningen kan fungera som en bakgrund och förstärkare till upplevelsen av allén och är en viktig del i alléns betydelse på den specifika platsen. Landskapet i fallstudieområdet tycks ha förstärkt sina kontraster genom att andelen åkrar ökat och markerna däremellan har många höga träd istället för enbart buskvegetation. Dagens åar tycks även ha mer vegetation än vad till exempel Sjöbecks foto över Bråån år 1928 visar (se figur 25, kap 3.2.2), detta troligen på grund av minskat betetryck. Kontrasterna medför att landskapet består av stora monokulturer som skiljs av gröna barriärer, linjer eller ridåer såsom vägar, åar, bebyggelse eller hägnader. Fallstudieområdet har få hägnader och de flesta vägar har alléer vilket innebär att alléerna utgör en av de mest framträdande gröna stråken i området. Detta, menar jag, betyder att allén har visuell betydelse som *grön struktur* i det öppna landskapet.

Säsongens skiftningar innebär även en förändrad upplevelse av allén - kala en dimmig vintermorgon eller lövade en varm sommar eftermiddag. Alléns samspel med omgivningen gör dessa till en stark förmedlare av säsong och årstid. I *Moderna landskap* skriver Birgitta Svensson om hur bondens landskap ständigt ändrar karaktär utefter säsongen (Svensson 1997, s 22). Fallstudieområdets slättlandskap karaktäriseras av åkrarna, vilka i sig aldrig har ett konstant uttryck utan är en ständigt pågående process. Detta tillsammans med trädens egna cykler och det dagliga vädret gör varje färd till något unikt. Om karaktären och upplevelsen skiftar över säsongen – har allén också olika betydelse under ett år?

Skiftena innebar en förändring i bondens visuella upplevelse av landskapet och alléerna. Från att tidigare bott i byar, kanske i anslutning till godsens i dalgångarna, flyttade bönderna ut på de mer höglänta slätterna. Inte bara fick bönderna en annan relation till alléerna än tidigare (vilket tas upp under rubrik 6.2) utan även det

visuella perspektivet måste förändrats. Tidigare var godsens alléer till största del något man såg vid färd till och ifrån godsen. Nu kunde de istället ses som en del i landskapsvyn, sedd från hemmet. Alltså kan alléns *exteriöra* betydelse förändrats under 1800-talet. Alléns betydelse som linje i landskapet, en förmedlare av struktur och av plats är tydlig. Alla alléer i området är på något sätt ett landmärke, de ger platsen identitet och samtidigt en visuell upplevelse. Inte att underskatta betydelsen av skönhet och dess betydelse i vardagen.

Vyn ut över landskapet upplevs inte bara från bil och hem, utan idag, eller de senaste 150 åren, även från tågen. De äldre banorna passerade Viderup, Gårdstånga och Skarhult, medan den enda kvarvarande i området passerar Örtofta och Ellinge. Vid färd norrut syns knappt Örtofta gods och dess alléer, utan mest framträdande är sockerbruket. Men det är främst mellan de två godsen tågresenärerna kan se fälten, alléerna samt skymta Ellinge slott. Den mest tydliga allén är Ellinges södra som leder fram till rälsen och ses med åkerfält på ömse sidor om. Sedd från tågen blir alléns *exteriöra* betydelse mer påtaglig än den *interiöra*, även om man kan skymta rummet.

6.1.2 Rummet och rörelsen

I det föregående avsnittet diskuterades främst alléns roll i landskapet, medan det under denna rubrik främst är dess *interiöra* betydelse som diskuteras. Som skrivet i den teoretiska studien, kan upplevelsen av allén vara något kopplat till rörelsen och det slutna rummet. Den arkitektoniska uppbyggnaden blir avgörande för upplevelsen och dess karaktär. Alléerna i fallstudieområdet har alla olika utseende och där de största skillnaderna är huruvida de är nyplanterade, gamla, ensidiga eller tvåsidiga. Huvudsakligen består områdets alléer av större träd såsom lind, kastanj, lönn samt tidigare alm, med undantag för dem mellan Kristineberg och Ellinge, vilka både är hamlade och saknar ett uniformt uttryck. I områdets övriga

alléer sluter sig trädkronorna i de äldre delarna och bildar tunnlar. Idag är skillnaden stor mellan de äldre och yngre alléerna, då de nya vid Skarhult och Viderup enbart är några meter höga. De nya är planterade längre från vägen än tidigare, framförallt på grund av trafiksäkerhet och för att förenkla transporter. Troligen kommer även dessa trädkronor att växa ihop om de får samma storlek som de tidigare och frågan är istället hur upplevelsen av stammarna förändrats. Tidigare har träden stått så nära färdbanan som möjligt, medan de idag har ett dike emellan. Om det finns ett gyllene snitt för en tvåsidig allé, hur påverkas detta av en ökad bredd? Upplevelsen i de nyare alléerna borde vara annorlunda mot i de äldre – men frågan är huruvida det är något negativt. Intensiteten i tunnelupplevelsen bör minska eftersom de nya har gott om utrymme på vardera sidan och tak saknas. Men är den visuella betydelsen kopplad till hur intensivt något upplevs?

Per Friberg syftar på ett slags ”gyllene snitt”, i sin artikel om alléer, där bredden och höjden är avgörande för att skapa en bra arkitektoniskt uppbyggd allé. Även om jag inte håller med om att en riktig allé måste hålla ett visst mått, så tycks det återkomma inom fallstudieområdet. Bredden på godsens vägar kan skilja sig något, men de flesta tycks uppbyggda av liknande mått. Höga träd med vida kronor tätt planterade längs medelbreda vägar. Som sagt, med undantag för alléerna vid Ellinge, vilket är det enda gods i fallstudieområdet som har hamlade alléträd. Att området har stora alléer av liknande dimensioner bidrar till ett sammanhängande och effektfulla uttryck. Detta kanske tyder på att det fanns ett gyllene snitt, eller kanske snarare ett *ideal*, för den typen av ”statusalléer” under den perioden.

Friberg menar också att en allé har två rader träd, och att en ensidig enbart är en trädrad. Innebörden av själva ordet *allé* är ju ”att gå” -

och det är därför inget som utesluter att det kan vara en gång följd av enbart *en* rad träd. Fallstudieområdet har flera ensidiga alléer vilka, precis som Patrik Olsson menar, även de har en tydlig roll som rumslig indelare. Skillnaden är liten mellan en tvåradig och ensidig allé *exteriört*. Därför är den ensidiga alléns exteriöra betydelse ungefär densamma som en tvåsidig, med undantag att det är färre stammar och mindre trädvolym på djupet. Den *interiöra* upplevelsen av en ensidig allé är däremot annorlunda mot en dubbel – istället för att vara helt sluten från omgivningen är en sida öppen. Bilden nedan är ett bra exempel på en ensidig allé med en vägg och tak och där besökarens blick dras mot de öppna fälten i väst. Den ensidigas betydelse bör därför inte vara mindre än den tvåsidiga utan enbart annorlunda.

Figur 52. Den ensidiga allén mellan Bältinge gård och vägen mellan Skarhult-Kristineberg. Bilden visar alléns interiör och det är en tydlig skillnad mot en tvåsidig samtidigt som det finns samma djuperspektiv. Foto: Sandra Lennartsson.

Olikt den ensidiga som är ett halvslutet rum, är den tvåsidiga ett slutet rum i vilket landskapet utanför glimtar förbi. De begränsar ögats intryck av omgivningen – portionerar upp den eller ramar in den. De både skärmar av omgivningen och presenterar den. Birgitta Svensson använder begreppet *kulislandskap* för att beskriva det otillgängliga landskap som finns på slätten (Svensson 1997, s 43). Fallstudieområdets stora åkerområden ses från vägarna och är otillgängligt för den oinvigde besökaren. Allérummet är det landskapet besökaren rör sig i. Områdets landskap blir därför något avskärmat och som upplevs med alléträden som front.

Figur 53. Viderups östra allé med vy ut över landskapet mellan trädstammarna. Små vykort över ett distanserat landskap. Foto: Sandra Lennartsson

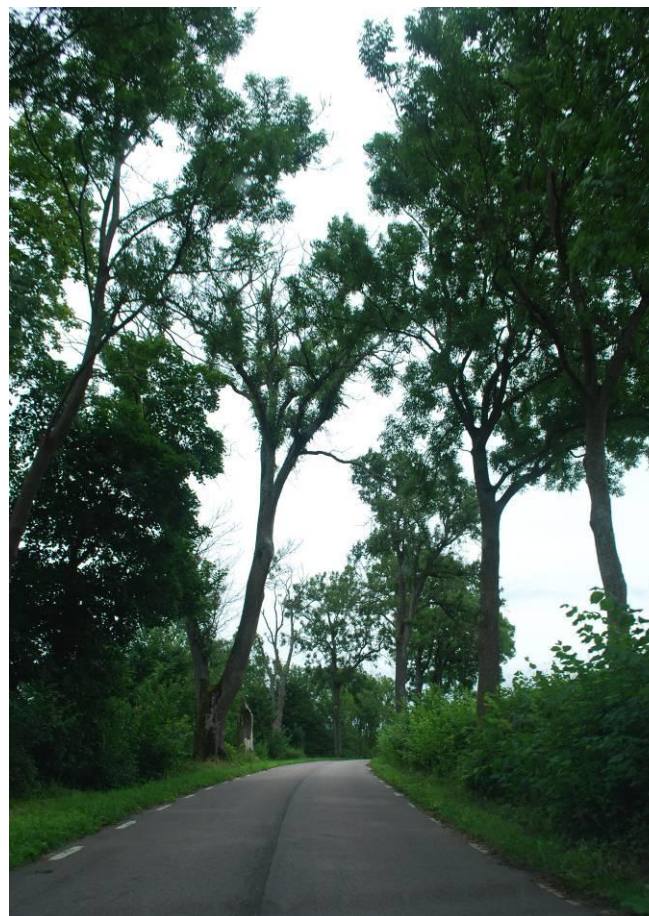
Platsens naturliga förutsättningar ger alla alléer egenheter; små krökar; vinddrag; kullar osv. Alla små egenheter gör alléerna unika och är också en del i deras betydelse. Inte minst bidrar det interiöra utseendet ytterligare till alléernas funktion som landmärke. Rummet tycks bli speciellt intensivt när allén följer en kraftig uppförbacke.

Detta är till tydligt vid Ellinges södra allé samt vid Örtofta (gamla 104:an)(se figur 54), där färdan går från de mörka lägre delarna genom en tunnel till de ljusdränkta högre belägna markerna.

Symboliken kan kopplas till många ämnen, kanske inte minst religion. En viktig företeelse i alléerna är ”ljuset i slutet av tunneln”, som bildas när vägen är rak, allén tvåsidig och träden står tätt. De flesta alléerna i området, kanske huvudsakligen de primära, planterades längs med rätade vägar vilket gav ett sådant djupperspektiv. Ett undantag är till exempel Örtoftas allé mot Viderup, men alla Skarhults och Viderup samt till viss del Ellinges och Örtoftas övriga ligger som långa raka tunnlar (har gjort, gör och kommer att åter göra). Inom landskapsarkitekturen talas det om *Point de vue*, där de raka alléerna leder fram till ett objekt som blir själva fokuspunkten. I fallstudieområdet gäller detta enbart Viderups norra allé (om man exkluderar Ellinges lilla parkallé). Viderups allé leder från juvelen och rakt ned mot byggnadens entré, detta är även en av de mer planerade anläggningarna. Dessutom kan Viderup haft fördel av att byggnaden haft väldigt lite yttre ombyggnationer och hade på 1700-talet det symmetriska utseende som klassicismen förespråkade. De övriga godsens asymmetriska former och lägen i ådalarna har troligen begränsat möjligheterna till att fullt ut anamma idealet. Men detta fenomen kanske också kan kopplas till Ulrich Langes kommentar om de skånska godsens uppbyggnad (se 4.1.3) – att de är inåtvända – och kanske ville man inte leda blicken direkt mot godsets innersta.

Det är redan diskuterat i den teoretiska studien hur *rörelsen* är själva poängen med en allé. Det är inte meningen att en väg ska upplevas stillastående – ännu mindre en allé. Förutom små gångvägar har studieområdets alléprydda vägar varit de huvudsakliga färdvägarna för alla. Så det som egentligen förändrats för området är *hur* man

färdas. Gående, ridande, vagn, bil, motorcykel, vanlig cykel, traktor eller lastbil. Framförallt är kanske skillnaden storleken på fordonet, hastigheten och frekvensen. Rent visuellt måste det vara en viss skillnad i att färdas i en droska eller en Saab. Ljudet blir mer frekvent med högre hastighet och kanske också den lätt svindlande effekten starkare.

Figur 54. Det som finns kvar av askallén längs den gamla vägen mellan Viderup och Örtofta. Backen leder upp från den lägre liggande byn, korsning och gods. Bilden visar också hur mindre framträdande alléträden blir när omgivningen förändrats. Foto: Sandra Lennartsson

6.1.3 Förbinder och förmedlar

Egentligen så är det bara lite av landskapets uppbyggnad som förändrats i området sedan anläggandet av alléerna och dragningarna av vägarna under andra halvan av 1700-talet. Visserligen är det mindre betesmark och eventuellt mindre skog, öppnare fält, utspridd bebyggelse och färre linjer. Men området består till största del fortfarande av samma *grundstruktur* – vägdragningarna har bara förändrats vid Örtofta och vid trafikplats Gårdstånga. Tyngdpunkterna i landskapet tycks fortfarande ligga på samma ställen, vägarna strålar ut från godsens och det är också i anslutning till dessa noder som övrig utveckling skett. Även om grunden är detsamma så har kanske belastningen förändrats något.

Poängen med en allé är att det är ett rum som man rör sig i och att detta rum *leder* till något. Fallstudiens alléer binder alla ihop godsens mer eller mindre med varandra, eller har gjort tidigare. Det är svårt att skriva om alléernas början och slut i fallstudieområdet, utan jag menar att det idag istället handlar om förbindelser *mellan* olika ting. *Mellan* godsens; *mellan* godsens och huvudgårdarna; *mellan* godsens och skogarna; *mellan* godsens och övriga vägar; *mellan* godsens och byarna; *mellan* godsens och kyrkorna; *mellan* tågstationerna och godsens. Vilket som är mål och vilket som är början kan vara svårt att precisera och i detta sammanhang en omotiverad diskussion. Men fallstudien visar också hur alléerna först funnits närmst godsens, som till exempel vid Skarhult, och sedan vuxit utåt mot de andra godsens. Detta visar att allén från första början kanske först syftade, med vissa undantag, leda till och från godset och först senare som förbindelse *mellan*. Genom tiderna har flödet och riktningen genom dem skiftat, men de står likväl kvar som symbol för *kontinuitet*.

En viktig roll för allén är dess egenskap som förmedlare och inte bara som kulturmiljö, infrastruktur, biologi utan även en påminnelse

om hur människan formar landskapet och hur naturen i sig formar objekten.

6.2 Socialt

6.2.1 Den mänskliga relationen

Människans relation till alléerna i fallstudieområdet lär förändrats under deras nästan 300-åriga närvaro. Dagsverksskyldiga bönders förhållande till de av godsherren planterade alléer *bör* vara annorlunda mot 1900-talets självständiga bönder. Kanske inte så påtagligt som i Söderbloms lilla essä, beskriven i kapitel 4.2.3, utan alléerna fungerade kanske mer som en påminnelse om den egna människans del i ett system. Allén var en del av kontexten. En del i en helhet. Dagens bönder *bör* däremot ha en mer *distanserad* syn på godsens alléer – det är inte längre de som planterar och vårdar dem. Bönderna är inte längre bundna till godset och har inga skyldigheter det emot. Godset behöver för det inte vara något fjärran, utan ses nog som en självklar del av *platsen* och området. Godsherrens egna motiv för planteringen av alléer var säkert både kopplade till deras statushöjande funktion och tekniska fördelar. Troligen sågs alléerna som en förlängning av godset och band ihop gården med sina marker. Materialet i fallstudien visar hur allén sågs som en del i hela anläggningen.

Själva grunden för relationen mellan gods och bondeklass är förändrade. Godset kan inte längre tvinga omgivningen som tidigare och har inte heller monopol på områdets mark. Den ömsesidiga respekten lär fortfarande finnas, men kanske inte i innebörden att den ena står över den andra. Denna förändrade relation *bör* också få konsekvenser i landskapet. Bönderna styr över sina egna marker och har troligen större möjlighet till påverkan idag än för 300 år sedan.

Få eller inga bönder hade nekat godsherrn att plantera en allé längs vägarna år 1800, medan det kan vara fullt möjligt idag. Bilden (figur 54) visar hur den södra sidan av den återplanterade västra allén i Skarhult gör ett avbrott vid ett åkerfält medan den norra sidan fortsätter.

Figur 55. Nyplanterad allé vid Skarhult. Framme till vänster syns ett avbrott i trädraden. Avbrottet följer åkergränsen och kanske är det en allémotståndare som nekat den nya alléplanteringen. Foto: Sandra Lennartsson

Kanske inte andelen människor som passerar områdets alléer ökat, på vissa håll troligen tvärt om, men jag tror att kategorierna sannolikt har förändrats. Vid till exempel Ellinge är kanske andelen besökare större än tidigare, och vid Skarhult andelen pendlare. Peter Howards sex kategorier av intressenter har alla olika perspektiv ifrån vilket de ser alléer, vilket också innebär att de kan ha olika betydelse. För vissa intressenter handlar det om nytta och för andra nöje. Människans relation till alléer är personlig. Kanske är det händelser, åsikter eller intressen som skapat förhållandesättet. Till

exempel bär Viderups västra allé på många märken från bilolyckor, vilket onekligen skapar en högst personlig relation till specifikt den allén men troligen även andra alléer. Relationen bygger förhoppningsvis inte på negativa känslor för alla – för några väcker de kanske gamla minnen. För andra innebär de kanske irritation, medan andra ser dem som del i ett turistmål. Några kanske inte märker dem alls, medan andra ser dem som ett viktigt kulturarv. Alléer är en skapelse av människor, delvis för människor och är därför också en del i deras liv.

Alléerna är en del i vardagslivet för de boende eller de passerande samtidigt som de representerar något mer extraordinärt för besökaren och förstärker upplevelsen av den specifika platsen. Oavsett vilken kategori man tillhör så bär varje plats på minnen och alléerna fungerar som en förmedlare av historia. Träden växer och förändras vilket ger en upplevelse av tid och hur allt och alla ständigt befinner sig i en process eller förändring. De representerar en tid som varit, men samtidigt utveckling och nuet.

6.2.2 Kulturmiljö

Som beskrivet tidigare förstärker alléerna godslandskapet och ett väl utvecklat allésystem kan vara ett av de främsta tecknen på ett gods närvaro. Skarhult slott syns inte förrän man kommit innanför grönområdet – men alla vägar som leder till godset har alléer, vilket innebär att besökaren redan någon kilometer innan vet vad som närmar sig. Fallstudieområdet domineras av godslandskap och där de främsta elementen är alléerna.

Sedan länge utgör historiska platser och kulturmiljöer turistmål, redan på 1700-talet reste Ehrensvärd, Linné och Gillberg kring i området för att iaktta, anteckna och lära. Kanske godsägarna hade större betydelse i besöksmålen då än vad de har nu, men

omgivningarna tycks också spelat en stor roll. Dagens turist vill uppleva och inte enbart se på avstånd, menar Birgitta Svensson och Katarina Saltzman (1997, s 11). Alléerna i fallstudieområdet tycks göra så att besökaren befinner sig i landskapet och inte bara ser på avstånd. Till exempel är skillnaden mellan en färd längs väg 113 respektive väg 104 att det förra ser alléer och fält *från avstånd*, medan man i den senare färdas genom alléerna och därför befinner sig *i* landskapet. Min tolkning är därför att alléerna gör besökaren interaktivt samtidigt som denne är ser övriga landskapet på distans – som en kuliss.

En kulturmiljö är kanske vanligast en plats som är historisk, har passerat sin ”guldålder” och vittnar om tidigare händelser. När det gäller fallstudieområdets gods och alléer, är frågan om de ses som något som *är* eller *har varit*. De tre första godsen, Viderup; Skarhult och Ellinge har moderna jordbruk och är i högsta grad något som är. De driver på olika sätt fram utvecklingen och där återplanteringarna bidrar till upplevelsen av en samtida plats. Örtofta tycks, trots sin historia som en av de mer framstående och nydrivande godsen i området, vara det gods som är mest dolt för sin omgivning och där alléerna är ett av de få yttre tecknen på dess existens. Men figur 48 visar allén inne på industriområdet, vilket visar en koppling till godset och länkar ihop området lite. Vissa återplanteringar har gjorts vid Örtofta men eftersom dessa avskärmas av väg 104, bidrar de inte till ett förstärkande av godset. Skillnaden mellan är eller har varit behöver inte ha något med alléns betydelse att göra – det kanske bara gör deras roll annorlunda. Alléerna på till exempel Örtofta vittnar om vad godset har varit och att det är gammal tyngdpunkt i området. Detta utesluter inte att Örtofta kan få tillbaka sin framstående plats i området. För de tre andra godsen spelar alléerna en annan roll, den vittnar om vad som finns i området och att det har ett historiskt djup.

Örtofta är ett intressant exempel i området eftersom det är ett gods som ofta tycks glömmas bort. Det är ett av de äldsta i Skåne, en gammal viktig plats och har varit känt för sina stora betodlingar. På grund av godsets framstående plats drogs stambanan intill, som i sig gav upphov till sockerbrukets placering och senare kraftvärmeverket. Detta lilla områdes utveckling har i sig orsakat att vägarna ändrats och i takt med att industrierna vuxit så har godset försvunnit längre och längre in i bakgrunden. Den nya dragningen av 104:an innebär att godset är exkluderat från infrastrukturen. Dessa förändringar har även inneburit att godset delvis avskärmats från sina marker, sträckor av alléer försvunnit. Frågan är om Örtoftas godslandskap är *förstört*? Och i så fall *vad* har förstört det? Är det den visuella närheten till de stora industrilokalerna eller den gradvisa förändringen av infrastrukturen. Vid de andra godsen som fortfarande har sitt ”godslandskap” mer eller mindre intakt, knyter fortfarande vägnätet samman med godset som nod. Kanske det viktigaste karaktärsdraget för ett godslandskap är att omgivningen cirkulerar kring det. De stora åkerfälten med alléer skulle kunna vara en indikator på att det är ett godslandskap, men de alléer som finns i åkerlandskapet kring Örtofta är tyvärr i dåligt skick och det är huvudsakligen de inom godsets närområde som visar på godsets status. De alléer som är kvar borde därför bli desto *mer* betydelsefulla – motsägelsefullt, då det sällan tas i hänsyn eftersom området bedöms som helhet.

Alléns själ eller platsens *genius loci* syftar på dess innersta, där minnen, rymd och fysiska objekt smälter ihop och bildar dess själ. Kanske är alléns själ kombinationen mellan det materiella och det immateriella – upplevelsen av rummet och rörelsen, de minnen den symboliserar och trädens fysiska ordning. I fallstudien handlar det ofta inte bara om de individuella alléernas *genius loci*, utan också om hela godsen och deras allésystem.

Men hur förstör man en allé och hur är den när den är förstörd? Följer man tankarna om autenticitet och de tankar som Peter Howard presenterat (se kapitel 4.2.5), visar att *hela* allésystemen troligen är rika på integritet. Framförallt är det sträckningarna som följer det ursprungliga. Däremot är det svårare att diskutera upplevelsen och utseendet eftersom det är något som ständig förändras hos ett grönt kulturarv och är därför svårt att bedöma. Syftet och idén lär ha förändrats till viss del – statusmotivet är kanske inte lika tydligt längre, samtidigt är vinderosionen mer motiverat. Allén mellan Ellinge och Kristineberg är en av de alléer som främst förändrat sitt syfte eftersom denna inte längre hamlas utan har dels lämnats friväxande och dels nyplanterats. Detta innebär ju även att alléns helhet inte är det samma längre och att denna troligen är en av de med lägst autenticitet i området (om det överhuvudtaget är möjligt att fastställa), eftersom den varken följer material, idé, syfte, utseende. De övriga alléerna följer både gammal sträckning, och vägsystemet är detsamma, visserligen är materialet utbytt men idén är densamma. Howards princip om autenticitet innebär även att de återplanterade alléerna, ska ha autenticitet eftersom den följer den gamla sträckningen och enligt den gamla idén. I den *enskilda* allén är kanske autenticitet annorlunda men också mycket svårare att fastställa. Det är svårt att motivera en allé att *inte* vara autentisk enligt Howards uppställning, eftersom alla alléer i området stämmer in på ett eller annat sätt. Kanske Howards beskrivning av autenticitet inte riktigt går att applicera på fallstudien – men den har pekat på *i vad* värdet ligger. Dessutom visar den att även en nyplanterad allé kan ha autenticitet. Om en allé saknar autenticitet innebär det inte direkt att den saknar betydelse eftersom, liksom autenticitet, betydelsen kan mynnas ur flera olika aspekter.

6.2.3 Identitet

Alla platser har olika minnen eller historier knutna till sig och dessa ger platsen ett djup. De blir en del i platsens identitet, berättelse eller själ. Berättelserna behöver inte vara sanna, utan kan vara små anekdoter som förstärker upplevelsen av just den platsen. Det främsta exemplet i fallstudieområdet är troligen vägen mellan Ellinge och Örtofta, som innan den blev omgjord sades spöka. Likaså berättelserna om människorna som bott i området; ”Byggehans” på Viderup; Hans Lånekaka på Ellinge; Erik Brahe och Karl XIV Johan på Skarhult osv.

Ett områdes identitet är en komplicerad förening av ett fysiskt landskap med historia, händelser, personer, media, politik osv. Fallstudieområdets identitet idag är som ett område med gods, industrier, utveckling, expansion, järnväg, natur och jordbruk. Säkerligen finns det fler ord – men det centrala är vad området har gemensamt och det som är grunden: *godsen* och *landskapet*. En av sakerna som gör fallstudieområdet speciellt är den fysiska närheten mellan godsen. Och ett av de främsta karaktärsdragen i områdets godslandskap är alléerna. Alléernas arkitektur och upplevelse gör den till ett starkt element i området och en *av de viktigaste bärarna av platsens identitet*. För Eslövs kommun är slotten och godslandskapet en viktig identitetsbärare och framhålls som viktiga besöksmål i regionen.

En plats identitet kan förändras snabbt om den förknippas med något i media. Denna identitet behöver inte vara långvarig utan kanske glöms efter ett tag och det som finns kvar är den grundläggande identiteten. Den mediala bilden av området idag framhäver kanske mest problematiken kring kraftvärmeverket i Örtofta eller det nya destilleriet i Ellinge, men reportagen av återplanteringen innebär att området också förknippas med alléer. Uppmärksamheten kring

Skarhults alléer innebär att kanske alléer uppmärksammas av fler besökare i området. Men det innebär också att alléer är en viktig del i Skarhults samtida *mediala identitet*. Och på grund av återplanteringarna, även en del av platsens grundläggande identitet.

6.3 Funktionellt

6.3.1 Orientering

Alléerna i fallstudieområdet har många funktionella fördelar – något som till stor del har lika betydelse idag som förr. Landskapet är som sagt öppnare idag och därför har alléerna en framträdande roll. Alléerna spelar en viktig roll i till exempel dåligt väder, men även i klart väder där de genom *optisk ledning* förtydligar infrastrukturen. Interiört hjälper de föraren att dämpa hastighet och att läsa av vägen. Exteriört visar en allé en korsande väg eller infart. Hjälper besökaren att faktiskt *hitta till* godset och att orientera sig i området. Men de kan också vara förvirrande – många av alléerna ser likadana ut, speciellt de nyplanterade.

Det stora öppna landskapet gör att Skåne och fallstudieområdet är speciellt utsatt för dimma och dis – kanske mest tidiga morgnar, kvällar och under vinterhalvåret. Dimma suddar ut gränsen mellan väg och åker. De skånska snövintrarna är också speciella och det på grund av att vinden blåser igen vägarna med pudrigt snö. Ett besök i fallstudieområdet under en morgon med tät vinterdimma, visade att alléträden var det enda som syntes på stora avstånd och att även de unga alléerna hade en ledande effekt. Figur 56 visar hur stor betydelse alléerna har för vintervägarna i ett öppet landskap – visserligen har dimman minskat men deras ledsagande förmåga är uppenbar. Utvecklingen mot ett allt öppnare landskap under 1900-

talet innebär att vindutsattheten blivit större och större. Vinden förflyttar både jordpartiklar från åkrarna och snön på vintern.

Figur 56. Kastanjeallén söder om Skarhult, hölj i tjock vinterdimma. Träden är det enda som syns i området och inte ens Skarhult Södergård framme till höger är synlig. Foto: Sandra Lennartsson

6.3.2 Mikroklimat

I den teoretiska studien beskrivs hur alléer har en svalkande effekt. Det är en egenskap som har lite annorlunda betydelse idag mot när alléerna först planterades. Under slutet av 1700-talet, eller kanske först när träden vuxit stora i början av 1800-talet, så måste de haft stor betydelse för de gående och ridande. Idag färdas däremot de flesta med bil eller motorcykel och trädens svala skugga förlorar lite av sin betydelse. Men däremot skyddet mot solen borde ha betydelse idag också. En färd längs vägarna i fallstudieområdet bör därför gett kilometervis med svalkande skugga.

6.4 Störningar?

Men när är en allé förstörd? Eller *vad* kan störa dess *genius loci*? Det är svårt att diskutera en plats själ och ännu svårare att fastställa om den finns kvar eller inte. Men de alléer i området som drabbats hårdast i området är de kring Örtofta. Om dessa är störda, så är det på grund av så kallad fragmentering och att bakgrunden är förändrad. Fragmentering innebär att linjerna delas av och att saker blir mindre och mindre, samt att vissa delar på dessa sätt helt förlorar sin kontext. I Örtofta har den norra allén delats av medan de andra i stället bara blivit kortare och delvis förlorat sin funktion. De visar fortfarande på godsets närvaro och något som en gång varit – men de är samtidigt rubbade i sin plats. De är *inte* vad de en gång var.

Figur 57. Slätten precis sydost om Skarhult. Foto: Sandra Lennartsson

Att en allé förlorar sin funktion kan vara ett hot – i fallstudien har det främst hänt den hamlade allén mellan Ellinge och Kristineberg. Dessa har lämnats ohamlade eftersom ingen längre behöver

lövfodret eller har tid med skötseln. Med tiden har träd försvunnit, medan andra kommit till. Inom golfbanans område har nya träd planteras – dels en rad med oxlar, men huvudsakligen kastanj. Dessa nya planteringar tycks inte vara en återplantering mellan godsens utan måste ses som en nyplantering med annat syfte och idé. Skog som planteras intill alléerna skulle också kunna påverka alléns betydelse, eftersom dess funktion i det öppna landskapet skulle försvinna, den interiöra upplevelsen förändras och den exteriöra helt försvinna. Kanske på grund av alléernas visuella och sociala betydelse så har detta knappt skett i området: med undantag för ett litet område öster om Ellinge och vid början av Örtoftas allé längs den gamla 104:an.

Figur 58. Ensidig allé och vindkraftverk vid Skarhult. Foto: Sandra Lennartsson

Ett av de senaste ämnen för diskussion är vindkraftverk och huruvida dessa är en störning för allén. Det finns gott om verk i fallstudieområdet, speciellt kring Skarhult och även på de öppna fälten mellan Ellinge och Viderup. Tillsammans med kraftledningar bildar de tydliga vertikala element i landskapet. Området har historiskt sett länge haft vindmøllor – Skarhult anlade under 1800-

talet moderna holländska väderkvarnar. Den tidens stora möllor bör egentligen utstrålat lika mycket modernitet och höjd för dåtidens befolkning som vindkraftverken gör idag. Skillnaden ligger kanske inte i den visuella förändringen utan i relationen till landskapet. Dagens relation till landskap går ut på att *titta* på det, medan dåtidens var att *arbeta* i det (jfr arbets- och kulisslandskap, kap 4.2.2). Vilket innebär att *landskapsbilden* bör ha betydelse för en större del av dagens befolkning än tidigare och därför vara en viktig byggsten i samhället.

Figur 59. Allén till Amensgården, öster om Skarhult, sedda från den östra allén, där vindturbinerna, trädkronorna och ledningarna konkurrerar med varandra. Bilden är annorlunda under sommartid, då träden till viss del döljer kraftverken och ledningarna. Foto: Sandra Lennartsson

Vindkraftverk utgör ett tydligt inslag i landskapet och det finns många åsikter kring deras effekt på omgivningen. I fallstudieområdet har de varierande effekt på alléerna, baserat på varje individs åsikt. Likaså har de varierande inverkan beroende på om de är sedda inifrån allén eller som en del i landskapet eller vilken årstid. Ett enskilt vindkraftverk, såsom figur 58 visar, påverkar omgivningen annorlunda än en hel vindkraftverkspark. De flesta verk står

ensamma i området, och idag finns de mer vindkraftverkstata markerna enbart i de sydöstra delarna, vid Skarhult (se figur 57).

Alléerna i fallstudieområdet är huvudsakligen tvåradiga och med trädmaterial som kommer sluta sig, vilket innebär att kanske bara den nedre delen av verket kommer vara synlig vid färd inne i alléerna. Detta gäller även den ensidiga allén i figur 58, vilken har trädsidan mot verket. Verken kan däremot bli mer tydliga i den exteriöra upplevelsen. Få av Skarhults alléer, såväl primära som sekundära, är visuellt påverkade av alla de vindkraftverk som syns i figur 57, eftersom dessa huvudsakligen finns längre åt sydost. Backigheten gör att verken till viss del döljs för de annars närliggande östra och södra alléerna, men som bilden nedan visar (figur 59) så är de, i alla fall under vintern, ett tydligt inslag i landskapsbilden. I det fall som presenteras i figuren påverkar vindkraftverken tillsammans med kraftledningarna den exteriöra upplevelsen av allén till Amensgården negativt. Det är också skillnad i om perspektivet är konstant(boende) eller om det förändras med en betraktares färd utmed vägen.

6.5 Slutsatser

Fallstudiens syfte var att studera vilken betydelse alléerna i området kan ha. En allés betydelse beror på flera faktorer, däribland: plats, omgivning, tidpunkt, karaktär, integritet, samt *vem* som tittar osv. Alléerna fungerar som *förmedlare* av både visuella upplevelser, minnen, personer, något som varit, något som är, närvaron av gods, geografisk punkt, infrastrukturen osv. Fallstudieområdets alléers betydelse, sedd utifrån de tre aspekterna, kan sammanfattas i flera punkter.

Alléer har betydelse *visuellt*:

- Speciellt i det öppna landskapet;
- som grön struktur;
- som linje i ett storskaligt helåkerslandskap;
- och som högt och långt element, i ett landskap med många vertikala objekt och få horisontella.
- Dess arkitektur ger en visuell upplevelse;
- samt ger fönster mot landskapet;
- och skapar ordning ur kaos.
- Alla alléer är olika;
- men gemensamt är att de fysiskt förbinder platser;
- och ökar förståelsen av området.
- Den exteriöra upplevelsen och betydelsen bör förändrats, till exempel vid skiftena och med anläggandet av tågbanor;
- samtidigt som den interiöra upplevelsen också bör förändrats i takt med färdmedlens utveckling.

Alléer har betydelse *socialt*:

- Då de är en viktig del i platsens identitet och kontinuitet, både lokalt och regionalt;
- förstärker identiteten av godslandskapet;
- och fungerar som landmärke.
- Godsen är noder och alléer områdets länkar;
- och allésystemen har oftast likande uppbyggnad och syfte, vilket förstärker godsens sammanhållning, karaktär och identitet;
- då upplevelsen av en allé är individuell och därför också betydelsen.
- De utgör en miljö som instinktivt uppskattas av människan;
- men deras sociala betydelse *förändras* också i takt med att människans relation till landskap förändras.
- Därför har också kategorierna av intressenter förändrats.

- Alléns själ förändras i takt med att träden växer, samt att människor och händelser binds till den.

Alléer har betydelse *funktionellt*:

- Genom optisk ledning;
- och förtydligar infrastrukturen och vägen, både som landmärke och linje i landskapet.
- De hjälper sikten vid dåligt väder;
- begränsar möjligen vinden längs vägen;
- och bromsar kanske även trafiken.
- De funktionella egenskaperna och betydelsen blir tydligare i ett öppet landskap.

Alléer har olika betydelse i den exteriöra och interiöra upplevelsen och påverkas därför olika av störningar. Till exempel vindkraftverk kan störa allén exteriört, medan fragmentering och skogsplanteringar kan påverka både interiört och exteriört. Förlust av funktion och sammanhang kan förstöra alléns syfte och del i en helhet. Men när är en allé förstörd?

7. DISKUSSION

”...här paraderar självaste naturen inför herrskapet” skriver Söderblom i essän ”Allén” (se 4.2.3) (Söderblom 1985, s 14-15). All landskapsarkitektur går ut på att på något sätt skapa ordning ur ett kaos, med förutsättningen att natur är kaos. Med kaos menas det som inte har en ordning skapad av människan. Det okontrollerade materialet i en trädgårdsanläggning formas och tuktas till ett visst uttryck. En grundregel är att all grön arkitektur inte är konstant – tiden och växtkraften formar om och det krävs människans kontrollerande hand för att behålla uttrycket. Olika stilideal har förespråkats olika grader av ordning – Voltaires ”tillbaka till naturen” handlar kanske mer om kaos, medan barock mer om ordning. Allén är ett av de bästa exemplen på landskapsarkitekturens kombination av natur och kultur utanför trädgården och parken. Träden, en symbol för naturen och det ”vilda”, står uppordnade efter människans idé. Eller som en skog som delat sig för *någon*, liksom när havet delade sig för Moses i Bibeln. Symboliken i detta är att denna *någon* är så mäktig att till och med naturen ställer sig under den. Så vems är vägen och allén? Tillhör den godsherrn som låtit den bli planterad och inför vem naturen paraderar? Eller tillhör den alla som passerar? Idag tillhör de flesta vägarna i godslandskapet staten, vilket innebär att de tillhör *hela svenska folket*. Men upplevs alla så?

Redan under renässansen i Italien planterades alléer för att visa den enskilda mannens makt. I Sverige symboliserade allén länge adelns dominans över landskapet och området, och liksom i Italien visade accentuerade de individens makt. Både det faktum att de ägde marken och hade nog ekonomiskt överflöd att kunna försköna sina

ägor markerade en skillnad till omgivningen. På sätt och vis förkroppsligade alléerna (klass)samhället och symboliserade adelns överlägsenhet jämta bondesamhället. Alléerna var därför en yttring av makt och sedd ur den sociala aspekten – ett sätt att visa sin rikedom. Därför är det kanske inte överraskande på vilket sätt de fria bönderna kom att pryda sina marker mot slutet av 1800-talet. Då de använde samma medel som adeln gjort för att visa sin ekonomiska status och självständighet. Adelns makt i samhället har förändrats sedan 1800-talet och utgör idag inte längre de styrande i området, vilket innebär att även godsens symbolik kan ha förändrats. Dagens upplevelse av en allé i ett godslandskap måste inte vara förknippat med adelns makt som skrå, utan påminner kanske om historien och det individuella godsets kvaliteter. Detta betyder inte att en allé inte fortfarande förknippas med adeln – att det är *fint* att ha en allé. Och precis som bönderna på 1800-talet så kanske det finns liknande motiv bakom dagens nyrika för att plantera alléer?

7.1 Alléns betydelse

Alléns syfte kan vara olika beroende på plats och vem som planterat. Oavsett så är den skapad av människan och *för* människan. Precis som andra anläggningar så drar även andra än människan nytta av allén. Det biologiska liv som cirkulerar kring träden är kanske inte ett ursprungligt syfte i 1700-talsalléerna, men har blivit med tiden. Dagens alléer planteras med fokus inte bara på människans behov, utan även på miljöns. Det biologiska liv som finns vid träden är ytterligare ett exempel på alléns kombination av levande material och arkitektur.

Caroline Hägerhäll, Jay Appleton, samt Stephen och Kathlen Kaplan diskuterar alla landskapspreferens(se kap 4.2.1), teorier som kan

förklara *varför* alléerna har en betydelse för människan. Appletons refuge-prospect teori går ut på att människan trivs bäst på den plats där hon *kan se utan att bli sedd*. Alléns interiör erbjuder både utsikt och skydd, vilket enligt Appleton tilltalar människan. En allés syfte kan ju i många fall vara att utgöra ett skydd – vilket fallstudien visar – om det så är mot sol, vind eller mot de angränsande öppna markerna. Dessutom kan Kaplans förklaring med de fyra kombinationer av egenskaper - *komplexitet, sammanhållning, läsbarhet* och *mystik* – ytterligare förklara varför allén är betydelsefull. Allén är en sammanställning av uppordnade beståndsdelar, vilka i många fall förtydligar läsbarheten i landskapet. De skapar tydliga rum i landskapet genom att markera gränser och skapa klara kontraster mellan de olika elementen samtidigt som deras interiör erbjuder den mystik som gör en plats inbjudande. Enligt Kaplans teori borde därför allén, uppordnad, tydlig och upplevelserik, vara en plats som människan tycker om, eftersom den både är lätt att förstå och att engagera sig i. Något som också uppsatsen visar på och därmed i princip bekräftar teorin. Hägerhäll menar att upplevelsen av en plats är något individuellt och beroende av en kulturell kontext. Hon skriver också att landskapspreferensen och upplevelsen därmed kan förändras. Detta är även vad denna uppsats går ut på – idén att allén som plats har betydelse för människan (och landskapet) och att denna bör kunna förändras.

Både den teoretiska studien och fallstudien har gett flera exempel på **hur allén kan ha betydelse för människa och landskap**, vilket är uppsatsens första fråga. De tre aspekterna utgår alla från människan och hennes behov. För till exempel fröjd, odling eller bekvämlighet. Alléer har betydelse för människans upplevelse av och förhållande till landskapet, dess struktur, vindutsattheten mm. Det har även gått att tyda en koppling mellan de olika betydelserna – den visuella och funktionella kan i vissa fall ligga till grund för den sociala. Däremot

anser jag att det borde vara svårare för den sociala att ligga till grund för den visuella, eftersom upplevelsen av allén är individuell. Det är också möjligt att sortera upp *fysiska* och *immateriella* betydelser för människan. Alléns egenskaper kan ta fysisk form, som till exempel mindre vind, bättre sikt osv. Upplevelsen är däremot en immateriell yttring – människans reaktion på alléernas arkitektur – och kan också vara en grund till deras betydelse. Likaså alléns betydelse som plats och rum och rörelse är kopplat till en upplevelse och immateriell betydelse.

Precis som landskapskonventionen beskriver landskap som ”*as perceived by people*” (CoE 2000) så är också alléer vad människan säger dem att vara. Visserligen syftar konventionen dels på den fysiska omfattningen, men även på det immateriella. Alléer är vad människor upplever dem att vara och de har den betydelse som hon tillskriver dem.

Cecilia Fredrikssons tolkning av Henri Lefabvres filosofi om rummet (se kapitel 4.2.4), visar också den att upplevelsen och symboliken är något individuellt. De tre begreppen: bruksrummet, upplevelserummet och det symboliska rummet delar upp alléns betydelse liksom de tre tidigare använda aspekterna. Lefabvres tre finns även med i fallstudien – kanske inte bokstavligen, men de är olika stadium som besökaren går igenom när det gäller alléer. Likaså skulle kanske Lefabvres tre begrepp kunna liknas vid de tre andra: visuellt, socialt och funktionellt, eftersom det visuella i mycket handlar om upplevelse, det sociala om symbolik och det funktionella om rummets reella egenskaper. I fallet med alléer är; bruksrummet *vägen* och färden framåt; medan upplevelserummet är *arkitekturen*; och det symboliska rummet är till exempel *kulturmiljön*, godslandskapet eller herrskap på ett gods. Alla av Lefabvres tre begrepp är viktiga i alléns betydelse och utgår från människans

relation till rummet. Anledningen till att begreppen inte kunnat ersätta visuellt, socialt och funktionellt är att de enbart tar upp alléns *interiöra* aspekt. Den *exteriöra* ligger utanför rummet och är en del i ett större landskapligt rum. Uppsatsen har visat att de tre dimensionerna är länkade och i viss mån beroende av varandra – precis som visuellt, socialt och funktionellt. Lefabvres benämningar på de tre dimensionerna; experience, perception och imagination, kan vara svåra att översätta – och det finns alltid risk för misstolkningar.

I kapitel 2 beskrivs John Wylies två olika perspektiv att se landskap på - antingen befinner man sig i det eller ser det på avstånd. Samtidigt erbjuder Per Friberg två sätt att se alléer på – utifrån och inifrån. Faktum är att det *interiöra* av en allé intensifierar upplevelsen av att befinna sig i landskapet, medan den *exteriöra* är något man ser på avstånd. Begreppen är lika varandra, men med det undantaget att den första är mer en teori om förhållandesätt medan den senare är två sätt att rent fysiskt se alléer. Wylies perspektiv kan båda finna styrka i allén – eftersom den både skärmar av och interagerar genom att ge besökaren en upplevelse. Så min tolkning är att det inte finns något direkt svar – även om den samtida landskapsideologin förespråkar tanken att människan befinner sig i landskapet.

Mina besök i fallstudieområdet resulterade i ett omfattande fotomaterial och nästan alla är fotograferade med vägen som utgångspunkt – något som bekräftar Birgitta Svenssons teori om *kulisslandskap*. Jag som besökare (och akademiker, enligt Howards teori) följer vägen och omgivningen förblir en otillgänglig kuliss. Men det är också det perspektiv som är vanligast idag. Men detta betyder inte, eftersom det är ett öppet skåniskt landskap, att upplevelsen inte innefattar både *exteriört* och *interiört*. Utan tvärtom

så bevisar det alléns *exteriöra* upplevelse i det öppna landskapet. Bildmaterialet har även tillåtit mig följa de förändringar som skett bara under ett halvår av alléernas tillvaro – träd har försvunnit, nya kommit till, träden har varit bara eller lövade.

Alléerna finns både utmed *enskilda* vägar, enbart trafikerade av de boende, samt längs de *statliga* vägarna, liksom de vid Skarhult eller Viderup som varje dag trafikeras av hundratals bilar. Finns det någon skillnad mellan dessa alléer? Har allén större betydelse ju fler som ser dem? Eller kanske de är lika viktiga oavsett? Eftersom de kan ses både *exteriört* och *interiört* och på det sätt är viktiga även utan för vägen. Den funktionella och visuella betydelsen borde vara oberoende av antalet människor som relaterar till dem – de *är* oavsett. Men däremot den sociala är beroende av människan och där antalet skulle kunna öka betydelsen. Men eftersom allén är ett kulturarv oavsett om en eller hundra ser den, så kanske det är kopplat till identiteten. Ju fler som ser dem, desto starkare blir deras koppling till och betydelse för platsen.

Visuellt formar allén landskapet. Den ger landskapet karaktär och identitet. Den förmedlar närvaron av bebyggelse och förbinder denna med omgivande landskap och vägar. De är gårdars kontakt med omvärlden samtidigt som de är deras entré. Fallstudien visade framförallt deras betydelse som förmedlare av godslandskap. Allén bildar en grön struktur i landskapet, fungerar orienterande och länkar ihop ett större område. På detta vis ökar de läsbarheten av landskapet och förståelsen av kontext, värden och kan vara en viktig del i ett områdes *genus loci*. I det öppna landskapet har de stor betydelse som vindfång och binder den annars flyktiga jorden. Alléernas egenskaper tycks både bli fler och tydligare i det öppna landskapet. Frågan är om de är viktigare ju öppnare landskapet är? Fallstudien visar att alléer bara planteras i ett öppet landskap, vilket visar att de

har betydelse i åkerlandskapet. Men det visar inte huruvida det är den funktionella eller visuella betydelsen som är det främsta motivet. Det är enkelt att förstå att den funktionella betydelsen blir viktigare ju öppnare omgivningen är och detsamma för den visuella – ju större helåkerslandskapet är desto mer framträdande blir en allé. Detta innebär att **omgivningen kan vara avgörande för alléns visuella och funktionella betydelse**. Däremot behöver inte ett öppet slättlandskap öka den sociala betydelsen, men eftersom både den exteriöra och interiöra upplevelsen samt de funktionella effekterna blir mer påtagliga kan kanske också deras sociala betydelse öka. Socialt så har omgivningen betydelse för allén, eftersom den är del i en helhet och på många sätt beroende av områdets identitet.

300 år av teknisk, social och ekonomisk utveckling bör förändrat människans förhållande till landskap. Men **huruvida alléns betydelse förändrats** under denna tid är beroende av individ och plats. Som beskrivet i fallstudien, bör skiftena inneburet att bönderna fick ett nytt distanserat perspektiv på alléerna. Men detta betyder enbart att den förändrats och inte att den minskat eller ökat. Däremot har landskapet blivit öppnare än för 300 år sedan, vilket borde göra alléerna mer framträdande. Ökad uppmärksamhet skulle kunna öka deras betydelse. Eftersom människans relation till landskapet förändrats, genom utveckling från arbets- till kulisslandskap, så bör den visuella betydelsen förändrats – kanske till och med ökat. Likaså har alléns betydelse inom landskapsarkitekturen skiftat, vilket både beror på och påverkar den allmänna synen på alléerna. Till exempel under den engelska skolan på 1800-talet förespråkades det oregelbundna naturliga uttrycket och det alléns ordnade natur sågs som omodern och till och med ful. Detta innebär att allén, både som enskild individ och som landskapsarkitektur, bör över tiden förändrats i sin betydelse för såväl den närboende befolkningen och den konstmedvetne.

Förändringen i människans förhållande till alléer innebär att de inte längre symboliserar en godsherre, utan kanske i stället godset och den som kulturmiljö. Den personliga relationen har förskjutits till att vara mer av en outsider än en insider (se Howard kap 4.2.3). De egna böndernas alléer på de utskiftade gårdarna borde vara en symbol för självständighet och det egna systemet. Dessa alléer borde ha stort symboliskt värde för dåtidens bönder. Ehrensvärd beskriver i sin resedagbok från 1795 hur de resande längs vägarna klädde upp sig (se kap 4.2.4), vilket ger en bild av hur offentlig vägen var. Det var där man blev sedd, träffade andra, förhandlade och det var där man skulle visa sin bästa sida. Vägen och allén var ett *offentligt rum* på landsbygden, precis som torgen var inne i samhällena. Dagens färd på vägarna och genom alléerna har inte samma betydelse - den passerande sitter i en bil, mer isolerad än tidigare, och vägen har lite förlorat sin betydelse som mötesplats. Det krympta landskapet som Mattias Qviström beskriver (se kapitel 4.2.2), medför även att området idag enbart är en prick på kartan medan det för 300 år sedan var mer eller mindre de boendes värld. Trafikens utveckling har på flera sätt inneburet en förändring i vägen och alléns betydelse. Till exempel var de inte prioriterade under 1940- och 50- talets trafiksäkerhetsvåg, utan sågs som ett hinder och en fara i samhället, en aspekt som helt övervann någon funktionell, social eller visuell betydelse. Talsättet ”träden drar” tycks vara ett allmänt begrepp som vuxit fram i takt med motortrafikens utveckling i det allétäta landskapet. Det visar hur alléerna vuxit med utvecklingen och blivit en del i infrastrukturen.

7.2 Framtiden

Många av de förändringar som skett i landskapet och samhället har skett i blomstringsperioder. Jordbrukets framgångar under 1700-talet och 1800-talet genererade stora förändringar inte bara i landskapet, utan även för ekonomin och samhället i stort. När det finns gott om pengar tycks besluten och förändringarna ske snabbt, medan de mer fattiga perioderna genererar eftertanke och stegvisa förändringar. Vad sker idag? Den tekniska utvecklingsboom som tycks pågått sedan 1800-talet, innebär troligen att västvärlden mer eller mindre konstant haft blomstringstid de senaste 150 åren (med undantag för världskriget och depressionen på 1930-talet). Men med samma eftertanke som finns i lågkonjunktur? Landskapet förändras oavsett snabbare idag än för 300 år sedan. Det är därför viktigt att fråga om alléns betydelse påverkas av landskapets utveckling. Egentligen växer allén med utvecklingarna och kan vara en del av förändringen, men det innebär även att de störningar som tagits upp i fallstudien kan öka. I takt med att fler saker utvecklas i landskapet minskar möjligheten för alléerna att finnas kvar i sin helhet, i funktion och kontext. Ett exempel är den almällé som syns vid Kårarps industriområde, precis väster om E6:an i höjd med Halmstad. Borta är gården, markerna bebyggda med industri och kvar står en död allé utan kontext, funktion eller riktning. Alla måste inte vara lika dramatiska som Kåarp eller Örtofta, utan det handlar kanske snarare om den gradvisa förändringen. Därför är det också så viktigt att de som styr över landskapet, Länsstyrelsen och Trafikverket, identifierar alléerna som ett viktigt kulturarv och ser till deras långsiktiga bevarande.

Länsstyrelsen och Trafikverket arbetar båda aktivt med landskapet och är idag de båda myndigheter som främst styr alléns framtid. De två arbetar olika - den ena preventivt, genom att definiera och

förvalta, medan den andra på många sätt driver utvecklingen framåt genom att fysiskt arbeta i landskapet samtidigt som de ansvarar för förvaltningen av miljöer med vägar. Trafikverkets arbetsfält är *linjärt* och berör den mark närmast kring vägarna, medan länsstyrelsen arbetar med *hela områden* (se kap 3.5.2 samt 3.5.3). Trafikverket arbetar för att bibehålla eller förbättra natur- och kulturmiljöerna. De skriver även att vägen ska samspela med omgivningens viktiga karaktärsdrag, funktion eller samband förändras. Länsstyrelsen lyfter fram betydelsen av *nyckelelement* som ger ett landskap karaktär – till exempel alléer. Fallstudien visade hur viktig allén är både som förmedlare av godslandskapet men också som identitetskapare. Landskapskonventionen förespråkar arbete med landskap som helhet och där infrastrukturen ses som en viktig indikator på hur regionen formats av naturliga och mänskliga faktorer. *Allt är landskap* och detta formas ständigt om av ekonomiska, politiska och sociala faktorer.

Hur landskapet utvecklas i framtiden är en komplex fråga utan något svar. Det är därmed också osäkert att spekulera kring hur betydelsen kommer utvecklas. Fortsätter urbaniseringen så ökar kanske andelen besökare, medan antalet boende på landsbygden minskar. Detta innebär eventuellt att behovet av att uppleva landskap ökar. Alléns egenskaper gör den till ett uppskattat element i landskapet samtidigt som de kan öka läsbarheten. Ett karaktärsrikt landskap borde därmed också vara lättare för en besökare att ta till sig – vilket skulle kunna påverka deras sociala betydelse. Landskapskonventionen vill säkra att alla ska vara med i besluten om landskapets utveckling och inte bara tjänstemän och experter. Likaså vill konventionen lyfta fram landskapet i undervisningen och därmed säkra dess framtid. Ratificeringen av konventionen innebär att det skånska landskapet ska vara en aktiv del i utvecklingen på såväl statlig, regional och

lokal nivå. Att landskapet hanteras som självklar del i utvecklingsarbetet, säkrar alléns framtid i Skåne.

7.3 Sammanfattningsvis

Under 4000 år har alléer funnits, kanske inte till namn men till *tradition*. I Skåne har de under mer än 300 år planterats och försvunnit och planterats igen i landskapet. Detta innebär att inte enbart den fysiska allén är ett kulturarv, utan hela *traditionen att plantera dem är ett kulturarv*. Detta i sig innebär att plantering av alléer på nya platser inte kan vara brott mot någon autenticitet eller liknande, eftersom det bevarar ett 300 år gammalt kulturarv. 300 år av tradition innebär att det *måste* finnas goda anledningar till plantering och att allén är av *stor betydelse* för människan, vare sig det är för deras funktion, den visuella upplevelsen eller för deras symboliska betydelse.

7.4 Fortsatt forskning

Till denna uppsats skulle även en undersökning med boende, besökare, tjänstemän och besökare kunna göras. Detta skulle kunna göra påståendet om alléns betydelse för människan mer välgrundat. Fallstudien skulle även kunna kompletteras med en landskapsanalysmetod.

Uppsatsens fokus var brett och tog upp de aspekter kopplade till människan. Fortfarande återstår en utredning av alléns biologiska betydelse. Dessutom finns det fler frågor att utforska, däribland: *vems är vägen?*

8. SAMMANFATTNING

Alléer har betydelse – eller det är i alla fall vad de flesta böcker, broschyrer eller personer inom branschen påstår, men på få ställen ges påståendet en utförligare motivering eller analys. Ämnet för denna uppsats är framtaget tillsammans med Hans Åström vid Trafikverket, då de varje år lägger stora pengar på återplantering och vård av alléer – på motiveringen att de är något värt att bevara. Målet med denna uppsats är därför att utreda alléns betydelse för att ge en grund till påståendet.

Uppsatsens syfte är att utreda alléns betydelse, vad den är kopplad till samt hur den har och kan komma att förändras. Alléns betydelse är kopplat till människans värderingar och därmed handlar frågeställningarna både om alléns betydelse för landskap *och* för människa. Den huvudsakliga frågeställningen lyder därför:

- *Hur har allén betydelse för landskap och människa?*

Därtill diskuteras även:

- *Vilken roll omgivningen spelar för alléns betydelse?*
- *Samt huruvida betydelsen har förändrats under de senaste 300 åren?*

För att besvara frågorna är uppsatsen uppdelad i en teoretisk studie och en fallstudie. Den teoretiska studien fokuserar på att ge en bakgrund till vad landskap är, alléns skånska historia sammanvävt med landskapets och samhällets utveckling. Tre aspekter av alléns betydelse finns med genom hela uppsatsen – socialt, visuellt och funktionellt. Ämnets komplexitet och mångsidighet har krävt att litteraturen hämtats från flera olika akademiska inriktningar. Därför är materialet bakom den teoretiska studien hämtat från till exempel landskapsarkitektur, landskapsteknologi, kulturvård, agrarhistoria

och kulturgeografi. Fallstudien bygger på en studie av ett geografiskt begränsat område med 6 gods inom Eslövs kommun, vilket har ett välutvecklat allésystem. Med hjälp av fallstudien kan den teoretiska studiens teorier och fakta appliceras på ett verkligt exempel och det är möjligt att studera alléns betydelse för människa och landskap. Fallstudien bygger på material från arkiv och litteratur som beskriver godsens framväxt.

Landskap är en helhet, vilken styrs och förändras av olika krafter kontinuerligt. Allén är en del i denna helhet. I landskapet finns olika lager av historia och kan förstärkas av minnen eller historier som är kopplade till en plats. Inget landskapselement kan eller bör isoleras utan sin kontext – likaså gäller det alléer. Den europeiska landskapskonventionen är en viktig bakgrund i uppsatsen och det är främst utifrån dess syn på landskap som alléns betydelse är diskuterad.

Allt är sammanlänkat och utvecklingen av landskapet är beroende av politiska, ekonomiska och sociala krafter liksom det är av kulturella och naturliga. Alléer har planterats i över 4000 år och bygger därför på en tradition. Symboliken och motiven har skiftat genom olika religioner och kulturer, men deras starka uttryck gör dem till ett återkommande arkitektoniskt tema i stads-, bonde- och godslandskap. I Sverige och Skåne började de planteras under barocken på slutet av 1600-talet. Från att först och främst varit en symbol för godset, blev de under 1800-talet även vanliga vid de fria böndernas gårdar. Klassamhällets upplösning, förändringen i ekonomi och politik, samt den tekniska och biologiska utvecklingen kom alla att ha påverkan för alléns tillvaro. Exempel är planteringen av fruktträdsalléer under början av 1900-talet, då man förespråkade självhushållning och nyttoväxter – det i en samtid som dominerades av krig och dålig ekonomi. Den politiska frågan om trafiksäkerhet

har också fått stora konsekvenser för allébeståndet. Idag är kanske almsjukan en av de största påverkande faktorerna för landets alléer.

Allén kan ha betydelse på flera olika sätt – i denna uppsats fokuseras det främst på de tekniska, estetiska och kulturhistoriska och inte på de biologiska fördelarna. De tre aspekterna; visuellt, socialt och funktionellt visar hur betydelsen kan variera beroende på vilken synvinkel de studeras. Den visuella aspekten handlar om människans upplevelse av allén som arkitektur. Exteriört(sedd utifrån) är allén en linje i landskapet och ger struktur i landskapet. Interiört(sedd inifrån) erbjuder den en rumslig upplevelse där rörelsen framåt är en av förutsättningarna. Alléns betydelse bygger på människan och dess relation till den och upplevelse av den. Forskning inom landskapspreferens håller teorier vilket visar att allén har många egenskaper som instinktivt uppskattas av människan. Allén är ofta del i en kulturmiljö och har genom tiden betytt olika saker för olika personer. Eftersom allén på många sätt är ett rum är det intressant att applicera Henri Lefabvres teorier om bruksrummet, upplevelserummet och det symboliska rummet. De tre aspekterna liknar den visuella, sociala och funktionella, men utgår enbart från alléns interiör. Allén är planterad av människan och för människan. I flera omgångar har påbud gått ut om plantering av alléer, kanske främst för dess funktionella egenskaper. I det skånska öppna landskapet har de varit viktiga mot vinderosion, men även för sikt och som virkes- och foderresurs.

Fallstudien visade ett område med ett rikt allésystem som knutit ihop 6 gods. Idag finns några av ursprungshalléerna kvar, medan en del försvunnit och stora delar återplanterats av Trafikverket. Godsen har planterat sina separata alléer vid olika tillfällen, men alla började inom andra halvan av 1700-talet. Med tiden har antalet alléer ökat och de separata godsen länkats ihop. Kartmaterial visar att alléerna

ofta anlagts i samband att vägarna upprustades och denna infrastruktur finns kvar idag nästintill intakt. Idag är andelen pendlare som passerar området stor, medan andelen boende och arbetande i landskapet är betydligt mindre.

En allés betydelse beror på flera faktorer, däribland: plats, omgivning, tidpunkt, karaktär, integritet samt *vem* som tittar. Alléerna fungerar som *förmedlare* av till exempel visuella upplevelser, minnen, personer, något som varit, något som är, närvaron av gods, geografisk punkt, infrastrukturen. Resultatet och slutsatserna efter fallstudien visade att allén är viktig för platsens *identitet* och är en viktig förmedlare av godslandskapet. Godsens tidigare roll som noder i landskapet är fortfarande utläsbart, framförallt på grund av nätet av alléer som utgår därifrån. De flesta alléerna i området har fortfarande kvar sin funktion, men speciellt ett gods ligger inom ett område med stor förändring och där alléerna dels försvunnit, förlorat sin framträdande plats eller sin funktion. Många av alléerna har blivit en symbol för *kontinuitet* i ett landskap och jordbruk som förändrats. Likaså har många av alléerna i området liknande dimensioner, vilket bidrar till dess sammanhållning. Alla alléer i området har anlagts med åkermark på minst en sida, vanligast på båda, vilket betyder att allén är viktig i ett *öppet landskap* – kanske framförallt visuellt och funktionellt. Det är tydligt att de utgör en viktig linje i helåkerslandskapet och att de bildar en *grön struktur* i landskapet. Andelen vertikala objekt tycks öka i landskapet samtidigt som andelen horisontella minskar – allén utgör både ett vertikalt och horisontellt landskapselement. Alléns arkitektoniska uppbyggnad kan ge en intensiv *upplevelse*, vilket bidrar till deras visuella och sociala betydelse. Men symboliken och deras visuella betydelse kan ha förändrats i takt med att människans relation till landskapet förändrats. De har en funktionell betydelse genom att de förtydligar infrastrukturen och vägen. Allén kan ha

olika betydelse i den exteriöra och interiöra upplevelsen, liksom att den kan påverkas olika av störningar i dessa två synsätt.

Fallstudie och teoretisk studie har visat flera exempel på **hur allén kan ha betydelse för såväl människa som landskap**. Det tycks finnas en koppling mellan de olika betydelseerna – den visuella och funktionella kan i vissa fall ligga till grund för den sociala. Däremot borde det vara svårare för den sociala att ligga till grund för den visuella, eftersom upplevelsen av allén är individuell. Omgivningen kan påverka alléns visuella och funktionella betydelse på det sätt att de tekniska egenskaperna och alléns exteriör blir tydligare. men eftersom den visuella och funktionella betydelsen påverkas, så kan också den sociala betydelsen bli större i ett öppet landskap. Sedd ur den sociala aspekten så omgivningen också avgörande för alléns betydelse eftersom denne är med i en helhet och beroende av det områdets identitet. **Vilket betyder att omgivningen kan ha inverkan på alléns betydelse**. Men **huruvida alléns betydelse förändrats** är beroende på individ och plats. Dels är det bundet till den symbolik de kan hålla samt till människans förhållande till landskapet. Människans relation till allén och landskapet bör förändrats i takt med att människans roll i landskapet förändrats.

Under 4000 år har alléer funnits, kanske inte till namn men till *tradition*. I Skåne har de under 300 år planterats och försvunnit och planterats igen. Detta innebär att inte enbart den fysiska allén är ett kulturarv, utan hela *traditionen att plantera dem är ett kulturarv*. 300 år av tradition innebär att det *måste* finnas goda anledningar till plantering och att allén är av *stor betydelse* för människan, vare sig det är för deras funktion, den visuella upplevelsen eller för deras symboliska betydelse.

9. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

9.1 Otryckta källor

9.1.1 Arkiv

Landsarkivet i Lund

Anderborg (1822). Beskrivning av Färs och frosta fögderi gjorda av kronofogde Anderborg, den 16 oktober 1822. Kronofogden i Frosta och färs fögderiarkiv, F IV: 1.

Barnekow, Adolf Fredrik (1743-). *Skissbok*, teckningar över Örtofta(nr 27), Ellinge(nr 28) samt Viderup(nr 29)(digitala kopior).

GIS-centrum

Flygfoton över Skåne, från 1938-1947. Tillgängliga via GIS-centrums hemsida: www.giscentrum.lu.se.

Lunds universitetsbiblioteks arkiv

C. F. Dückers *anteckningar på 1880-talet*. Dücker, Wrangel och Ellinge gods arkiv, B:663; band 5; volym 1 & 6, helark 1.

Mårten Sjöbeck, samling; volym 46(Lnr 42). *Skåne: Rönnebergs härad & Harjagers härad; Västra Sallerup socken; Ellinge säteri. Bilder och anteckningar*. Bilder även tillgängliga via: www.europeana.eu

Dialekt- och ortnamnsarkivet, Lund

Sockenbeskrivningar till häradsekonomiska kartan, Malmöhus län; Frosta härad; Gårdstånga socken (1914).

Sockenbeskrivningar till häradsekonomiska kartan, Malmöhus län; Frosta härad; Skarhult socken(1912-1913).

Sockenbeskrivningar till häradsekonomiska kartan, Malmöhus län; Harjagers härad; Västra Sallerup socken (1913).

Sockenbeskrivningar till häradsekonomiska kartan, Malmöhus län; Harjagers härad; Örtofta socken (1913).

9.1.2 Informanter

Professor Graham Fairclough, English heritage. Föreläsning: ”*The European Landscape Convention and its implementation in Britain*”, vid konferensen *Skånska landskap och europeiska landskapskonventionen* på Regionmuseet i Kristianstad. 2011-04-12.

Leif Gren, avdelningsdirektör vid Riksantikvarieämbetet. Föreläsning: ”*Europeiska landskapskonventionen i Sverige*”, vid konferensen *Skånska landskap och europeiska landskapskonventionen* på Regionmuseet i Kristianstad. 2011-04-12.

Ulrich Lange, FD i agrarhistoria och universitetslektor vid institutionen för kulturvård vid Göteborgs Universitet. Handledarmöte, mastersuppsats: 2011-04-19.

Thore Lennartsson, privatperson, uppväxt i allérikts landskap i mellersta Skåne. Samtal: 2011-01-21.

Patrik Olsson, doktorand(inom Alléer) vid institutionen för ekonomisk geografi och kulturgeografi, Lunds Universitet samt antikvarie på Regionmuseet i Kristianstad. Samtal: 2010-11-30.

Hans Åström, miljöspecialist på Trafikverket i Kristianstad. Mejlkonversation: 2011-05-23. Kopia på mejl finns hos författaren.

Hans Åström, miljöspecialist på Trafikverket i Kristianstad. Mejlkonversation: 2011-10-06. Kopia finns hos författaren.

9.1.3 Kartor

Alla kartor har tillstånd för publicering enligt © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.

Ellinge och Dammstorp, karta över storskifte 1760. Nr 12-VÄP-10, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv.

Ellinge och Dammstorp, karta över enskifte 1827. Nr 12-VÄP-18, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv.

Häradsekonomisk karta 1910-15. Örtofta J112-1-34, ur Rikets allmänna kartverksarkiv.

Skarhult, åkeravmätning år 1760. Ur Lantmäteristyrelsens arkiv

Skarhult socken, karta över laga skifte 1845. Ur Lantmäteristyrelsens arkiv.

Terrängkarta (SWEREF99) över fallstudie området. Skala 1:50 000. © Lantmäteriet Gävle 2011.

Viderup, karta över laga skifte 1874. Nr 12-GÅR-14, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv.

Örtofta, geometrisk avmätning av Örtofta gårds mellanvång år 1770. Karta 12-ÖRT-1, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv.

Örtofta, karta över Örtofta södra vång år 1770. Nr 12-ÖRT-1, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv.

Örtofta, karta över storskifte 1798. Örtofta socken, Örtofta 1-15, ur Lantmäteristyrelsens arkiv.

Örtofta, karta över enskifte 1827. Nr 12-ÖRT-2, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv

9.1.4 Opublicerat

Lennartsson, Sandra (2010). *Klimatförändringens konsekvenser för alléer och dess förhållande till hållbar utveckling*. Examinationsuppgift inom kursen ”Hållbar utveckling och det kulturvårdande verksamhetsfältet”, ht 2010, institutionen för kulturvård vid Göteborgs Universitet. Kursansvariga Ola Wetterberg och Ingegärd Eliasson.

9.2 Tryckta källor och litteratur

9.2.1 Litteratur

Andersson, Thorbjörn, Jolstij, Tove & Lundquist, Kjell(red.) (2000). *Svensk trädgårdshistoria under fyrahundra år*. Stockholm: Byggförlag.

Bengtsson, Rune, Bucht, Eivor, Degerman, Siv & Pålstam, Ylva (1996). *Svenska landsvägsalléer*. Stad & land nr 1940. SLU: Alnarp.

Bjurklint-Rosenblad, Kajsa (2005). *Scenografi för ett ståndsmässigt liv. Adelns byggande i Skåne 1840-1900*. Diss. Institutionen för konstvetenskap, Lunds Universitet.

Björkelund, Gottfrid (1944). *Frosta härads historia: Kulturhistorisk framställning*. Lund.

Blennow, Anna-Maria (2002). *Europas trädgårdar*. Lund: Signum förlag.

Campbell, Åke (1928). *Etnografisk studie över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader*. Diss. Uppsala: A.-B. Lundequistska bokhandeln.

Ehrensverd, Carl August [1795] (1959). *Fem dagars resa i Skåne för att se, och hämta rörelse och förargelse*. Lund: Gleerups förlag.

Emanuelsson, Urban, Bergendorff, Claes, Billqvist, Magnus, Carlsson, Bengt & Lewan, Nils (2002). *Det skånska kulturlandskapet*. Lund: Naturskyddsföreningen i Skåne.

Fredriksson, Cecilia (1997). "Ursäkta var är skogen? : konsumtionslandskapets kulturella konstruktion" i *Moderna landskap: identifikation och tradition i vardagen*, s 180-206. Saltzman, Katarina & Svensson, Birgitta(red.). Stockholm: Natur och kultur.

Friberg, Per (1985). "Linjer i landskapet". I *Utblick landskap*, 1985:4, s 6-8. Stockholm: Landskapsarkitekternas riksförbund.

Germundsson, Tomas (2005). "Regional Cultural Heritage versus National Heritage in Scania's Disputed National Landscape" i *International Journal of Heritage Studies*, vol 11, No. 1, s 21-37. Routledge/Taylor & Francis Group Ltd.

Gillberg, Johan Lorents (1765). *Historisk, oeconomisk och geographisk beskrifning öfwer Malmö hus lähn uti hertigdömmet Skåne*. Lund.

Gustafsson, Pär-Inge (1985). "Drömmar i verkligheten". I *Utblick landskap*, 1985:4, s 16-18. Stockholm: Landskapsarkitekternas riksförbund

Harlén, Hans (2003). *Sverige från A till Ö: geografisk-historisk uppslagsbok*. Stockholm: Kommentus.

Helgesson, Bertil (1997). *Vägen - ett kulturarv*. Kristianstad: Region Skåne och Vägverket.

Howard, Peter (2003). *Heritage; Management, interpretation, identity*. London: Continuum.

Håbjörg, Atle (1985). "Hur mår allén?" i *Utblick landskap*, 1985:4, s 20-21. Stockholm: Landskapsarkitekternas riksförbund.

Hägerhäll, Caroline (2005). "Naturen i landskapsupplevelsen och landskapsupplevelsens natur" i *Svensk miljöpsykologi* av Johansson, Maria & Küller, Marianne. Lund: Studentlitteratur.

Ihse, Margareta & Nordberg, Maj-Liz (1984). "Landsbygdens förvandling – studerad med flygbilder och datateknik", s 53-71 i

Kartan i samhället, Ymer 1984(årgång 104). Stockholm: Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi.

Jellicoe, Geoffrey & Jellicoe, Susan (1995). *The landscape of man: Shaping the environment from prehistory to the present day*. London: Thames & Hudson.

Jellicoe, Geoffrey, Jellicoe, Susan, Goode, Peter & Lancaster, Michael (1986). *The Oxford Companion to Gardens*. Oxford University Press.

Kjellberg, Sven T. (1966). *Slott och herresäten i Sverige. Skåne 1. Malmöhus län, Norra delen*. Malmö: Allhems förlag.

Lange, Ulrich (2000). *Experimentalfältet. Kungliga Lantbruksakademins experiment- och försöksverksamhet på Norra Djurgården i Stockholm 1816-1907*. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.

Lange, Ulrich (2008). *Ekonomibyggnader på skånska gårdar. Idéhistoriska speglingar i lantbrukets arkitektur*. Stockholm: Nordiska museets förlag.

Lantmäteriet (1986). *Skånska rekognosceringskartan framställd av fältmättningsbrigaden 1812-20*. Arlöf, karta II Ö 204.

Levenstam, Thorsten & Bynke, Sture(red.)(1982). *En bok om Borlunda och Skeglinge*. Eslöv: C. E. Lundberg.

Lewan, Nils (2004). *Perspektiv på skånska landskap*. Lund: Naturskyddsföreningen i Skåne.

Lewan, Nils (2002). "Jordbruk och landskap – ett historiskt perspektiv" i *Skåne - ett rikt odlingslandskap? Miljö tillståndet i Skåne – årsrapport 2002*. Skåne i utveckling, rapport 2002:35. Malmö: Länsstyrelsen i Skåne län.

Linné, Carl von [1749] (1975). *Carl Linnæi Skånska resa* (red. Carl-Otto von Sydow). Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Länsstyrelsen i Skåne län (2007). *Det skånska utvecklingsprogrammet. Ett utvecklingsprogram med landskapsperspektiv*. Skåne i utveckling, rapport 2007:10, Ole Reiter(red.). Malmö: Länsstyrelsen i Skåne län.

Mårald, Erland & Nordlund, Christer (red.)(2007). Förord i *Topos. Essäer om tänkvärda platser och platsbundna tankar*. Stockholm: Carlssons.

Möller, Jens (1989). *Godsen och den agrara revolutionen. Arbetsorganisation, domänstruktur och kulturlandskap på skånska gods under 1800-talet*. Diss. Geografiska institutionen. Lund: Lund University Press.

Möller, Lotte (2006). *Tre mästare tre trädgårdar. Per Friberg, Gunnar Martinsson, Sven-Ingvar Andersson*. Stockholm: Natur och kultur.

Nationalencyklopedin (2000). Höganäs: Bra Böcker.

Nilsson, Sten-Åke (1982). *Carl August Ehrens värds resa i Skåne*. Lund: Signum.

Olsson, Patrik & Jakobsson, Åsa (2005). *Alléhandboken*. Kristianstad: Regionmuseet Kristianstad.

Ohlén, Carl-E. (1970). *Dagligt liv i Skåne: boken om liv och leverne i landskapet från 1800-1920*. Göteborg: Jubileumsböcker.

Pradines, Chantal (2009). *Road infrastructures: Tree avenues in the landscape*. Strasbourg: Council of Europe.

Qviström, Mattias (2003). *Vägar till landskapet och vägars tidsrumsliga egenskaper som utgångspunkt för landskapsstudier*. Diss. Inst. för landskapsplanering, Alnarp. Alnarp: SLU.

Ristilammi, Per-Markku (1997). "Strandvisioner: omskapelsen av ett modernt stadsrum" i *Moderna landskap: identifikation och tradition i vardagen*, s 91-110. Saltzman, Katarina & Svensson, Birgitta(red.). Stockholm: Natur och kultur.

Robertson, Iain J.M. (2008). "Heritage from below: class, social protest and resistance" i *The Ashgate research companion to heritage and identity*. Graham, Brian & Howard, Peter(red). Aldershot: Ashgate Publishing Limited.

Rydberg, Dan, Almgren, Gunnar & Jarnemo, Jan (2003). *Våra ädla lövträd*. Jönköping: Skogsstyrelsens förlag.

Saltzman, Katarina (1997). "'En stilla och enfallig landsbygd' : konsten att beskriva ett vanligt landskap" i *Moderna landskap: identifikation och tradition i vardagen*, s 157-179. Saltzman, Katarina & Svensson, Birgitta(red.). Stockholm: Natur och kultur.

Saltzman, Katarina & Svensson, Birgitta (1997). Inledning i *Moderna landskap: identifikation och tradition i vardagen*, s 9-20. Stockholm: Natur och kultur.

Sjöbeck, Mårten (1936). *Skåne. En landskaplig orientering*. Stockholm: Seelig & Co.

Skansjö, Sten (1997). *Skånes historia*. Lund: Historiska media.

Skånes hembygdsförbund (1983). *Skånsk kulturbygd. Malmöhus län*. Skånes hembygdsförbund årsbok, 1983. Kristianstad: Skånes hembygdsförbund.

Svala, Catharina (2002). "Gårdsmiljön och arbetsfolket" i *Slotten och landskapet, Skånska kulturmiljöer*, Sten-Åke Nilsson (red.) (2002). Stockholm: Prisma.

Svenska Familj-journal (1867), band 6, häfte 5; reportage om Örtofta, s 151-152. Halmstad: Gernandt. Tillgängligt på Regionmuseets arkiv i Lund; Viderup.

Svensson, Birgitta (1997). "Vardagsmiljöer och söndagskulisser. Landskapets naturliga förflutenhet och kulturella samtid" i *Moderna landskap: identifikation och tradition i vardagen*, s 21-44. Saltzman, Katarina & Svensson, Birgitta(red.). Stockholm: Natur och kultur.

Statens Vegvesen (2006). *Trær & alleer*. Oslo: Statens Vegvesen. Broschyr, tillgänglig via: www.vegvesen.no/fag

Söderblom, Staffan (1985). "Allén". I *Utblick landskap*, 1985:4, s 14-15. Stockholm: Landskapsarkitekternas riksförbund.

Trafikverket (2011). *Trafikverkets årsredovisning 2010*. Publikationsnr: 2011:054. Trafikverket.

Vägverket (1997). *Allévårdsplan*. Kristianstad: Vägverket.

Vägverket (2007). *Vägverkets inriktningsdokument för natur, kulturmiljö och friluftsliv i väghållning*. Publikationsnummer 2006:164. Vägverket.

Wylie, John (2007). *Landscape*. Abingdon: Routledge.

Åström, Hans (2002). ”Kungsmarken. Reflektioner kring ett kulturlandskap” i seminarierapport *Industrisamhällets agrarlandskap: bevarande, vård och värde*, från agrarhistoriska seminariets konferens i Lund, 3-4 oktober 2000. Germundsson, Thomas (red.). Lunds Universitet.

Östberg, Johan, Stål, Örjan & Wallin, Nils (2010). *Trädarter för alléplantering*. Nr 2010:046. Trafikverket.

9.2.2 Internet

Avenberg Rosell, A. 2008. *Antagandehandling. Detaljplan för del av fastigheten Örtofta 21:1 – kraftvärmeverk – i Örtofta, Eslövs kommun, Skåne län. Planbeskrivning*. Eslövs kommun. Tillgänglig via Eslövs hemsida: www.eslov.se

CoE / Council of Europe (2000). *The European landscape convention*, Florence, European Treaty Series – no. 176. Tillgänglig via Europarådets hemsida: conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/176.htm

CoE / Council of Europe (2000)b. *The European landscape convention – explanatory report*, Florence, European Treaty Series – no. 176. Tillgänglig via Europarådets hemsida: conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/176.htm

Eslövs golfklubb. Hemsida: www.eslovsgk.se, 2011-07-22.

Eslöv & Lund Kraftvärmeverk. Hemsida: www.elkv.se, 2011-06-31.

Google, sökord ”Skånskt landskap”, 2011-04-29: 08.30. www.google.com

Kartbeskrivningar tillhörande den skånska rekognosceringskartan finns tillgänglig via Länsstyrelsen i Skånes hemsida, 2011-05-27: http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/Pages/Skanska_rekognosceringskartan.aspx?keyword=rekognosceringskartan.

Länsstyrelsen Skåne län, 2011-05-21. *Järnvägar*. Tillgänglig via länsstyrelsen i Skånes hemsida: <http://www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/historia-utveckling/kom-landskap/jarnvagar/Pages/index.aspx>

Länsstyrelsen i Skåne, 2011-05-27. *Örtofta Sockerbruk*. Tillgänglig via Länsstyrelsen i Skånes hemsida: http://www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/historia-utveckling/industrins-landskap/livsmedelsindustri/Pages/Ortofta_sockerbruk.aspx

Riksantikvarieämbetet (2009). *Riksintressemotiveringar, Skåne län*. Tillgängliga via www.raa.se

Sweco 2010. *Miljökonsekvensbeskrivning för ett kraftvärmeverk i Örtofta, Eslövs kommun*. Ansökan om tillstånd enligt miljöbalken, bilaga B. SWECO Environment AB, Malmö. Tillgänglig via Eslöv och Lunds Kraftvärmeverks hemsida: www.elkv.se

9.3 Figurregister

1. Allé vid Spargodt gård vid Tågarp. Foto: Sandra Lennartsson
2. Allé vid Spargodt gård vid Tågarp. Foto: Sandra Lennartsson
3. Slättlandskap på Österlen, söder om Bollerup. Foto: Sandra Lennartsson
4. Norra infartsallén till Övedskloster, exteriör. Foto: Sandra Lennartsson
5. Norra infartsallén till Övedskloster, interiör. Foto: Sandra Lennartsson
6. Blandallé i nordvästra Skåne. Foto: Sandra Lennartsson
7. Terrängkarta över fallstudieområde, Eslöv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.
8. Åkeravmätning av Skarhult, 1760. Ur Lantmäteristyrelsens arkiv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.
9. Anders Sigfrid Rålamb's akvarell över Skarhult. Ur Kjellberg 1966.
10. Den skånska rekognosceringskarta, blad II Ö 204.
11. Laga skifte 1845, Skarhult socken. Ur Lantmäteristyrelsens arkiv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.
12. Häradsekonomisk karta från 1910-1915. Karta: Örtofta J112-1-34 ur Rikets allmänna kartverksarkiv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.

13. Skarhult östra allé. Foto: Sandra Lennartsson
14. Skarhult norr allé. Foto: Sandra Lennartsson
15. Skarhult södra allé. Foto: Sandra Lennartsson
16. Allé mot Bältinge gård, Skarhult. Foto: Sandra Lennartsson
17. Skarhult västra allé. Foto: Sandra Lennartsson
18. Ensidig allé, Skarhult – Bältinge. Foto: Sandra Lennartsson
19. Anders Sigfrid Rålamb's akvarell över Ellinge. Ur Kjellberg 1966.
20. Storskifte vid Ellinge och Dammstorp 1760. 12-VÄP-10, hämtad från Lantmäterimyndigheternas arkiv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.
21. Den skånska rekognosceringskarta, blad II Ö 204.
22. Enskifte vid Ellinge och Dammstorp, 1827. Nr 12-VÄP-18, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.
23. Allé Ellinge by. Foto: Sandra Lennartsson
24. Häradsekonomisk karta från 1910-15. Karta: Örtofta J112-1-34, ur Rikets allmänna kartverksarkiv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.
25. Fotografi från 1927, Ellinge. *Mårten Sjöbecks* samling; Harjagers härad; Västra Sallerup socken; Ellinge säteri. Lund universitetsbiblioteks arkiv.
26. Fotografi från 1927, Ellinge. *Mårten Sjöbecks* samling; Harjagers härad; Västra Sallerup socken; Ellinge säteri. Lund universitetsbiblioteks arkiv.
27. Allé vid Eslöv Golfklubbs bana. Ellinge. Foto: Sandra Lennartsson
28. Allé, Bråån samt järnväg. Ellinge. Foto: Sandra Lennartsson
29. Allé mot Västra Sallerup, Ellinge. Foto: Sandra Lennartsson
30. Ellinge södra allé. Foto: Sandra Lennartsson
31. Ensidig allé mot Sveaborg. Ellinge. Foto: Sandra Lennartsson

32. Öppet landskap mellan Ellinge och Viderup. Foto: Sandra Lennartsson
33. Anders Sigfrid Rålamb's akvarell över Viderup. Ur Kjellberg 1966.
34. Den skånska rekognosceringskartan 1812-1820, blad II Ö 204.
35. Laga skifte 1874 Viderup. Hopfogade blad av samma karta: 12-GÅR-14, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.
36. Häradsekonomisk karta 1910-15. Karta: Örtofta J112-1-34, ur Rikets allmänna kartverksarkiv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.
37. Viderup norra allé samt Juvelen. Foto: Sandra Lennartsson
38. Inifrån Juvelen och vy mot Viderup slott. Foto: Sandra Lennartsson
39. Viderup östra allé. Foto: Sandra Lennartsson
40. Allé i Gårdstånga by. Viderup. Foto: Sandra Lennartsson
41. Viderup västra allé. Foto: Sandra Lennartsson
42. Anders Sigfrid Rålamb's akvarell av Örtofta. Ur Kjellberg 1966.
43. Geometrisk avmätning av Örtofta gårds mellanvång år 1770. Karta 12-ÖRT-1, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.
44. Karta över Örtofta södra vång år 1770. Karta 12-ÖRT-1, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.
45. Storskifteskarta Örtofta, 1798. Örtofta socken, Örtofta 1-15, ur Lantmäteristyrelsens arkiv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.
46. Enskifte 1827, Örtofta. Karta 12-ÖRT-2, ur Lantmäterimyndigheternas arkiv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.
47. Häradsekonomisk karta 1910-15. Örtofta J112-1-34, ur Rikets allmänna kartverksarkiv. © Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0075.
48. Allé vid Örtofta sockerbruk. Foto: Sandra Lennartsson
49. Örtofta norra allé. Foto: Sandra Lennartsson
50. Örtofta östra allé. Foto: Sandra Lennartsson
51. Åkerlandskap med Bråån och alléer. Skarhult. Foto: Sandra Lennartsson
52. Ensidig allé. Skarhult. Foto: Sandra Lennartsson
53. Fönster mot omgivningen. Viderup. Foto: Sandra Lennartsson
54. Förfallen allé. Örtofta. Foto: Sandra Lennartsson
55. Allémotstånd? Mellan Kristineberg och Skarhult. Foto: Sandra Lennartsson
56. Allé i vinterdimma. Skarhult. Foto: Sandra Lennartsson
57. Landskapsbild med vindkraftverk. Skarhult. Foto: Sandra Lennartsson
58. Ensidig allé och mindre vindkraftverk. Skarhult. Foto: Sandra Lennartsson
59. Vindkraftverk, kraftledningar och alléer. Skarhult. Foto: Sandra Lennartsson

Bilaga 1. Riksintressen

Riksantikvarieämbetet 2009. *Riksintressen*. Skåne – Malmöhuslän.
Tillgänglig via www.raa.se.

ESLÖVS KOMMUN, s 7-8:
Skarhult [M58] (Skarhult sn)

Motivering:

Slottslandskap kring Skarhult slott beläget i övergångszonen mellan *slätt- och skogsbygd* där godsförvaltningen sedan århundraden satt sin prägel på såväl landskapets som bebyggelsens gestaltning och de till slottet hörande arrendegårdarna och kyrkan.

Uttryck för riksintresset:

Stora *park-* och allésystem i odlingslandskapet kring Skarhults trelängade och tornförsedda samt tidigare befästa slott av medeltida ursprung, omgestaltat under C G Brunius ledning vid 1800-talets mitt i enlighet med renässansens stilideal, monumentala ekonomibyggnader och arbetarbebyggelse från 1800-talet. Skarhults medeltida kyrka med monumental sydportal samt underlydande arrende- och plattgårdar.

Ellinge – Västra Sallerup [M63] (Borlunda och V. Sallerups sn:r)

Motivering:

Dalgångsbygd och *slottslandskap* kring Bråån och Ellinge slott där godsförvaltningen sedan medeltiden satt sin prägel på såväl landskapets som bebyggelsens gestaltning samt de till slottet hörande underlydande gårdarna.

Uttryck för riksintresse:

Betande strandängar utmed Bråån samt vidsträckta fält och rikt allésystem kring Ellinge tidigare befästa slott. Slottet är av medeltida ursprung med omgestaltade under 1700- och 1800-talen – främst i

enlighet med renässansens stilideal. Vallgravar och *park*, välbevarad ekonomi- och arbetarbebyggelse av såväl tegel som korsvirke, förvaltarbostad, skola och smedja. Kristinebergs herrgårdsanläggning från 1815.

I riksintresset ingår även:

Västra Sallerups medeltida kyrka med förnämliga kalkmålningar, kyrkby med karaktäristiska bebyggelseinslag som väl belyser 1800-talets bystruktur kring kyrkan, prästgård från 1860-talet.

Svenstorp – Hviderup – Flyinge – Västra Hoby [M80] (delen i Gårdstånga sn)

Motivering:

Vidsträckt *slottslandskap* och *odlingslandskap* kring Kävlingeån med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet som sedan stormaktstiden präglats av godsförvaltningen vid slotten Svenstorp och Hviderup samt Flyinge *kungsgård* och de spår förvaltningen lämnat på såväl landskapets utformning som på bebyggelsen och kyrkornas utveckling inom området. (*Fornlämningsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Bronsåldershögar i krönläge utmed Kävlingeån. Hviderups tidigare befästa slott från 1620-talet, senast omgestaltat på 1920-talet med, omgivande *park* och rikt förgrenat allésystem, vallgravar, orangeri, ekonomi- och arbetarbebyggelse i tegel och gråsten från 1800-talet samt mejeri och smedja. Gårdstånga medeltida kyrka som under 1600-talet kraftigt omgestaltas av Anna Brahe, monumentalt gravkor, prästgård från 1800-talet. Hviderups välbevarade hospital från 1600-talet – ett av landets äldsta i sitt slag, plattgården Gårdstånga Nygård med bevarad och tidstypisk 1800-talsbebyggelse. (Miljön berör även Lunds kommun).

I området ingår även:

Ruinerna efter Skeglinge medeltida kyrka som övergavs efter sammanslagningen med grannsocknen Borlunda på 1860-talet samt senare rest klockstapel.

